३०५८

उदयपुरका महाराणा

राजसिंह ने चिमनदेवी

नाटक पञ्चांकी.

[illegible]

श्रीमती [illegible] नाटक मंडलीके माटे

[illegible]

बारजी आत्माराम जोशीकृत.

[illegible]

प्रकाशक

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

3048

उदेपूरना महाराणा

राजसिंह ने विमळदेवी.

नाटक पंचांकी.

मोरबी आर्यसुबोध नाटक मंडळीने माटे

रचिने प्रसिद्ध करनार

वाघजी आशाराम ओझा.

(આવૃતિ ૧ લી.)

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલીમાં યુનાઇટેડ પ્રીંટીંગ અને જનરલ
એજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૪૩. સને ૧૮૮૭.

કિમ્મત રૂ૧-૦-૦.

(સર્વ હક કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યાછે.)

આ પુસ્તક સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર
કરાવ્યું છે માટે કોઈએ છાપવું, છપાવવું અગર
ભજાવવું નહીં.

અર્પણપત્રિકા.

નેકનામદાર મહારાજાધિરાજ ઠાકોર સાહેબશ્રી,

मानसिंहजी बहादूर

પાલીતાણા.

વિજ્ઞપ્તિ કે:—

આ ગ્રંથાર્પણના સંબંધમાં જે કવિતા આપ નામદારની સમક્ષ આજ નાટક ભજવતી વખતે ગાવામાં આવેલી હતી, તેજ અહીં ઘણી પ્રિતિ પૂર્વક ટાંકું છું:—

राग कल्याण.

(શ્રીજગતપતિ પ્રભુ આપ સન્મતિ) એ રાહ.

નૃપ માનસિંહજી, છો ક્ષત્રી સિંહ તમો;
અવર સિંહનું ચરિત્ર, અરપું છું અમો. નૃપ. ટેક.
સિંહ ચરિત્ર તણું તો અરપણ, સિંહ પુરૂષને થાય;
અવરં પુરૂષ એ રસ નવ ઝીલે, વિના વીરની કાય. નૃપ.
ખરા ક્ષત્રિના અંકુરોની, છતી વદન પર છાપ;
ઉદારતા ગંભીરતા કરૂણા, આદિ ગુણ અમાપ. નૃપ.
અભીમાન શૂર સ્વદેશ હિતમાં, રજપૂત કુળ અભિમાન;
માનવંત નૃપ માનસિંહજી, માનવી માન પિછાન. નૃપ.
મહદ પુરૂષનું દ્રવ્ય માન છે, જાણો નિરભિમાન;
કરે પરિક્ષા કદરદાન નૃપ, માનસિંહ ગુણવાન. નૃપ.
ક્ષત્રિ પૂર્વજ જે જે કૂળમાં, થયા પ્રતાપી શૂર;

ચરિત્ર તેનાં સાંભળવાની, ખરી ખાંત છે ઉર. નૃપ.
ગૌપાલક દ્વિજ રક્ષણને, શરણાંગત રક્ષક આપ;
ક્ષત્રિ નરનો પ્રાચીનકાળે, કેવો હતો પ્રતાપ. નૃપ.
સાથે રાખી ફરતા શૂરા, શરમ શીર શમશેર;
નામ નીરને સાચું ગણતા, વડું વાળતા વેર. નૃપ.
રણમાં પગ નવ પાછો દેતા, યુદ્ધ શ્રવણથી શૂર;
રોમ રોમ ધક ચોમ રૂંવાડી, અવળી ચાલે ઉર. નૃપ.
એવા મેવાડી વીરોમાં, હીરા હતા અપાર;
શૂરાતન સાંભળતાં જેનું, છુટે છે કંપાર. નૃપ.
તે અંકુરનાં બીજ રહ્યાં છે, માનસિંહ તમમાંય;
ગુણીયલ ગોહિલવંશી નરવર, ખરી વીરની કાય નૃપ.
કળાવંત છો કળા પરિક્ષક, કળા કસોટીકાર;
કળા નિપુણ નર માનજ મોટું, પામેછે તમ દ્વાર. નૃપ.
એ સદગુણો દેખી મોહ્યું, મહીપતિ મારૂં મન;
આપ યોગ્ય જાણું અરપણ આ, રાજસિંહ રાજન. નૃપ.
પાય તખ્ત પાલીતાણા પર, અવિચળ ગાદી આપ;
દિન દિન કિર્ત્તિ જગમાં જામો, સત્તા તેજ પ્રતાપ. નૃપ.
આશ્રય સદાય આપો સ્થાપો, ગ્રંથો ગુર્જર માંય;
કથા નાટકો કવિ જનોને, મયુર મેઘવત્ રાય. નૃપ.
સુખી કુટુંબ સરવદા સઘળું, દીર્ઘાયુ દ્યો ઈશ;
જય પામો નૃપ માનસિંહજી, એ પૂરણ આશીષ. નૃપ.
આશ્રય આપે આપ્યો, એકી વખતે ગ્રંથ છપાય;
આભારીછું અતી આપનો, તે માટે હે રાય. નૃપ.

વા. આ. ઓઝા.

ગ્રંથકર્ત્તા.

પ્રસ્તાવના.

ભરતખંડમાં ઘણા ક્ષત્રિ રાજવંશીઓ થઈ ગયાછે, ઘણાની તવારીખો આજ આપણે વાંચીયેછીએ, ઘણાનાં પરાક્રમો વાંચી તાજુબ થઇએછીએ, પણ એક મેવાડ ભૂમીના વીરનાં ચરિત્રથી તો અવધી છે !! જેમાં ઘણુંકરીને સમગ્ર ગાદીપતિઓનાં ચરિત્ર એક એકથી ચડીઆતાંછે, એ ભૂમિમાં ઉછરેલું ગમે તે જ્ઞાતિનું મનુષ્ય બાળક એક સિંહનુંજ બચ્ચું જોવામાં આવ્યુંછે, અને તેવુંજ પરાક્રમ તેણે બજાવ્યુંછે, જાણે કેમ જગત્કર્તાએ સૃષ્ટિ રચતાં શૂરાતન, ધર્મટેક અને દેશાભિમાનના અંકુરનાં રજકણ એકઠાં કરી મેવાડભૂમિનો પ્રદેશ નિપજાવ્યો હોય ! ખરેખર રાયથી તે રંક સુધીનું ઉગ્ર લોહી એવાં પરમાણું પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરી આપેછે. ભરતભૂમિના ઘણા પ્રદેશો તથા ઘણાં પરાક્રમી પુરૂષોનાં નામ આપણે સાંભળીએછીએ. પણ જેવી મેવાડભૂમિ, હલ્દીઘાટ, અરવલ્લીના ડુંગર, હમીરરાણો, રાણાસંગ, જેમલપટ્ટા, લાખમશી ને કુમ્ભોરાણો, રાણા પ્રતાપ ને રાણા રાજસિંહ એ શબ્દના ધ્વનિ કાને પડતાં જે જમામરદી, ટેક, વીરત્વ, ઉદારતા, કરડાઈ અને મહત્તાની અસર અંતઃકરણમાં ઉભી થાયછે, તેવી બીજાનાં નામ શ્રવણથી થોડીજ થતી હશે ! જે વંશના મૂળપુરૂષ રણધીર પ્રતાપી, નીતિ અવતાર શ્રીરામચંદ્રછે, તે વંશમાં આવા ધીરવીર પુરૂષ ઉત્પન્ન થાય તેમાં નવાઇ શી ! આ ભૂમિના શૂરવીરોના સદ્‌ગુણ, સદાચરણ ને શૂરાતનનું વર્ણન કરવા બેસીએતો માત્ર પ્રસ્તાવનામાંજ પુસ્તક આખું પુરૂં થાય એવુંછે, માટે એટલુંજ કહેવું બસછેકે ભરતભૂમિના ક્ષત્રી રાજાઓમાં સર્વથી શ્રેષ્ટ સ્વદેશાભિમાન, સ્વજ્ઞાતિભિમાન, સ્વધર્માભિમાન પરમ પ્રતિપાલન કરવાનું પેહેલે દરજ્જે માન મેવાડભૂમિના મહીપાલોને ઘટેછે.

આ પુસ્તકમાં રાણા રાજસિંહ તથા તેની રાણી વિમળદેવીનું ચરિત્ર નાટક રૂપેછે, તેનો પ્રસંગ સરળ સમજાય માટે તેનો ઉદ્દેશ ટુંકામાં આહીં આપુંછુંકે મારવાડના રાજા જસવંતસિંહને એક અમ-

રસિંહ કરીને ભાઈ હતો, તેને વિમળાદેવી કરીને એક પુત્રી હતી, તે તેનો બાપ ગુજરી જવાથી તેના કાકા જસવંતસિંહના સ્વાધિનમાં જોધપૂર રહેતી હતી, તથા થોડો વખત તેના બાપની જાગીર, જે રૂપનગઢમાં હતી ત્યાં પણ ગુજારતી હતી, તે બાઈ મહા પવિત્ર વિચારની તથા ધર્મશીળ હોવાથી પોતાની આખી જીંદગાની ઇશ્વર-ભક્તિમાં કાઢવા ઇચ્છતી હતી. તેની પાસે તેના પ્રધાનની પુત્રિ કાન્તા કરીને તેની સખી હતી, અને તે કાન્તાની ઘરની છોડી પુ-રંધરી નામે એક ભીલની છોકરી તેની સાથે જનાનામાં જતી આ-વતી. જસવંતસિંહ રાઠોડની એક દીકરી નામે કેશરબા અવલથીજ દીલ્હીના બાદશાહ ઔરંગજેબવેરે આપેલી હતી, એક વખત પુરંધરીને વિમળાદેવી સાથે એક બાબતમાં તકરાર પડતાં તેણે પ્રપંચથી એક કાગળ તેની બેન કેશરબાપર મળવા આવવાની મતલબનો તેના માબાપના નામથી તથા તેમાં વીમળાની પણ મળવા ઘણી ચાહના દર્શાવી લખ્યો; અને એ બહાને કેશરબા મુગલના ઘરમાં હોવાથી વિમલાને તેના પવિત્ર હિંદુધર્માચરણમાં હેરાન કરવાનું ધાર્યું; કાગળ દીલ્હી પહોંચતાં કેશરબા એકદમ તૈયાર થઈ જોધપૂર આવી પહોંચી, વિમળા પણ તે વખતે જોધપૂરે આવી હતી, તેના મનમાં મ્લેચ્છનો તમામ પ્રકારે તિરસ્કારતો હતોજ, તેમાં વળી દૈવજોગે તેને કેશરબાનું મળવું શીવપૂજન વખતે થયું, તેથી કેશરબાને દુર આપેલું આસન મૂર્તિપૂજા વિશે ધર્મચર્ચા ચાલતાં બન્ને બેનો એટલી ચરભડી કે તેમાંથી એક મોટા કજીયાનું રૂપ ઉભું થયું અને તેનું છેવટ પરિણા-મ એ થયું કે કેશરબા રીસાઈ દીલ્હી ચાલી ગઈ અને ત્યાં તેના ખાવીંદ ઔરંગજેબને આડું અવળું સમજાવી તેની બેન વીમળાથી સાદી કરવા તથા રૂપનગઢ જાતે આવી હાથેવાળો મેળવવા કબુલ-કરાવ્યું. અને તે કહેણ જસવંતસિંહે પણ કેટલાંક કારણોથી કબુલ રાખ્યું. જે હકીકત જાણી વિમળાદેવી મહા શોક અને મુંઝવણમાં આવી પડી, અને કાંઈ રસ્તો ન નીકળેતો આત્મઘાત કરવા નિશ્ચય કર્યો. પછી તેની શાણી સખી કાન્તા સાથે વિચાર કરતાં એક રસ્તો નિકળ્યો, કે આ ધર્મસંકટના વખતમાં ક્ષત્રીબાળાને આશ્રય આપે

અને મુગલની દરકાર ન કરે એવો નિડરઅટંકી એક ઉદેપૂરનો રાણો રાજસિંહછે, તેને ગુપ્ત રીતે પત્ર લખી બોલાવવો, એવો ઠરાવ કરી પોતાના પિતાના પરમમિત્ર રામસિંહ કાકાનો મત મેળવી પત્ર લખી તે રાણાને આવવા વિનતી મોકલી, તેપરથી તે શૂરવીર રાણો પોતાના મહારથી વીરશૂર પટાવત્ ચંદાવતને સાથે લઈરૂપનગઢ આવી બાદશાહી પેહેરગીરોને કાપી નાંખી વિમળાનું હરણ કરી ચાલ્યો ગયો. તે દરમ્યાન એક બીજી બાબત એવી બનીકે અજેપાલ કરીને એક ભીલનો રાજા, જે વિમળાને વરેવા મૂળથીજ ઇરાદો રાખતો હતો તથા પુરંધરી મારફત તે મસલત ચલાવતો હતો તે આ સાદીના ધામધૂમમાં દેવીને મંદીરે કોઈ નીમીત્તે ગયેલી બાદશાહની હુરેમ કેશરબાને વિમળા સમજી તેનું હરણ કરી અરણ્યમાં નાશી ગયો પણ દાનાદુશ્મન રાણા રાજસિંહનો મુકામ તે સ્થળની નજદીકમાં હતો, તેણે કેશરબાનો દીન પોકાર સાંભળી આવી પહોચી તે ભીલના દુષ્ટ પંજામાંથી તેને છોડાવી તથા પોતાને મુકામ લઈ આવી નામ ઠામ જાણી તેને મોટા માન મરતબાની સાથે રૂપનગઢ ઔરંગજેબને મુકામે પોતાના ઉમરાવ સાથે મોકલી આપી. આ હરણ થયા બાદ જસવંતસિંહે તેની બીજી દીકરી ઔરંગજેબને આપી, તેનું મન મનાવી વિદાય કર્યા ત્યાં સુધી નાટકનો પ્રસંગ ચાલેછે, જેની અંદર રાણા રાજસિંહની ધર્મટેક, મુગલની મોટી ભયંકર સત્તાની મધ્યમાં ક્ષત્રિ અબળાને આશ્રય આપતાં નિડરપણું, તેની માના શૂરાતનનાં વચન, વિમળાની ટેક, બહાદુરીના પ્રસંગ, પ્રધાન તથા રાજબારોટની રાજભક્તિ, શૂરા સામંત ચંદાવતનું અપૂર્વ પરાક્રમ તથા ધણી પ્રત્યે નીમકહલાલી, જનાનામાં રાખેલ સારાં નરસાં પાસવાનનાં પરીણામ ઇત્યાદિક ઘણાએક નિતિના બોધ પ્રદર્શિત થાયછે.

રાજસિંહની રાણીનું નામ કેટલેક ઠેકાણે રૂપાળીબા તથા કોઇજગે લાવણ્યવતી કરીને આપેલુંછે, તથા તેના પિતાનું નામ અમરસિંહ તથા કયાંઈ વિક્રમ સોળંકી આપેલુંછે, પણ ટાડ રાજસ્થાન, બીજા ઇતિહાસો અને ભાટ ચારણના મુખથી સાંભળેલી કથાઓમાં થોડો ફાઠફેરછે અને મતલબ બધાની એક સરખી નીકળેછે, જેપરથી

ખરી પ્રસિદ્ધ અને સ્થાપિત બીનાને ચોતરફના પ્રમાણ મેળવી સીદ્ધ કરી આ નાટકમાં લીધીછે, તોપણ તેમાં જે દોષ નજર આવે તે વાંચનાર ગૃહસ્થો મને ક્ષમા કરી સુધારી વાંચશો, એટલી વિજ્ઞપ્તિ છે; અને તેની સુચના મળ્યે બીજી આવૃતિમાં તે સુધારો હું કરી લઇશ.

આ વખતે મારે એટલું કહેવાની આવશ્યકતા છે કે મારી આર્યસુબોધ નાટક કંપની, જે આજ સાત વર્ષ થયાં ઉભી થએલીછે, અને ઇશ્વરકૃપાથી નિર્વિઘ્નપણે સર્વસ્થળે ફતેહ મેળવી ગુણ જ્ઞાતા કદરદાન રાજા તથા પ્રજાઓથી લાભ લેછે, તે મારી નાટકકંપની, ગ્રંથો તથા કાવ્યને આરંભથી તે આજ સુધી વખતો વખત ઉત્તેજન આપનાર મારા કૃપાળુ મહારાજાધિરાજ ઠાકોરસાહેબ શ્રી વાઘજી બહાદૂરપ્રતિ જે મારી શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક રાજભક્તિછે તેનું ફળ મને મળ્યું છે એમ હું સમજુંછું.

મોરબી. } વાઘજી આશારામ ઓઝા.
ગ્રંથકર્તા.

ઉદેપુરના રાણા રાજસિંહ અને વિમળદેવી.

પંચાંકિ નાટક.

અંક ૧ લો.

પાત્રજન.

સૂત્રધાર.................. ......નાટક ભજવી બતાવનાર.

વિદુષક...... ....સૂત્રધારનો સહાયકારી મશ્કરો.

વિમળદેવી અથવા રૂપાળીબા. જશવંતસિંહના ભાઈ અમરસિંહની દીકરી.

કાન્તા......................વિમળદેવીની સખી.

જયા, વિજયા ....વિમળદેવીની દાસીઓ.

પુરંધરી......................કાન્તા તથા વિમળદેવી પાસે રહેનારી ભીલની છોડી.

અજેપાળ............ ....લુંટનો ધંધો કરનાર ભીલનો સરદાર.

અબો, રબો ... .અજેપાળના સહાયકારી ભીલ.

જશવંતસિંહ......... ....જોધપૂરનો રાઠોડ રાજા.

કોમારદેવી...................જશવંતસિંહની રાણી.

પજા, લવિંગી ....કોમારદેવીની દાસીઓ.

ઓરંગજેબ.....................દિલ્હીનો મુગલ બાદશાહ.

કેશરબા............... ....જશવંતસિંહની દીકરી ને ઓરંગજેબની હુરમ.

કનીઝક, ફાતમા, બીરસદ ....કેશરબાની દાસીઓ.

હુસનમિયાં...... ....જનાનાની દોઢીએ રહેનાર મુગલસિપાઈ.

૩૦૫૯

ઊદેપુરના રાણા રાજસિંહ

અને

વિમળદેવી.

नाटक पंचांकी.

अंक १ लो.

मंगळाचरण.

ગીતી.

સ્થૂળ શરીર નિપજાવ્યું, મતિ પ્રેરણા તેં આપી ઇશ;
તેણે એજ રચ્યો આ, તેથી કર્ત્તા તમે છો જગદીશ.
તવ આજ્ઞાવિણ એકે, આણું સ્વતંત્રજ ક્રિયા ન કરનારો;
નિમિત્ત આપો મુજને, અમાપ આભારી છું હરી તારો.
દોરી છે તુજ હાથે, શરીર મનડું તુજ ચલાવ્યું ચાલે;
તેને માન અપાવો, અમાપ આભારો તારા ભાગે.

(છે જન પાલક ટાલક દુખનો) એ રાહ.

જય જગદીશા, અખીલ અધીશા, પ્રણુતપાળ પરમેશ્વરા;
છો એક અનાદી સિદ્ધ હરી, જ્યાં મનને વાણી, વિરામી રહી,
સગુણ સરવ એ તારાં કામ, નિર્ગુણમાં પણ તારૂં નામ,
કૃતીઓ અદ્‌ભૂત કરી તમામ, ધરા વિશે ધરણીધરા; જય જગ૦
તુજ કૃપા બળે જે કામ કરે, અહંકર્ત્તા નવ અભિમાન ધરે,
પરાજય તે નહી પામે નાથ, જેનો તમે ગ્રહ્યો છે હાથ;
સત્ય -હ્રદયની રહોછો સાથ, એ નિતી તુજ ઈશ્વરા; જય જગ૦
આ રાણા કુળની રાજકથા, દ્યો મતી ભજે તે એજ યથા;

આર્યસુબોધને તુજ આધાર, તારાં બાળક જગદાધાર,
વંદન કરતાં વારંવાર, પાત્રો મુજ પરમેશ્વરા. જય જગદીશા.

(નાન્દી થઈ રહ્યા પછી)

સૂત્રધાર—(સભાજનો પ્રતિ) અહો આર્યો ! હમો આજે આપની સમક્ષ શ્રી મોરબી નિવાસી શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થ **વાઘજી** વિરચિત એક અપૂર્વ પરાક્રમી મેવાડ ભૂમિના ક્ષત્રિવીર **રાણા રાજસિંહ** તથા તેની વીરપત્નિ **વિમળદેવી**નું વીરરસ પ્રાધાન્ય ચરિત્ર નાટકરૂપે ભજવી બતાવનાર છીએ તો કૃપા કરી સર્વ સદ્દગૃહસ્થો એકાગ્ર ચિત્તે શ્રવણ કરશો, એટલી વિજ્ઞાપના છે.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને) કેમ સૂત્રધાર, આજ વળી શું ટીખળ ઉભું કર્યું છે ?

સૂત્રધાર—વિદુષક, ટીખળ નથી એતો એક વીર પુરૂષનું ચરિત્ર આ સભાજનોની આગળ ભજવવું છે.

વિદુષક—વીર પુરૂષનું ચરિત્ર ત્યારેતો મારી હેડીનો માઇનો પૂત કોક ગોતી કાઢ્યો હશે ?

સૂત્રધાર—તારી હેડીનો નહિ, આતો મહાન પરાક્રમી છે.

વિદુષક—ત્યારે હું ક્યાં પીડા ખમી છું, અમે તો પેઢી દરપેઢી એક સરખાજ નિકળતા આવીએ છીએ.

સૂત્રધાર—તે હશે પણ તારાં ને તારા બાપદાદાનાં પરાક્રમ કાંઈ ક્ષત્રીપુત્રની હારમાં ન મૂકાય.

વિદુષક—સાંભળ્યા વગરજ ન મૂકાય ! સાંભળ તો ખરો, પછી તોલ કરવો હોય તેવો કરજે.

સૂત્રધાર—બહુ સારૂં, કહે જોઇએ. તેં ને તારા બાપદાદાએ કેવાં પરાક્રમ માર્યાં છે.

વિદુષક—જો અમારા વડવામાંથી કોઈ મોતેતો મૂઓજ નથી! ઈ પરાક્રમનું લક્ષણ નહિ ?

સૂત્રધાર—ત્યારે શું બધા આપઘાત કરીને મૂઆ.

વિદુષક—આમાં ત્રીણી બુદ્ધિ ન મળે, હવે મારે ફોલવા પા-

ડીને વર્ણવવું પડશે. મને બીજી ફિકર નથી પણ આ સભાજનમાંથી કોક અમારા ઘરની કળ શીખી જશે તો ભોગ મળશે.

સૂત્ર૦—એવી તે કળ કેવીક છે તારા ઘરની, કે જેમાં તું આટલો બધો મેહ ઘાલેછે?

વિદુ૦—જો મારો દાદો ગંગાધર ભટ અરધી રાતે પાણી પીવા ઉઠ્યા, ઉઠ્યા તો ઉઠ્યા, પણ બે ડાંફે પાણીઆરે પહોંચ્યા, તેવીજ ગોળા વાંસેથી ઊંદરની ડાકલી સાંભળી, ત્યાંતો શાસ્ત્રનો સીદ્ધાંત યાદ આવ્યોજ કે સાપ હોવો જોઇએ કે તુરત હબક આવી, કે છોબંધ ચોકમાં ધબકઘેરેક પડ્યા તે સોએ વરસ પૂરાં, પછી ગંગાજળથી મેં સપુતે ત્યાંજ તરસ મટાડી.

સૂત્રધાર—વાહ ! ભાઈ વાહ ! તારા દાદાના પરાક્રમમાં તો મણા નહિ, પણ હવે તારા બાપનું પરાક્રમ કહે જોઇએ!

વિદુષક—જો, મારા બાપની તો હડી મુલ્ક મશહૂરછે. જ્યાં જ્યાં ધીંગાણું થએલ, ત્યાં ત્યાં ગયેલ ને ત્યાંથી એવી હડી દઈ ભાગેલ કે કોઇ આપડી શકતું નહીં ને એક હડીએ ઘેર આવી પહોંચીને આ લાડકડાને બકી લેતા.

સૂત્રધાર—શાબાશ છે ! લાડકડામાં ખામી નહીં ને બાપમાંય ખામી નહિ. એ એનાં પરાક્રમ તો ખરે શૂરવીર લડવૈયા જેવાંજ, એતો જીવતાંજ મૃતક તુલ્ય હતા પણ હવે તારૂં પોતાનું કહે એટલે કથા માંડી વાળું.

વિદુષક—મારૂં પરાક્રમ તુંથી સાંભળ્યું નહીં જાય એવુંછે, મરદને નામરદ કરે અને નામરદને મરદ કરે ! અમારી રમતું તો એવીછે.

સૂત્રધાર—ત્યારે એતો સાંભળવું. એવી તે એમાં શી ચમત્કૃતિ રહેલી છે.!

વિદુષક—આ ઈ એણી રીતે કે જ્યાં હું કજીઆમાં જાઉં, ત્યાં લગ્નોતરી ભેળી લેતો જાઉં ને જેવો કજીઓ જામે કે ટપ લગ્નોતરી સંભળાવી દઉં, એના દીકરાનો સસરો બની જાઉં, ગગી દીધી એટલે પરમેશ્વરને ખોળે બેઠા.

સૂત્રધાર—મૂર્ખ, એતો અંકુરરહીત કાયરનાં લક્ષણ થયાં, બલા ગગી દેતાં જાત ભાત જોવી કે નહિ ?

વિદુષક—જાત ભાતનો કાંઈ વિચાર નહિ. ઈ વિચાર હોય ત્યારે રણથી પાછા ઘેર આવીએ !

સૂત્રધાર—મુર્ખ આ એવા સ્ત્રી પુરૂષોની વાતો નથી! આતો જેણે તમામ રાજ પાયમાલ કરી નાંખ્યાંછે પણ અન્ય જાતને દીકરી આપી નથી, અને જે ક્ષત્રિ અબળાઓએ પ્રાણ ત્યાગ પર્યંત વિજાતી નીચને વરવું કબુલ કર્યું નથી તેવા વીર પુરૂષો ને વીર માતાઓની વાત છે.

વિદુષક—હા હા,વીરમાતા કે બીજી કોઇ? એતાપટેલના વીરીયાની મા ઈ વીર માતા !

સૂત્રધાર—એ અકલ કાંઈ સમજતોજ નથી, આતો એવી વીરાંગનાઓ કે જેના ઉદરથી રામચંદ્ર,પરશુરામ, ભીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય, ભોજ, કર્ણ, વિક્રમ, પૃથુરાજ, પ્રતાપ ને રાજસિંહ એવાં એવાં વીર રત્ન ઉત્પન્ન થયાં તે વીરમાતા કહેવાય.

વિદુષક—અહોહો! બાપલીઆ! એટલા બધા દીકરા, ઝાઝા જણે ઈતો ભુડણી ! સિંહણનો તો એક હોય.

સૂત્રધાર—આ ગમારને કશું ભાન નથી, ઈતો જૂદી જૂદી માતાના જૂદા જૂદા પુત્રોની વાત કરી મૂર્ખ, ને સિંહણને એક હોય એટલે એનો એક પુત્ર ઘણાને પુરો પડે તેવો હોય, એ એનો અર્થછે.

વિદુષક—હોય ભાઈ હોય, તમે ક્ષત્રિ વિષ્ણુના બાહુમાંથી પેદા થયા એટલે બળ તમારે બાવડે ગયું, ને અમે નીકળ્યા મોઢામાંથી એટલે જહરા જોર વધ્યું. કેમ કાંઈ લાવ્યોછું. હોયતો કાંઢ તો જળનો લોટો હું લઈ આવું ?

સૂત્રધાર—વળી ખાવાના વિષયપર જાયછે ? આ બ્રાહ્મણમાં શૂરાતનનો તો કાંટોજ નથી આવતો !

વિદુષક—શૂરાતન તો હું જાણુંછું કે મારી ભાભીને તું પરણ્યો ત્યારે હથેવાળો મેળતાં તારામાં આવ્યું હશે. બાકી તારી મોકલી એ ક્યાંઈ પરાક્રમ માર્યું હોય એવી તો નથી જણાતી.

સૂત્રધાર—અહીં તારા મારા જેવાની વાત નથી આતો સાપના મોંમાંથી મણી, હજારો યોદ્ધાની મધ્યમાંથી હરી જઇને હથેવાળો મેળ્યો

એવો પુરૂષ છે, એમાં છાતી ઠેકાણે રેહેવી કઠણ છે.

વિદુ૦—ઇતો હાહતરની વાત, કૃષ્ણ રૂક્ષ્મણીને પરણ્યા હતા!

સૂત્ર૦—ઈ નહી, ભાઇબંધ, આતો બીજો નામાંકીત પુરૂષ છે.

વિદુ૦—એવો તે વળી કોણ હશે? કહે ત્યારે જરૂર. રાત આખી તારી પાસેથી ખસે ઇ તારો બેટો.

સૂત્ર૦—ભલે એવો ચુસ્ત છું તો રહે મદદમાં. તેનુંજ આજ નાટક ભજવવું છે.

વિદુ૦—પણ નામતો પાડ, જોઇનેતો બે અમળા આંખ્યું ઠરશે, પણ આ બે જુવાનડા કાન સુખ પડવા નહી દીએ.

સૂત્ર૦—જો એ વિષયમેં આરંભમાંજ સભાજનો પાસે કહી દેખાડ્યો છે કે ઉદેપુરના પ્રતાપી રાણા **રાજસિંહ** ને સતી **વિમળાદેવીનું** ચરિત્ર નાટકરૂપે આજ ભજવવું છે તેમાં તારે પુરી સહાયતા કરવી.

વિદુ૦—ઈ પુરૂષ સાચો, પણ એના વડવાતો મારા ગંગાધર દાદા જેવા હશે. ખોટું બોલીશમાં?

સૂત્ર૦—વળી એવો નીચો તોલ બાંધી ગયો કે? એના પૂર્વજતો એક એકથી અધીક શૂરવીર થયા છે.

વિદુ૦—ત્યારે બે ચારતો મિત્ર સંભળાવ.

સૂત્ર૦—આરંભમાં વખત જાય માટે સંક્ષેપમાં વર્ણન કરી તને ખ્યાલ આપુંછું, સાંભળ.—

(શ્રી જગતપતી પ્રભુઆપ સન્મતિ) એ રાહ.

ધન્ય ભૂમિ મેવાડ, તારાસિંહો તણી ત્રાડ,
રાણા રત્ને ઉપજાવિ, ભરતમાં જે રાડ. ટેક.
રઘુવીર રણધીર પ્રતાપી, સૂરજવંશી શૂર,
પુત્ર તેમના લવથી ઉપજ્યા, રાણા જગમશહૂર.　　ધન્ય.
ગોહા રાણા થયા પ્રતાપી, ઈડર જીત્યા આપ,
ગોહી લોટી કે ઘેલોટી, પડી જેહથી છાપ.　　ધન્ય.
નવમી પેઢી થયા સુનામી, બાપારાવળ નામ,
ચિતોડમાંહે સ્થાપિ ગાદી, જીતી રણસંગ્રામ.　　ધન્ય.
ધન્ય ભીમ લાખમશી તમને, રણમાં ઝઝચા મુખ્ય,

અલાદીઓ બહુ મથ્યો ન દીઠું, પદમા રાણી મુખ ધન્ય.
હરસિંહનો હમીર હીરો, ભરે આભથી બાથ,
માલદેવ રખવાળી, ચિતોડ કીધું પાછું હાથ. ધન્ય.
મહા માન પાછું ઉપજાવ્યું, ભરતખંડમાં આપ,
મહમદ કેદ કર્યો છે જેણે, કેવો કહું પ્રતાપ. ધન્ય.
પૌત્ર તેહનો લાખો રાણો, તેવો ભડ શૂરવીર,
ત્રાહ પોકારી મહમદ લોદી, નાઠો મુકી ધીર. ધન્ય.
સુતો સિંહ જગાડ્યો લાખો, મેરવાડના લોક,
ચુરે ચુરા શીશોદીઆએ, કીધા મુકી પોક. ધન્ય.
શું શૂરાવટ ચંદ્રસિંહની રાઠોડપર તલવાર.
જોદ્ધા રણમલ કાસળ કાઢ્યું, મોકળ નાં મોસાળ. ધન્ય.
નિજ ભ્રાતનું વેરજ વાળ્યું, રઘુદેવ પવિત્ર,
પિતા વચનથી તજ્યું પાટવી પદ, મહાધર્મ ચરિત્ર. ધન્ય.
માળવ સૈન્ય ચડ્યું મહમદનું, બીજેથી ગુજરાત,
બાંધ્યા બત્રીશ કીલ્લા જેણે, ચીતોડ રક્ષણ માટ. ધન્ય.
એવો કુંભો રાણો નામી, મીરાંનો ભરથાર,
એક લાખ લશ્કરથી જેણે, કર્યો તુરક સંહાર. ધન્ય.
ધન્ય રાયમલ રાણા તુજને, મેવાડ નિર્મળ નામ.
ગ્યાસુદીન હરાવી રાખ્યું, ધન્ય તારો સંગ્રામ. ધન્ય.
મસ્તક છત્ર સરવનું કહીએ, રાણા સંગસુરાજ,
ઝુઝ્યા બાબર સંગે જેવી, રાણા કુળની લાજ. ધન્ય.
જેમલ પત્તા જેવા થાશે, કોણ મેવાડી વીર,
પ્રતાપ રાણે કીર્તિ જગવી, અકબર સાથ સુધીર. ધન્ય.
મેવાડ ભૂમિ નમું માત હું, અકળ જનેતા આપ,
પુત્રો પકવ્યા ઉદર વિશે તેં, ઉગ્ર તેજને તાપ. ધન્ય.
નથી અવર ભૂમિ નીપજાવ્યા, સરવ અજીત મહીપાળ,
શીવાજી પણ નીપજ તારી, સુજન સિંહનો બાળ. ધન્ય.
એક એકથી અધિક થયા છે, કેનાં વર્ણું કામ,
હદ વાળી છે રાજસિંહ તેં, સર્વે પાડ્યું ઠામ. ધન્ય.

મુગલ જોર ભાગ્યું છે જેણે, કીધાં હીંદુ કાજ,
શરણ આપીયું ક્ષત્રિ બાળા, ની તેં રાખી લાજ. ધન્ય.
ચરિત્ર એનું નાટકરૂપે, રંગભૂમિપર ઇશ,
ઇચ્છા આજ ભજવવા, પૂરણ કરશો શ્રી જગદીશ. ધન્ય.

વિદુ૦—શાબાશ છેરે સૂત્રધાર, આવાં બધાંય એ છીપનાં મોતી ક્યાંથી શોધી કાઢ્યાં? કેશરીસિંહનાં ચરિત્રનું તો ટાણુંજ ગોતુંછું, ગાણું, બાણું ને ધીંગાણું, આપણેતો આહીં ત્રણે આજ મળ્યાં!, પણ ઉભોરે જરા ઘેર આંટો દઇને આવું, કેમકે રાત આખી આહીં રોકાવું પડશે તો નરમદો ને ઈ ઉચાટ ન કરે.

સૂત્ર૦—બહુ સારૂં ત્યારે, તું નરમદાને મળી આવ ને હું આહીં પાત્ર તૈયાર કરૂંછું.

વિદુ૦—આ જાઉંછું, પણ આબ્યા મોર આદરતો નહીં હો!

સૂત્ર૦—જાજા, વગર બોલ્યો વેલો આવ.

(સમાપ્ત)

अंक १ लो.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—રૂપનગઢમાં વિમળદેવીનું પુસ્તકાલય.

પાત્ર. વિમળદેવી, કાન્તા, પુરંધરી, વિજયા, જયા.

વિમળદેવી—(પુસ્તક વાંચેછે.)

કાન્તા—(પ્રવેશ કરીને.) સખી! આજ કયા વિષયપર તારી એકાગ્ર વૃત્તિ લાગી રહીછે?

વિમળદેવી—અલી કાન્તા! આટલો વખત થયાં ક્યાં હતી? અમારા પ્રધાનજીને તું બહુ પ્યારીછું; તેથી કરી આંહી આવવામાં વિલંબ થતો હશે!

કાન્તા—નહીં નહીં! બેન વિમળદેવી, કાલે ઉપવાસ હતો, વાસ્તે ગૌરીપુજન પ્રાતઃકાળમાં કર્યું, ત્યારબાદ ભોજન કરી, તારી પાસે આવી;

હવે આખો દિવસ તારી પાસેજ રહીશ. આ કયું પુસ્તકછે બેની !

વિમળદેવી—આતો સતી ચરિત્રનું પુસ્તક છે, આની અંદર ઉત્તમ ઉત્તમ સતીના ધર્મ લખ્યાછે. સખી ! આજ એક સતી ધર્મની ઘણીજ સુંદર પદ્ય રચના મારા વાંચવામાં આવી છે.

કાન્તા—ત્યારેતો એ મને સંભળાવવી જોઇએ ?

વિમળદેવી—બહુ સારૂં ! સાંભળ, તારી મરજી હોયતો હું વાંચું ?

કાન્તા—બહુ સારૂં ! તું વાંચ.

વિમળદેવી—(વાંચેછે.)

રાગ ખમાચ.

(અમરફળ આવ્યું આ) એ ચાલ.

સાંભળો બેનો સાચો આ, સતીનો શૃંગારરે ટેક.
અલંકારોએ અનૂપમ, વસ્ત્ર સુંદર સારરે; સાંભળો.
શિયળ તણી સુંદર, સાડી અંગે ધારીરે;
શર્મ રૂપી ચોળી કરી, પરિધાન પ્યારીરે. સાંભળો.
પતિવૃતા છાપનો, અંબોડો રૂડો માથેરે;
પતિ સેવા પુજા શોભે, છે કંકણો હાથેરે. સાંભળો.
આંખનું અંજન દ્રષ્ટી, અવર ન કરવારે;
પર ઘર બંધન, ઝાંઝર પાયે ધરવારે; સાંભળો.
અનુકૂળ બોલી પીયુ, કરવા પ્રસંનરે;
પતિ પ્રસંશા વિવિધ, અલંકારો મનરે. સાંભળો.

કાન્તા—સખી ! ખરા અંતઃકરણના માનસિક અલંકાર જે સ્ત્રી પરિધાન નથી કરતી, એના ઉપરના સઘળા અલંકાર એને લજ્જા ઉત્પન્ન કરી સૌંદર્યતા વધારતા નથી. હુંતો એમજ સમજુછું.

વિમળદેવી—તારૂં કહેવું ખરૂં છે. સદ્‌ગુણ અને સદાચરણ અનૂપમ અલંકાર છે.

કાન્તા—સખી ! મારા પિતાજી હવે મારા વિવાહની વાત કરે છે, તો હવે તારી અને મારી થોડા દિવસની મુલાકાત છે.

વિમળદેવી—પ્રીયસખી ! તારો યોગ્ય પતિથી વિવાહ થઈ જાય તો હું ઘણી પ્રસન્નછું. કારણ તું મારી પ્રાણપ્યારી સહચરીછે.

કાન્તા—હાં! સખી! યોગ્ય પતિ જોવો એતો પિતાજીનું કામ છે. આપણે કંઈ એ વાતમાં જીભથી કહી શકતાં નથી.

વિમળાદેવી—સખી! અમને તો જો અમારા લાયક ભર્તા મળે ત્યારેજ અંગિકાર કરીએ. નહિતો, નહિ.

કાન્તા—તમારામાં જેવો સ્વયંવરનો ચાલછે, તેવો અમારામાં નથી. તેમ તમારા જેવી ટેક પણ અમારાથી ન રહી શકે.

વિમળાદેવી—એવી ટેક ન રહે તો ઈશ્વરની ભક્તિ કરવી. કેમકે સાચા પતિતો એક અખિલ વિશ્વાધાર જગદીશ્વર છે.

કાન્તા—એવો નિશ્ચય કરીને, પતિ નહિ કરવો, એમ નથી. એક પ્રભુ પતિ, તત્પશ્ચાત્ પોતાના પતિ, બંનેનો આશ્રય રાખવો. પૂર્વે જે જે સતીઓ થઇછે, તેનું કેવું વૃત્તાંત છે તે સાંભળ!

રાગ કલ્યાણ.

(શ્રી જગતપતિ) એ રાહ.

સુણ બેની પ્યારી, જેજે થઈ સતી નારી;
પતિને પ્રભુ જાણતી, તું જોને વિચારી. શુણ.
સીતા, કુન્તી, સુલોચના, અનેક સતી વિખ્યાત,
વરતી સર્વે તેમજ ભર્તા, વિના અવર નહીં વાત. શુણ.
આશ્રય બેહુ એને સાચા, પતિ અને જગદીશ;
પતિ રક્ષણથી દેવ પડાવે, ત્યારે સાચા ઇશ. શુણ.
નળને પ્રભુ જાણ્યા દમયંતી, એકજ પતિ અનન્ય;
પતિ સ્મરણ તે કદી ન ચૂકી, સંકટમાં શુદ્ધ મન. શુણ.
જુઓ દ્રૌપદી, પાંડવજનની, સતી જે નિર્મળ નાર;
દુઃખ દુર્યોધનથી પામી, તવ કૃષ્ણે કીધી સાર. શુણ.
માટે એ સતિઓની રીતી, રાખીને જગમાંય;
શિયળ તણું કરવું રક્ષણ ને, કંથ તણી સેવાય. શુણ.

વિમ૦— રાગ ઉપરનો.

ધન્ય બેની મારી, તુજ શિખ મેં દિલ ધરી;
પણ એ સતિઓ કાન્તા કાંઇક, કાચીતો ખરી ધન્ય. ટેક.
કેમ દ્રૌપદીએ સંહાર્યા, નહી કૌરવને આપ;

જેથી એના પતીએ વેઠ્યા, વિદેશે વનના તાપ. ધન્ય.
ઇંદ્રજીતની સુલોચના, મહા સતી અતિ હુંશિયાર;
શત્રુ હાથ કેમ પતિશિર પહોંચ્યું, ઘર બેશીરહી નાર. ધન્ય.
જુઓ અમારી બેની શૂરી, સોનરાણીનાં કામ;
જે દિલ્લી ઉગાર્યો પતિને, સતીતો એનું નામ. ધન્ય.
પણ હિંમત હું સતી વદું નહીં, અબળા મિથ્યા નામ;
ટેક જાય ને પતિ રખડેતો, સતી તણું શું કામ. ધન્ય.

કાન્તા— **ગીતી.**

સતી સરવ એ સાચી, પણ હિંમતમાં ખરે કહું કાચી;
તુજ ક્ષત્રિવટ તુજમાં, રાજ તનુજા જોઈ તુજને રાચી.
ધન્ય ધન્યછે બેની, વિનોદ વાણી તારી સુખ દાતા;
શૂરાતન તુજ અંગે, વિર પુત્રિ તું થવીછું વિર માતા.
ત્યારે બેની સાચું કહેદે; તારા દિલનો શું નિશ્ચયછે ?

વિમ૦— **ગજલ.**

(ઇંદ્રસભામાં ગવાતી ઢબની.)

શુણ કાન્તા માહરોછે, એક એ વિચાર;
યોગ્ય પતિ જો મળેતો, વરવાછું તૈયાર.
કૂળ, ગૂણ, રૂપ, શિળ, અને વિદ્યાવંત;
શૂરવિર, ક્ષત્રી પુત્ર, શોધવોછે કંથ.

કાન્તા—એવો કંથ કદીક બેની, જો નહીં મળે;
ત્યારે કેમ કરીશ, વિમળાદેવી કહે ખરે.
વળી કદી પિતા તમારા, લઈ બીજે દીએ;
કેમ કરશો ત્યારે લક્ષ, એજો નવ લીએ.

વિમ૦— **બિહાગની ગજલ.**

જો અમારૂં મનનું ધાર્યું, થાશે બેની સત્ય;
અમને પૂછી કરશે પિતા, માનશું એની મત્ય.
પછીતો બેની કહ્યુંછે તેમ, ધાર્યુંછે નક્કી;
ભક્તિ કરવી શ્રી હરીની, આ કાયા થકી.

મુક્તિદાતા શ્રીહરી, નવ જાવા વિસરી,
જેની કૃપા થકી, રાજઘેર અવતરી.

કાન્તા— **આઠની ગજલ.**

હરીની સેવા માંહે, કેમ કાઢશોરે કાળ,
દુષ્ટ જોમનથી ત્યાંસુધી, આમ બોલો બાળ. હરી.
પણ પતિ વિના પછીતો, નહિ બેની રહે,
જો સુવા તુ મારી મનડું, ઘાટ કંઈ ઘડે, હરી.
સદ્ વિદ્યાને સારા ગ્રંથ, વાંચીએ અહી,
નીતિ ભોજન આપે પિતા, શુદ્ધ છે સહી. હરી.
પછીતો પ્રભુ કંથ એક, સત્યરે ચહો,
જોડાં નિરમ્યાં હરીએ, નિયમ નવ ફરેલહો. હરી.

વિમળદેવી—મારે ભક્તિ માંહે બેની કાઢવોછે કાળ,
બીજી ઈચ્છા મારે નથી, ખોટી જગત જાળ;
એવો ઉત્તમ બોધબેની, આપજે સદા,
કાન્તા તારે અળગું હુંથી, નવ થવું કદા. આવો.ટેક.

કાન્તા—સખી! પુરંધરી હજુ સુધી આવી નહિ!

વિમળદેવી—એનો એક નિયમ ક્યારેછે! કોઈ દિવસ આંહી આવેછે, કોઈવખત બીજે જાયછે. એ પાસવાનમાં રાખવા જેવી નથી.

કાન્તા—બેની વિમળા! ભીલ લોક એવાંજ હોયછે? એ બિચારાં ભોળાં લોક છે. અમારે ઘેર એ જન્મથી રહી છે, ત્યારે થોડી ઘણી આવી તાલીમ મળીછે, નહીંતો એટલી પણ લાયકી હોવી મુશ્કેલ હતી.

વિમ૦—સોબત એવી અસર થવી જોઇએ!

કાન્તા—સખી! પુરંધરી, હરહમેશ કહે છે જે વિમળદેવીના યોગ્ય એક પતિછે, એનો વિમળાબા જો કોલ દીએતો હું એનું નામ દઉં, તો એમાં તારો શું અભિપ્રાય છે?

વિમ૦—એને રાજરીતિની શી ખબર પડે!

કાન્તા—નહીં, નહીં! કોઈ ભાટ ચારણે લાયક રાજપુત્રનું નામ ઠામ કહ્યું હોય! એમાં શું આશ્ચર્ય! તેમજ વળી આપણે વાત જાણવામાં શું હરકત છે!

વિમ૦—બહુ સારૂં! ત્યારે તારી મરજી છે તો આજ પૂછજે! શું

વાત છે, તે જાણશું. કેમકે એ વિષય મને પસંદ નથી. ભક્તિ તથા ઇશ્વર સ્તુતિના સમયમાં વિઘ્નઉત્પન્ન કરેછે.

પુરંધરી—(નેપથ્યમાં) જયા, વિમળબા ક્યાં છે?

કાન્તા—(શબ્દ સાંભળીને) બેની! આપણે યાદ કરીએછીએ, એટલામાંજ પુરંધરી આવી, આયુષ્યતો ઘણું મોટું લાગે છે!

વિમ૦—(પુરંધરી આવે છે ત્યારે તેને) કેમ પુરંધરી, અત્યાર સુધી ક્યાં હતી?

પુરંધરી—બાઇ સાહેબ! મારા કાકાને ઘેર હતી! તેથી આવવામાં જરા વાર લાગીછે, તો માફ કરશો.

કાન્તા—પુરંધરી! તું હમેશાં મારી પાસે વાત કરેછે કે વિમળબાના યોગ્ય એક પતિ છે, ? તો એનું નામ ઠામ આજ બાની સમક્ષ બોલીદે! એ વાતપર વિચાર કરવાનો છે,

પુરંધરી—વિમળબા કોલ આપે તો બોલું; પછી એની ચાહના જશવંતસિંહ કાકાની પાસે કરવી.

કાન્તા—નામ, ઠામ જાણ્યા પેહેલાં એમ કોલ કદી અપાય નહીં! એ લાયક હશે તો વિમળબા પોતાની મેળેજ પાણીગ્રહણ કરશે. તારે આગ્રહ કરવાની જરૂર પણ નહીં પડે.

વિમ૦—એમાં શું સંદેહ છે!

પુરંધરી—એ પુરૂષ ઘણો પ્રેમી છે, જ્યારથી આપનું ભણતર એણે સાંભળ્યું છે ત્યારથી એનું દીલ તમારામાં લાગી રહ્યુંછે. વળી આ કાગળ આપને ખાનગી આપ્યો છે. (કાગળ આપેછે.)

વિમ૦—બહુ સારૂં લાવ! (લઇને.) કાંતા વાંચતો ખરી શું લખ્યુંછે?

કાન્તા—લાવ બેન! (લઇને વાંચેછે.) બાઇસિરી ૧૦૮ વિમરબા બાઈ, લખીતંગ ઠાકરડા કાંયાભીલના બેટા અજેપાલના છલામ વાંચવા, તમારા દરસનની અમને ઘણી અભિલાછાછે તેમ અમારા દરછનની તમને પણ તલબ હશે, ઈસકની વાતું બાઈ તમથી અજાણી નહીં હોય, (કાગળ નાંખીદીએછે.) પુરંધરી! શાહાબાશ છે? તુને જનાનામાં લાવુંછું, એનું ફળ તેં સારૂં આપ્યું!!

પુરંધરી—કાન્તા! આગળતો વાંચો! (કાગળ લઇને આપવા જાયછે.) હુશિયારછે! એટલામાં શું ખબર પડે?

વિમ૦—સખી ! આ કમજાત પુરંધરીની બુદ્ધિનીતો આજ મુંને ખબર પડી !

ગઝલ.

(અરે લાલદેવ) એ રાહ.

અરે કાન્તા, આ શુંરે લાવી છે આમ,
કહાં ક્ષત્રી રાઠોડમાં, ભીલ નામ.
કહાં પિતુ મારા જે, મારૂ પતિ,
કહાં ભીલ ઠાકોર, શી આ ગતિ.

કાન્તા—અરે વિમળમા, ન અજાએબ થાઓ,
એના બોલ એવાજ, હોયે વૃથાઓ.
જેવું કૂળ એનુંછે, તેવા વિચાર,
એમાં દોષ એનો, નથીરે લગાર.
વિચારી જુઓ, કોણ એનો છે તાત,
વળી ભીલડી એક, એની છે માત.
ખરૂં અભિમાન, અને સાચી ટેક,
એવું કદી એમાં, ન હોયરે છેક.
નથી ક્ષત્રી દુધ, નથી બ્રહ્મકુળ,
નથી એ વણિક, વિચારી જો મૂળ.

જયા, વિજયા— **રાગ કલ્યાણ.**

(હાડાજી શું કરો સાહસ આ) એ રાહ.

વિમળા ન કરો, વિચારએ, નીચમાં નહોય બુદ્ધિ સાર'રે. વિ. ટેક.
ભીલની પુત્રિ, આ છે પુરંધ્રી, જાત એની જુઓને વિચારીરે. વિ.
અમૃતફળ ક્યાંથી આવશે એમાં, ખેતર જમીન મૂળ ખારીરે. વિ.
સારી શિક્ષા બહુ દેતાં અમે પણ, બુદ્ધિ એની ગઈ ન નઠારીરે. વિ.

વિમ૦—વાહ ! તારી બુદ્ધિ, હમેશાં તું જે પુરૂષની મારી આગળ તારીફ કર્યા કરેછે, એ શું ભીલ ઠાકોર અજેપાલ! કાંયાનો પુત્ર છે, કેમ? આજ સુધી તેં એનું નામ ન દીધું! ત્યાં સુધી તારી વાતપણ હું સાંભળતી, હવે એવી વાત બોલીશતો અંતઃપુરમાંથી કાઢી મૂકીશ. તું જાણેછે કે, મારી મોટી બેન ઔરંગજેબ બાદશાહને મારા કાકાએ જ્યારથી દીધીછે, ત્યારથી હું મારા ઘરનું પણ અન્ન પાણી લેતી નથી. અને ધર્મ નિમિત્તથી જુદી રસોઈ કરી જમુંછું, મારે માટે

જોધપૂરમાં મહેલ જુદો તૈયાર છે અને મારો કાકો કાકી માતા પિતા તરીકે છે તો પણ ઘણો વખત મારા આ રૂપનગઢ ગામમાં ગુજારૂં છું એ વાતપર પણ તેં વિચાર ન કર્યો ? કે, એક ભીલ જે મારા જોડા ઉઠાવનારો, અને જેનું મેં પણ હું નહીં જોઉં, એવોજે ગોલો, તેની સાથે મારા લગ્નની વાત ! શી હિમત્ત તેં ચલાવી છે !

કાન્તા—ખરૂં છે સખી ! મારા પિતા એક દિવસ વાત કરતા હતા કે આ નિચ તુખમની છોકરી આપણે જનાનામાં રાખી છે, એમાં ઘણો વિચાર છે; પરંતુ આપણા ઘરની તાલીમ મળી છે, તેથી એમાં સદ્‌ગુણ આવ્યાછે. તોપણ નિદાન બિજનો સ્વભાવ પ્રસંગે પ્રગટ થયા વગર રહેશે નહિ, એ વાત આજ ખરી પડી !!

પુરંધરી—આપ બંને મારી વાત ઉડાવી દીઓછો, અને ઉલટો ધિક્કાર કરોછો, પરંતુ મારો આમાં કાંઈ સ્વાર્થ નથી. એતો મેં પણ એક વખત જોયોછે, તો આશક થઈ જાયે એવોછે. માટે મેં કહ્યું, પછી તમારી મરજી !

વિમ૦—અરે કમજાત ! આટલા દિવસ થયાં અમારી સાથે રહેછે. અને સારા સારા ગ્રંથ નિતી ચરિત્રના વાંચેછે, તથાપિ તેની તારામાં કંઈપણ અસર ન થઈ ? અને હજુ તારો નીચ દુરાગ્રહ કહેતી જાયછે !

કાન્તા—વિમળબા ! ઈ વાત છોડી દ્યો, આ આપણી પાસે રહેવાને લાયક નથી. પિતાજીને આ બધી હકીકત હું કહીશ. અને અંતઃપુરમાંથી બાદ કરાવીશ.

પુરંધરી—બાઈ એક વખતને માટે માફી માગુંછું. હવેથી હું આપની શિખામણ પ્રમાણે ચાલીશ.

વિમ૦—જા હમણાં મારી પાસેથી ! ક્ષમાની વાત પછી !

પુરંધરી—હવેથી આગ્ના માફક વરતીશ, બાઈ માફ કરો !

કાન્તા—(પોતાના માણસપર દયાથી) યાદ રાખ, પુરંધરી હવેથી ઉચ્ચક્ષત્રીની રીતીને શોભે તેવી વાત કાઢવી, નહિ તો ચૂપ રહેવું, (દુરાગ્રહ કરી માફી અપાવેછે).

વિમ૦—કાન્તા ! આવી વાત સાંભળીને મારૂં ચિત્ત વ્યગ્ર

થઈ ગયુંછે, માટે થોડો વખત બાગમાં કૃષ્ણમોહોલમાં જઈને ગુજારીએ તો સારૂં. ને ત્યાં ભાગવત કથાનું પણ શ્રવણ શરૂ થયું હશે.

કાન્તા—પ્રિય સખીની ઈચ્છાને હું સ્વાધિન છું.

વિમ૦—ત્યારે ચાલો.

(સૌ જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રૂપનગઢની બજારનો રસ્તો.

પાત્ર—પુરંધરી.

પુરંધરી—(સ્વગત) તે વખતે કાન્તા પાસે અજેપાલનું નામ મેં દીધું, એ સારૂં નહીં કર્યું; નહીં તો કામ જરૂર થાત. હવે તો મારો ધિક્કાર થયો; કામ પેશ ન પહોંચ્યું. માટે ઠાકોરના પૈસા પણ પાછા દેવા પડશે. ઠીકછે! વિમળદેવી એવો ઢોંગ કરીને, મોટી સિદ્ધ થઈ ગઈ છે, એને તો મારી રમત દેખાડવી જોઈએ! ત્યારે હું માંબાભીલની દીકરી ખરી. કેમ કે રાજની સારી નરસી બધી મને ખબરછે. વાસ્તે એમ કરવું કે, દિલ્લીમાં કેશરબા વિમળાની મોટી બેન જે ઓરંગજેબ બાદશાહ વેરેછે; એના ઉપર એની માતુ કોમારદેવીના નામથી એક બનાવટનો પત્ર લખવો, કે તમને મળવાની બહુ ઈંતેજારી છે. માટે આ કાગળ વાંચતાંજ તૂરત અહીં આવવું. અમને એક વખત અવશ્ય આવી મળી જાઓ. પછી તે અહીં આવશે. ત્યારે દેખશું કે એની સાથે વિમળા કેવી સિદ્ધાઈ ચલાવેછે. કહેછે કે મુસલમાનનું મોં પણ ન જોઉં, તો એને મળશે ત્યારે જણાઈ રહેશે! ઠીક! ત્યારે ચાલ? કોઈ હુશિઆર માણસની સાથે કાગળ લખીને મોકલી દઉં. (જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રૂપનગઢની પાસેના એક ગામડામાં અજેપાલ ભીલનું ઘર.

પાત્ર—અજેપાલ, વિદુષક, અબો, રબો, પુરંધરી.

અજેપાલ—(સ્વગત) આજ કાલ લૂંટ બરાબર મળતી નથી. હાથ ઘણોજ તંગીમાં રહે છે. હવેતો જોધપુરમાં જઈ તીજોરીમાં ઘા દઈએ! નહીંતો પુરંધરી જ્યારે પૈસા માગશે, ત્યારે ક્યાંથી આપશું. કામ પણ મોટું કરવાનું છે!!

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને) કાં! શું કર્યું પછી! ભીલના ઠાકોર ભાઈ! રાંડું રખડાવી દીએ એવાતો.

અજેપાલ—અરે! દોસ્ત, એ પુરંધરી સાલી ગપ્પાં તો બહુ મારી જાય છે, પણ કંઈ કામ કરતી નથી.

વિદુષક—થાશે! થાશે! ધિરા રો! જુઓ રાજકન્યાઓમાં અમરસિંહ રાઠોડની હવે એક દીકરી વિમળદેવી છે, તેને તમારા જેવો કાંધાનો મારો દીકરો અજેપાલ મળશે, તે મૂકી બીજાને વરશે?

અજેપાલ—સાલા! બેટા કહીને ગાળો દે છે?

વિદુષક—તો ભાઇબંધ! હું જાણુંછું કે તું હવે ખાતર પાડવાં ભૂલી જઇશ.

અજેપાલ—ઇશકની વાતમાં, તું, શું, સમજ! મારૂં રૂપતો જો! એક વખત દેખે તો બીજાનું નામ પણ લીએ નહીં. યાર ખરૂં કહેજે મારા ઉપર આશક થાય કે નહીં?

વિદુષક—શા માટે ન થાય! તમારે માટે પણ વિધાત્રીએ ધણીએ ઘડી રાખી છે.

અજેપાલ—વિધાતાએ કોને ઘડી છે?

વિદુષક—વઢવાણમાં માધાપ્રધાનની,રજપૂતસ્થાનમાં જેસંગરાઠોડની, અને અમદાવાદમાં દાદાહરીની; પણ ઈ પાતાળી લોકની અપ્સરાઓ છે; મૃત્યુલોકની નહીં.

અજેપાલ—પાછી હાંસી કરે છે. શું વાવમાં પડવું છે? તું રાજાની રીતી જાણતો નથી!

વિદુષક—ગણેશીયો હમણાં કટાઈ ગયો છે. તે સજાઈને આવે એટલે રાજરીતિમાં પાવરધા થઈએ કાં, નહીં ?

અજેપાલ—શું અમે કંઈ તસ્કર છીએ ! પગમાં તોડો તો જો ?

વિદુષક--મોતીશાના પ્રેમચંદને પગે અડવા કરી દીધા ઇ ના! એકતો ઇ માંહેલો છે. ખોટું કહીશમાં.

અજેપાલ—સાળા નટખટીની દોસ્તી સારી નહીં.

વિદુષક—દોસ્તીએ જાય, અને ભેળી ઠાકોરડાની પદવી એ તેમજ સમજજો !

અજેપાલ—દોસ્ત એમ! (આંખું કાઢેછે.)

વિદુષક—આંખું કાઢમાં માબાપ! માંડ રોટલા ખાતો થયોછું આસામી જોઈને કામ કરજે.

અજેપાલ—દોસ્ત ! તારા ઘરપર હોય, મારીએતો મીરકું, તારા જેવા રેંદી પેંદીને માર્યે શું થાય !

વિદુષક—હા ભાઈ, હા ! કળું બતાવી દીધી ત્યારે આમ બોલછે ના. (અબો અને રબો લૂંટનો સામાન લઈને આવેછે અને તે અજેપાલના મોં આગળ નાખેછે. ત્યારે તેમાંથી એક લોટનો ખડીઓ વિદૂષક ઉપાડેછે ત્યારે.)

અબો—ઉપાડમાં !

વિદુષક—મારા સારા અબા રબાતો બ્રાહ્મણને પણ મૂકતા નથી. અજેપાલ લૂંટમાં ફાકવા લોટ, નેપરણવી રાજાની કુંવરી.

અબો—સાબ ધણી ! મારૂં હારૂં ટીલડુંતો ભાગતુંજ જાય.

રબો—હા, હારે તુંબડેતો ધોડવી ધોડવીને ડુસ કાઢી નાંખી.

અબો—રબા ! મોઢાનું ડીમચું કેવું ઉડાવી દીધું.

રબો—તે વિના હારૂં માનતુંતુંજ ક્યાં ?

વિદુષક—અલ્યા ! બ્રાહ્મણને પણ ડેર મારી નાખ્યો! તમારૂં નખોદ જાય ! !

અબો—તું કુંણસે ? તારૂં નામ સું ?

વિદુષક—હું રામલાનો ભાઈ ગબો, લૂંટમાં બ્રાહ્મણનો ખડીયો ભળવીને ખડીયા ખાટજો.

અજેપાલ—એમાં શું નુકસાનછે. રોટી આટામાંથી થાયછે ના!

વિદુષક—આ અમારા લોટની રોટી, પેરીલ લંગોટી, આજ કેવળપૂરીનો ચેલો થાવું હોયતો.

અબો—રબા ! એટલું આપણું આમાંથી ?

રબો—અબા એમ પેહેલથીજ કરમઠ કરીસે જે અજીયાના બે ભાગ ને તારો મારો એચ એચ.

અબો—રબા ! મારો દિયરો અજીયો તે સેનું એમણુ લીએ!

વિદુષક—લીઓ મારા ભીલના ઠાકરડા ! અજેપાલ બહાદુર! અબો રબો તો કહે છે જે, મારો દિયરો અજીયો !

અબો—તે પાટ ઉપર ચડી બેઠો છે, તેથી શું થીયું! પણ તિરચાંમડાં અમારે ચલાવવાં પડેસે ! (પુરંધરી આવેછે.)

રબો—આ મારી દિયરી પુરંધરી આવી ! આજ રાંડ બધુંય છેતરી જઈ !

અબો—અજીયો અશકી તે એમ કરવું ?

વિદુષક—આવો પુરંધરીબા ! શું ઝલેલ કર્યું ! લગન લાફશી ભેળાં છે કે કેમ ?

પુરંધરી—અજેપાલ ઠાકોર, એ વાતતો નહીં બને !

અબો—એમ ન થાય રાંડ! તો મશરૂની પોટકી પોચાડી જા પાછી

રબો—રાંડ છેતરી જઈછું. તે બાપની ચ્યાં પુજી હતી !

પુરંધરી— અજેપાલ ઠાકોર,થોડું ઘણું કર્યું છે. તે પણ રદ કરીશ. બધા આમ બોલો છો તેથી !

અજેપાલ—અબા ! રબા ! પુરંધરીની સામે કાંઈ બોલવું નહીં. તેને છેડવીનહીં. નહીંતો કામ બગાડશે.

પુરંધરી—જે વખત મેં તમારૂં નામ દીધું, તે વખતે મારો ઘણોજ ધિક્કાર કર્યો. અને બહુજ મુંને ઠપકો દીધો. હવે તમે જો જો કે એ વિમળાને હું કેવી રઝળાવું છું. તમે પણ કબૂલ કરશો. અને આખર તમારા હાથમાં સોંપાવીશ.

વિદુષક—શાબાશ ! પુરંધરી જનાનામાંતો તારા જેવાંજ માણસ જોઈએ. રજક ઠીક હક કરેછ ?

પુરંધરી—નીચના પેટના, તું વચમાં લવરી કરમાં !

વિદુષક—વોય મારી દીચરીની ફાટી ! કેવાદજે પ્રધાનજીને.

પુરંધરી—જાને પીટ્યા કાણીયા, તારાથી થાય તે કરજે.

વિદુષક—હવેજ નિચ ખરી!

પુરંધરી—અજેપાલ હવે હું જાઉંછું.

અજેપાલ—બહુ સારૂં જા. (જાયછે.)

વિદુષક—કાં ભાઇબંધ રામ રામ એક હમણાં ને બીજા લગન વખતે.

અજેપાલ—તું પણ જઇશ?

વિદુષક—હા! હમણાંતો જઇશ, પાછો લગન વખતે આવીશ. (જાય છે.)

અજેપાલ—અબા! આ લૂંટનો સામાન અંદર લઈ ચાલો, ત્યાં વેચણ કરશું.

અબો—ચાલો સાબ! (રબાને) રબા! ઉપાડ આ પોટકી!

રબો—લાવ લાવ! (ઉપાડેછે.)

(સૌ નીકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ--દિલ્હીમાં ઔરંગજેબનું જનાનખાનું.

પાત્ર--કેશરબા, કનીઝક. ઔરંગજેબ.

કેશરબા—ક્યું! કનીઝક મેરા માબાપસેં કાગજ બહોત તાકીદસે આયાહે, સો મીલને બાસ્તે અવશ્ય જાનાં ચાહીએ; ક્યુંકે બરસભી બહોત હોગયેહે; અલબત મુગલબાદશાહકે જનાનેમેં માબાપકે ઘરૂં જાને બાસ્તે રજા મીલનેકી રશમતો નહીંહે; લેકીન શાહ જબ અપને કબજેમેંહે તબ ખુબ જીદ કરકે, આજ રજા લેઉંગી. માબાપ, બેહેન, ભાઈ, સબકુ મિલનેકી મેરે દીલમેં બહોત ઉમેદવારીહે.

કનીઝક—હુરમસાહેબ તુમારે બાપુ જશવંતસિંહજી અચ્છે ઓર લાયક આદમીહે.

કેશરબા—હાં! કનીઝક મેરે બાપુકા મેરેપર બહોત પ્યારહે, જીસકે લીયે દર પંદરા રોજપે કાગજભી આતાહે.

કનીઝક—જહાં સાહેબ! તુમારે ખાવીંદ શાહ ઔરંગજેબ અબ રજપૂત લોગપર ખફા નજરસે રહેતેહે, સબબ જાનેકી રજા મીલની મુશ્કીલહે.

કેશરબા—કનીઝક! તે સચ્ચ કહતીહે, મગર વોતો ઉદેપૂરકા રાણા રાજસિંહસે ઇસ્કું બડી તકરાર પેદા હુઇહે. ઉસ કરકે ઉસકા દિલ સારે રજપૂતકું મારકે જેર કરનેમેં લગાહે.

કનીઝક—નહીં, નહીં! મુંમસાબ, જજીયા મેરા નયા ડાલનેસે અબ સબ રજપૂત રાજા ઇકઠે હોગયેહે. ઔર શાહકે સામને ટક્કર લેનેકું તત્પર હોરહેહે.

કેશરબા—મેરે ખાવીંદતો ઉસ્કે જમાઉ લગતેહે, તબ ઇસ મસલતમેં વહ સામેલ હોવે નહીં.

કનીઝક—તબતો હુરમ સાહેબ રજાકે બાગ્તે અરજ કરના, ઔર ખાહેશ મંદી બતાનાં.

નેપથ્યમાં—નિગાહ રખો મેહેરબાન.

કેશરબા—કનીઝક! સરકારકી સવારી આતીહે.

કનીઝક—હા બેગમસાબ મેંનેભી ઐસા સુના.

ઔરંગજેબ—(પ્રવેશ કરીને કેશરબા પાસે આવી બેસેછે, ત્યારે તેને દીલગીર જોઇને) ક્યું! દિલજાન! ક્યા ફિકરમેં બેઠિહો; બસ એક તુમસેં મેરી દીલલગીહે! અબ નજર દુસરી ચીજાંપે ઠેરતી નહીં.

કેશરબા—ખાવિંદ મેરી એક અર્જહે!

ઔરંગ૦—ક્યાહે! મેરી માશુક! બેલાશક બોલો! આશમાનસે સિતારા હાજર કરૂં. બોલો ક્યા ચહાતીહે?

કેશરબા—મેરે બાવાકા જોધપૂરસેં કાગજ આયાહે!

ઔરંગજેબ—અચ્છા! વો જશવંતસિંહ ક્યા લીખતાહે?

કેશરબા—મેરે બાવાનેતો કાગજમેં એરખુશાલીકા ખબર લીખાહે. મગર મેરી એક નઈ અર્જહે!

ઔરંગજેબ—ક્યાહે, સો બોલો, દિલજાન!

કેશરબા ગજલ.

(ઇંદ્રસભામાં ગવાતી ઢબની)

જોધપૂર જાનાં, ઐસી ઇંતેજારીહે,

ખાવિંદ દ્યો રજા મુઝેતો, દિલ કરારીહે.
આપકે જનાનેમેં, હુવાહે વર્ષ બાર;
એક વક્ત દ્યો રજાહો, મુગલકે સરકાર.
રૂપનગઢમેં બેણુ મેરી, મીલનેકી ઉમેદ;
કાગજ લીખકે વો બુલાતી કરતીહું નીખેદ

ઓરંગ૦— (રાગ સદર)

દિલલગી તેરેસે મેરી, ક્યું જુદા મેં હોઉં;
ઓર હુરમ બહોત મગર, ખુશમેં તુજસે હોઉં.
તેરી સુરત તેરા બદન, લ્યાકતહે ક્યા તેરી;
તુજસે જુદા પડનાં હોવે, તબ ખરાબી મેરી.
તકલીફ ઐસી નહિ ઉઠાઓ, હોમેરે દિલજાન;
રૂપનગઢ જાના બીચમેં, મુલ્કહે વેરાન.

કેશરબા— (રાગ સદર)

નામદાર માસ એક, મુદત મુજકું દેઓ;
દિલ મીલકે આઉં ઈધર, સચ સુકન લેઓ.
એક વખત જાના એસા, દિલમેં હે જરૂર;
ચાય તેસા હોવે મગર, દ્યો રજા હજૂર.
મેરી માત બેણુ, મેરે બાપુકે દેદાર;
એક વકત કરકે આઉં, ફીર મુજે કરાર.
જો ન જાઉંતો મેરા દિલકું, ગમગિની રહે;
અર્જપે દરિયાફ કરો, દૂર ન બોતહે.

ઔરંગજેબ—બહોત અચ્છા, જબ તુમારે દિલમેં ઐસી બહોત ઇન્તેજારી માબાપકું મીલને જાનેકી હે; તબ મેં એક માસકી રજા દેતા હું, મગર બોહોત તાકીદસે આનાં, ક્યું કે તુમારે બિના મેરા દિલકું મઝે નહીં રહેગી ઓર તુમારે સંગમે મેરા ખાન ઉમરાવકો ભેજતા હું ઓર ખાનગી કે આદમી મેંસે હુસેનમીયાકે ભેજતા હું મુદતપર વહાં ડેરનાં જાસ્તી નહીં.

કેશરબા—બહોત અચ્છા, મેરે ખાવીંદ, મેરેકું ભી આપકે દેદાર બીના દીલમેં આરામ ક્યું રહેગા! જલદી આઉંગી.

ઓરંગજેબ—બહોત અચ્છા તબ ! અબ મેં કચેરીમેં જાતાહું. ઓર તુમારે સંગ આનેવાલેકું વરધી દીલવાતા હું.

કેશરબા—પધારીયે ખાવીંદ. (જાયછે)

કનીઝક—બાઈસાહેબ આપકી મુરાદ તો હાંસીલ હુઈ.

કેશરબા—હાં ! પહિલેભી મુઝે બહોત અંદેશા નહીં થા. અચ્છા અબ ચલ, પોશાક ઓર દાગીના સંગ લેજાનેકા તૈયાર કર રખ.

કનીઝક—પધારીએ.

(સૌ જાયછે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ–દિલ્લીમાં રસ્તો.

પાત્ર—હસનમિયાં, વિદુષક.

વિદુષક—કાં ! હસનમિયાં, કેણીકોર તૈયારીછે ?

હસનમીયાં—સાલે જનાનેકી નોકરી બડી મુશ્કેલ હે, સારા દિન ખડા હાજર રહના પડતા હે. આજ કેશરબાકી બાનીને કહા હે કે, કુચ્છ કાગજ આયા હે.

વિદુષક—જોધપૂરવાળાં કેશરબા પીયર જાતાં હશે બાઈ !

હસન૦—ખુદાજાને એસા કુચ્છ હોગા !

વિદુષક—ઓરંગજેબ બાદશાહ રજા દેશે ?

હસન૦—વોતો ખુદા જાને, લેકીન રજા મિલેગી તો હમારે ભી દો માસકી નોકરી આઈ.

વિદુષક—મુગલ જનાનામાં રજા દેવાની રસમતો નથી ?

હસન૦—બેગમસાહેબકા બચન ગલત હોવે ? ઉસ્કી આગે તો બાદશાહ ગુલામ જેસા હે.

વિદુષક—હસનમીયાં સાચું કહેજો ! તમારે ઘરે શી રીતે ? અમારાં ફાતમા ભાભી ચતુર તો ઘણાં છે.

હસન૦—હમતો દો નોકરી કરતે હે, એક બાદશાહકે ઘરકી, ઓર દુસરી અપને ઘરકી, લેકીન તેરે ઘરકા હાલ કેસાહે, સોતો બોલ?

વિદુષક—અમેતો ઘર ભેળુંજ રાખીએ છીએ, દિ આખો બારણે નળાદીહું, ને બારણાં રાતના આઠ વાગે ઉઘડે.

હસન૦—તબ ક્યા ઓરતકું ઓઝલમેં રખતા હે?

વિદુષક—ઓઝલમાં ને અંધારામાં, એક મારૂં મોઢું દિવો કરૂં ત્યારે રાતના બારવાગે દેખે. ત્યાં સુધી તો ઈ અંધારામાં, ને અમે અજવાળામાં. ને તમારીયે તો હસનમિયાં હું જાણુંછું કે ઈ અજવાળામાં, ને તમે સદાય અંધારામાં.

હસન૦—સાલે તે અંધેરા કૈસા બોલતા હે? હમ મેહેલકી દેવડીમેં અંધેરા હોલમેં રહતે હે, ઉસપરસે કહતા હે?

વિદુષક—એક તો ઈ! અને બીજું તો આ જમૈયો ભેઠમાં ન હોય તો કહું.

હસન૦—બોલ! અપને દોસ્ત, ક્યા તેને કુચ્છ મેરે ઘરમેં નાપાકી દેખી!

વિદુષક—ત્યારે કાલ તરકારી પહોંચાડવા મને તમે મોકલ્યો નહોતો ત્યારે આંખવિંચારો ઓર તરેહનો હતો.

હસન૦—એસા! (જમૈયાને જોરથી કાઢેછે.)

વિદુષક—માબાપ ભેઠે હાથ લગાડમાં! આંખવિંચારા એટલે આંખ વિંચી ગયાં. ઈ! પરપુરૂષને જોતાંજ નથી.

હસન૦—સાલા! એસી હરહમેશ મશ્કરીજ કરતા હે; ચલ ખબર નીકાલું કે ક્યા હકીકત હે; જોધપૂર જાનાં પરેગા તો દાના પાનીકા બંદોબસ્ત કરનાં હોવેગા.

વિદુષક—તમેતો ઓરંગજેબના ખાનગી માણસ બાઈ! હસન મીયાંની હુરમને દાણાપાણીની ફિકર હોય!

હસન૦—એસા હે, તબજ નોકરીમેં જાનાં પડતાહેના?

વિદુષક—ચાલો હવે આપણે રંગભૂવનમાં જઈએ. પ્રાણપ્રીયા વાટ જોતાં હશે. કે કેમ, કામદેવનો અવતાર આવ્યો નહીં! (લૂગડાં તરફ જોઈને.) સાળાં! લૂગડાં ખરાબ! બાકી રૂપનોતો સંતોષછે.

(બંને જાયછે.)

— ❧ —

પ્રવેશ ૬ ઠ્ઠો.

સ્થળ—જોધપૂરમાં અંતઃપુર.

પાત્ર-કોમારદેવી, પન્ના, જશવંતસિંહ, લવિંગી.

કોમારદેવી—દાસી! તુંને વિમળાનાં ખબર કાઢવા મોકલી હતી, પછી ત્યાંથી શું ખબર લાવી?

પન્ના—બાઇસાહેબ! હું ગઈ તે વખતે ઈ તેની સખી કાન્તા સાથ પુસ્તકાલયમાં બેઠાં હતાં. રૂપન ગઢથી હમણાંજ આવ્યાં એમ કહ્યું

કોમારદેવી—પછી તેં શું કહ્યુ?

પન્ના—મેં જઇને કહ્યું કે આજ દિલ્લીથી કેશરબા આવવાનાં છે. માટે મા સાહેબ અને અંતઃપુરમાંથી સૌ સામા જવાનાં છે. તો આપને પણ સંગ આવવાનું મા સાહેબે ફરમાવ્યું છે. વાસ્તે પધારો; તે સમયે તે બાલાની મુકત બોલ્યાં કે સાંજને ટાંણે મારે શિવ પુજન કરવાનો નિયમ છે; તો એનો ભંગ કરીને હું શી રીતે આવી શકું? માટે મા સાહેબને મારા પ્રણામની સાથે કહેવું કે બેન કેશરબાને પાછળથી મળીશ—

કોમારદેવી—હા! એનું ચિત્ત શિવપૂજનમાં બહુ રહેછે. વાસ્તે એના નિયમમાં ભગ ન કરવો. ફિકર નહીં ભલે પછીથી મળે. રૂપનગઢથી અહીં આવી પહોંચ્યાએ ઠીક થયું. નહિતો ત્યાં વળી જવું જોત,

લવિંગી-(પ્રવેશ કરીને) બાઇસાહેબ! મહારાજ પધારે છે!

જશવંતસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) કેમ! પ્રીયા! કાલે પત્ર આવ્યો ને પુત્રી એકદમ આવીપણ પહોંચ્યાં! સઘળી તૈયારી થઈ ગઇછે! કેશરબાને માટે મુકામતો આપણા નવા બાગમાં રાખશું. કેમકે એને ત્યાં વધારે અનુકૂળ આવશે.

કોમારદેવી—હાં! ત્યાંજ મુકામ રખાવજો. સાથે માણસ કેટલાંક છે? એના કંઈ ખબર મળ્યા?

જશવંતસિંહ—ત્રણસેં માણસ સાથે છે.

કોમારદેવી—એને ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત સારી રીતે રખાવજો. એ મોટાં રાજનાં માણસછે, તો કોઈ રીતે બુરૂં લાગવા નદેવું.

જશવંતસિંહ—એ વાતનો બંદોબસ્તતો, મેં પ્રથમથીજ કરી રાખ્યો છે. ખાસ પ્રધાનજીનેજ એની બરદાશ રાખવાનું ફરમાવ્યુંછે.

કૌમારદેવી—ત્યારેતો કંઈ હરકત નહીં આવે.

જશવંતસિંહ—પ્રીયા ! કેશરબાને દિલ્હી ગયાં ઘણાં વર્ષ થઈગયાં. તેથી તમને મળવા તેને ઘણીજ ચાહના હશે.

કૌમારદેવી—પ્રાણનાથ ! પુત્રિ અને માતુનો સ્નેહ એક અપૂર્વ હોય છે !

જશવંતસિંહ—પ્રીયા ! તમારૂં કહેવું ખરૂંછે. તમારે કેશરબાની ઘણીજ બરદાશ રાખવી. એની બાદશાહીમાં કોઈ વાતનો કમીનોતો છે નહીં.

કૌમારદેવી—હા ! સાચી વાત છે. તોપણ પુત્રી જેછે તે ચહાય તેવાં માબાપ ગરીબ હોય, તોપણ એની આશા રાખે !

જશવંતસિંહ—તો આપણે તો ઇશ્વરની મેહેરછે ! પ્રીયા ! હમણાં આપણે હિરા અને મુક્તાની માળા જે લીધીછે, તે કેશરબાને દેવાનો મારો ઇરાદો છે.

કૌમારદેવી—પ્રાણનાથ, એ માળાતો મેં વીમળાને માટે રાખી છે, પરણાવીને વોળાવીશ ત્યારે તેને આપીશ, તમારા ભાઈ અમરસિંહને એ બહુ પ્રીય હતી અને જ્યારે આપણે પુત્રી તરીકે રાખીએ છીએ ત્યારે કોઈ વાતે તેને ઓછું આવવા ન દેવું એની મા ગુજરી ગઈ ત્યારથી તે મને સગી માથી પણ વધારે ગણેછે. કેશરબાને ત્યાં કંઈ કમીનો નથી પણ પ્રાણપતિ ! હવે વિમળાના વિવાહનો ક્યાંય વિચાર કરોતો સારૂં. અભ્યાસ પણ એણે પૂર્ણ કર્યો છે. તેમ ઉમ્મર પણ સોળવર્ષની થઈ. તો હવેતો સારા વિદ્યાવિનય, સદ્‌ગુણસંપન્ન, સૌંદર્યયુક્ત રાજપુત્રની શોધ કરવી જોઇએ, એતો ના કહે છે પણ આપણે તેનો વિચાર છે !

જશવંતસિંહ—પ્રીયા ! પ્રીય પુત્રિ વિમળા, સદા શિવભક્તિ, પ્રાર્થના, સદાચાર, જ્ઞાન ધ્યાનમાં રહેછે.તો કોઈ ક્ષત્રિ પરમ ધાર્મીક ધુરંધર રાજકુમારથી એનાં લગ્ન કરવાં જોઇએ. અગર જો કે એણે તો મારે મોઢે પરણવા સંબંધીજ બીલકુલ ના કહીછે !!

કૌમારદેવી—પ્રાણનાથ! એવો રાજપુત્ર આપની દ્રષ્ટિમાં કોઇછે?

જશવંતસિંહ—એવો કોઈ મારી દ્રષ્ટીમાં હજુ સુધીમાં આવ્યો નથી. પરંતુ વિમળા બારોટની સ્ત્રીઓ પાસે દેશવિદેશની વાત એની સખી કાન્તા દ્વારા સાંભળે છે. તો એનો અનુમત પ્રથમથી લેવો કે કયા રાજમાં, કયા રાજપુત્રથી તમારૂં લગ્ન કરીએ કે જેથી તમે ખુશી થાઓ.

કૌમારદેવી—મારી સાવિત્રિ વિમળાને સત્યવાન જેવો કોઈ રાજપુત્ર મળી જાયતો સારૂં.

જશવંતસિંહ—પ્રીયા! જેવી એની નિષ્ટા છે, એવોજ પતિ મળશે. પરંતુ હવે કેશરબાને આવવાનો સમય થઈ ગયોછે, તો હું જાઉંછું. અને તમે પણ અંતઃપુરમાંથી સૌને લઇને, બહાર નીકળો. વિમળાને પણ બોલાવજો.

કૌમારદેવી—એને બોલાવવાને માટે દાસીને મોકલી હતી; પરંતુ તે આજ સોમવાર છે; માટે સાંજને વખતે શિવપુજનમાં તત્પર રહેવાની હશે. વળી સોમવારે પ્રદોષ કરેછે,તેથી જમવાનુંપણ રાત્રિને વખતે હોયછે. તેથી કરી આજ બહાર નહીં નીકળી શકે. રૂપનગઢથી આજજ આવીછે તેથી પરીશ્રમિત પણ હશે!

જશવંતસિંહ—કાંઈ ફિકર નહીં. પછીથી મળે.(જાયછે.)

કૌમારદેવી—પન્નાં! આપણે પણ ચાલો, હવે સામાં જઇએ. તું સૌને ઓરડે ખબર આપી આવ. એટલે બહાર નીકળે.

પન્નાં—બહુ સારૂં બાઇસાહેબ! હું ખબર આપવા જાઉંછું. અને આપ પધારો. (જાયછે.)

કૌમારદેવી—લવિંગી! રથ તૈયાર છે! બારીએથી જોતો ખરી.

લવીંગી—(બારીએથી જોઇને) બાઇસાહેબ રથ તૈયાર છે.

કૌમારદેવી—બહુ સારૂં ત્યારે ચાલો.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—જોધપૂરમાં બગીચો.

પાત્ર—કેશરબા, કનીઝક, કોમારદેવી, જશવંતસિંહ, પુરંધરી, બિરસદ અને ફાતમાં.

કેશરબા—ક્યું ! કનીઝક, અપને બાસ્તે મકાનતો, બહોત અચ્છા મેરે બાવાને કરવાયા હે.

કનીઝક—બેગમસાહેબ ! તુમ યહ શહરમેં એક અચ્છે બગીચેકી તારીફ કરતેથે, વો ક્યા યહ હે ! જગેતો બડી અચ્છીહે.

કેશરબા—હાં ! યહ બાગ, જીસકી બાત મેં તેરે આગે કરતીથી યહ મકાન જીસ વક્ત મેં ઇધરથી, ઉસ વક્ત તૈયાર હોતાથા !

કનીઝક—હવા આનેકા બંતભી, બહોત અચ્છા કીયાહે. ઓર દરખતભી બહોત નયે નયે લગાયે હે.

કેશરબા—અપના દિલ્લીકે બગીચાકા ઠાઠતો નહીં હે; તોભી અપને મૂકામ કરનેકું લાયક યહ બિના દુસરા કોઉભી મકાન નહીહોગા.

કનીઝક—આપકી તબીયતકુંભી ઇધર માફક આયગા. બાસ્તે અબ શેહેરમેં રહનેકી કુછ જરૂર નહીં હે.

કેશરબા—હાં ! ઇધરજ રહેંગે. તોભી મેરે બાપુ ઓર અમાંકુ મિલુંગી, તબ ઉસકા ક્યા ઇરાદા હે, વો દેખેંગે. ફિર અપના બિચાર કહેંગે.

કનીઝક—તુમારે અમાં ઓર ભેણુભી ઇધર આયગેં ?

કેશરબા—હાં ! જબ અપને ઇધર આયે, ઉસીવક્ત ઉસ્કું ખબર ભેજા હે; સો થોરા વક્તમેં આનાં ચઇએ.

ફાતમાં—(પ્રવેશ કરીને) બેગમસાહેબ આપકે અમાં આતે હે.

કેશરબા—ક્યું ! મેરી અમાં આયે ! (ઉઠેછે.)

કોમારદેવી—પુત્રિ ! બહુવર્ષે તમારો મળાપ થયો, (એકબીજાને ભેટેછે અને પછી બેસેછે.)

ગઝલ.

(જફાવો સિતમકું) એ રાહ.

કહો કેશરબા છોરૈ, પુત્રિ સુખી, ગયાં દિલ્લી માને, વિસારી મૂકી.

થયાં વર્ષ બાર, ન લીધી સંભાળ,આવ્યાં આજ સાચો, જણાવીને પ્યાર.
કહો દિલ્લીશાહ તણી, કેવી પ્રીત, કહો ત્યાંના દરબારની, કેવી રીત.
નથી એવું રાજ, બહુ જેનું પૂર, નમી તારા પિતાએ, દીધી જરૂર.
નહીં ઓછું લગાડવું, એની કાંઈ, જેપુર આદી મોટાએ જોડી સગાઈ.
અરે એક પુત્રિ, અને બીજી ગાય, જહાં દોરી આપે,તહાં તેતો જાય.
તમારો વિયોગ, કરે મુંને કેર, અરે પુત્રિ ગઈ, જ્યારથી દિલ્લી શેહેર.

કેશરબા— (રાગ ઉપરનો.)

અરે માતુ થાશો, નહીં દિલગીર, મજેમાં સદા ત્યાંની, રીતી અમીર.
મોટા દિલ્લીશાહ જે, મારા ખાવિંદ,સદા મારા પ્યારા, એ મારે આધિન.
આખો ભર્તખંડ, જેની સલ્તનત, હુરેમ છું હું એની, મોટું જેનું તખ્ત.
મારૂં દીલ નહીં એથી, જૂદું જરા, સદા પ્યાર મારામાં, એનો હરા.
માનું માત તારો, સદા એહેશાન, દિલ્લીશાહને દીધી એ જુગમાં નિશાન.

માતુ મારા ખાવિંદ તમામ ભર્તખંડના બાદશાહ છે. એના જનાનામાં કોઈ વાતનો કમીનો નથી. હું સદા ખુશી અને એશ આરામમાં રહું છું.

કૌમારદેવી—ત્યારે મારા દિલને આનંદ! હવે વિમળાને કયાંય સારૂં ઠેકાણું મળી જાય તો, પછી મારા મનને પુરી નિરાંત!

નેપથ્યમાં—નિગાહ રખો મેહેરબાન; મારૂપતિ રાઠોડરાજ મહારાજકી સવારી આતી હે.

કૌમારદેવી—પુત્રિ! તમારા બાપુ પધાર્યા!

જશવંતસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) બેન! ખુશી મજામાં છો?

કેશરબા—બાપુ! કદમમાં કુરનસ બજાવુંછું.

જશ૦—પુત્રિ! સદા ખુશીમાં રહો. શાહે કંઈ ખબર કહ્યાછે?

કેશરબા—બાપુના પ્રતાપથી એ સદા ખેરખુશાલીમાં છે.

જશ૦—પુત્રિ! ઔરંગઝેબનો આજકાલ હિંદુપર બહુ જુલમછે!

કેશરબા—બાપુ! મારા ખાવિંદનાં તકદીર બહુ મોટાં છે. તેથી કરી એના મોઢાપર એક પણ શુકન કહેવાની કોઇની તાકાદ નથી!

જશવંતસિંહ—મેં સાંભળ્યુંછે કે, હવે તો હિંદુઓ ઉપર શાહ ઘણા નવા નવા કર નાંખેછે. તેમ ઉદેપૂરના રાણા રાજસિંહની સાથે

પણ બહુજ તકરાર ચાલેછે. સઘળા રજપૂત એકત્ર થઈ શાહની વિરૂદ્ધ થઈ ગયા છે. એક અમે અળગા રહ્યા છીએ.

કેશરબા—બાપુ! એ સઘળાને મારી જેર કરશે, એની ધર્મ જનુન અને સખ્ત મિજાજની આગળ કોણ ટક્કર લઈ શકશે?

જશવંતસિંહ—પુત્રિ! ત્યારે આવી રીતે રજપૂતોપર જૂલમ ગુજારેછે; એને માટે તમે કાંઈ કહેતાં નથી?

કેશરબા—હું શું કહું! સઘળા રજપૂતને પોતાની જાતનું ગુમાન બહુ રહેછે. તેથી કરી મારા ખાવિંદ કડ્ડા રહેછે. તો એ લોકો અભિમાન છોડી દઈ, મારા ખાવિંદની મરજીને તાબે થાય, તો જુલમમાંથી બચે. નહીં તો શિક્ષાને લાયકજ છે.

જશવંતસિંહ—(કેશરબાનું આવું બોલવું સાંભળી મનમાં ખેદ પામેછે. અને તેથી ઉઠવાનું કરેછે.) પુત્રિ હવે એક બે માસ મઝાથી આંહીં રહેજો. કોઈ રીતે મુંઝાશો નહીં. જે જોઇએ તે મંગાવવું તેમ મેં પણ સઘળો બંદોબસ્ત કરાવ્યો છે; એટલે કોઈ રીતે હરકત નહીં આવે.

કેશરબા—આપને અને મારી માને મળવાની ઘણા રોજથયાં ઉમેદવારી હતી, એટલામાં બહુ તાકીદીનો તમારા તરફથી પત્રપણ આવ્યો તેથી જલદીથી—

જશવંતસિંહ—હા! તમારી માએ એક કાગળ તો લખ્યો હતો.

કેમારદેવી—પાછળનો કાગળ તો તમારા તરફથી ગયો હશે?

જશવંતસિંહ—હા, હા, ત્યારે મારા તરફથી ગયો હશે! પુત્રિ તમને મળવાની અમને પણ ઘણા દિવસ થયાં ઇંતેજારી હતી. માટે તમે આવ્યાં એ બહુ સારૂં કર્યું. હવે હું રજા લઉંછું.

કેશરબા—પધારો બાપુ! (તેના ગયાપછી) મા, એક ઘણીજ તાજુબીની વાતછે!

કેમારદેવી—શું છે, પુત્રિ?

કેશરબા—   ગજલ.

(જફાવો સીતમકું) એ રાહ.

માતુ મુંને મળવા, ગયાં આવી સહુ, મારી બેન ન આવી, સબબછે રે શું?

લખ્યુંતું તમે, એ કરે નિત્ય યાદ, કેમ વિમળા નહીં આવી, શુંછે ફિર્યાદ.
બહુ વર્ષે હું આવી, છું આણે ઠામ, કેમ મળવું ભૂલી, એ વિમળા તમામ.

કોમારદેવી— ગીતી.

શુણ પુત્રિ કેશરબા, વિમળા સદાય કરતી શિવ સેવા;
સ્નાન ધ્યાન ને પૂજા, કર્મો કરતાં ગમતાં શુભ એવાં.
તે માટે હજુ નાવી, તોપણ નિશ્ચે આવે તુજ પાસે;
મોટી બેનને મળવા, નહીં કેમ આવે અંતર આશે.

કેશરબા, વિમળા સદા પાઠ પૂજા કર્યા કરેછે, અને પોતાના ધર્મ ધ્યાનમાં બહુ આરૂઢ રહેછે. તેથી આવી શકી નહીં હોય!

કેશરબા—મેં એને બે વખત ખબર મોકલ્યાછે! હાલછે તોઆંહીનાં?

કોમારદેવી—હા થોડું આંહી ને વળી થોડો વખત રૂપનગઢ જાયછે, બાપના ગામની પ્રીતી તો હોયજ ના! હવે હું જઈ તેને તમારી પાસે મોકલુંછું.

કેશરબા—બહુ સારૂં. જાઓ! અને તાકીદથી વિમળાને મોકલજો. એને મળવાને મારૂં દિલ ઘણુંજ તલપી રહ્યું છે!

કોમારદેવી—હમણાંજ મોકલીશ. (જાયછે.)

કનીઝક—તુમારી અમાકાબી પ્યાર તુમારેપર બહોત હે. ઓર લાયક હે.

કેશરબા—હાં સચ્ચી બાત હે!

પુરંધરી—(પ્રવેશ કરીને.) કેશરબા! ખુશીમાં છો?

કેશરબા—કેમ પુરંધરી, તું પણ હજુ આંહીજછો!

પુરંધરી—જી, હા! હું દશ વર્ષની હતી, ત્યારે આપ દિલ્લી પધાર્યાંછો, તે વખતથી હું રૂપનગઢમાં પ્રધાનજીને ઘેર રહુંછું. અને એમનાં પુત્રિ કાંત્તાની સેવામાં રહુંછું.

કેશરબા—કાંન્તાતો વિમળાની સખી છે, ત્યારે તો તું પણ કાંન્તા સાથે વિમળા પાસે જતી હઈશ?

પુરંધરી—હા! આખો દિવસ ત્યાંજ રહુંછું.

કેશરબા—ત્યારે વિમળા અત્યાર સુધી મુને મળવા કેમ નથી આવી? તેનું કારણ કાંઈ તારા જાણવામાં છે? હોયતો બોલ!

પુરંધરી—એના ખબર હું કોઇને દેતી નથી. કેમકે એનો મીજાજ ઓર તરેહનો છે.

કેશરબા—કાંઈ ફિકર નહિ, બોલી દે; મારી આગળ એનો મીજાજ હોય નહિ.

પુરંધરી—બાઇ વાત કરૂંતો મારૂં નખ્ખોદ કાઢી નાંખે!

કેશરબા—ખરૂં બોલી દે? શું છે! તુંને કાંઇપણ ઇજા આવવા નહિ દઉં. અને કદી કંઇ થશેતો મારી સાથે દિલ્હી તેડી જઇશ. પછી શી હરકત છે?

પુરંધરી—બહુ સારૂં! ત્યારે સાંભળો. એક દિવસ આપને બોલાવવાને વાસ્તે માસાહેબે વિમળાના પાસે વાત કરી, ત્યારે તેણે કહ્યું કે એને આંહિ બોલાવશો નહિ. કેમકે એ મુસલમાન તુરકના ઘરમાં ગયાં. તો હવે એની સાથે આપણે શું સંબંધ રહ્યો! વળી એ વટલ્યાં, તો હવે આપણે આંહિ જમવા કરવામાં પણ કેટલીકહરકત આવશે. માટે તે ન આવે એજ સારૂં છે. હવે એનું મોઢું પણ જોવું આપણે યોગ્ય નથી.

કેશરબા—(સક્રોધ ને આશ્ચર્ય થતી.) શું! આ વાત તુ ખરી કહે છે? એમ બોલ નહિ! ત્યારે પછી મારી માએ શું જવાબ આપ્યો?

પુરંધરી—તમારી માતાતો એ સાંભળીને ઘણાં ગુસ્સે થયાં, અને કહ્યું કે મુસલમાનને ત્યાં આપ્યાં, તેમાં એનો શું દોષ છે? આવું કાંઇ દિવસ બોલીશ નહિ.

કેશરબા—મુંને આ વાત ખરી હોય એમ લાગતું નથી!

પુરંધરી—કેશરબા! તમારી સોગન! મરજી હોયતો એને તમારી સાથે ખાનાને બોલાવો, ત્યારે ખરા ખોટાની ખબર પડશે. કેશરબા! મહેરબાની કરીને મારૂં નામ એની આગળ દેશો નહીં. નહિતર હું નાહક મારી જઇશ.

કેશરબા—તું ફિકર રાખમાં.

બિરસદ—(પ્રવેશ કરીને ઉભી રહેછે.)

કેશરબા—કયું! બિરસદ બિમલાને ક્યા કહા?

બિરસદ—મુઝતો મુલાકાત ભી નહિ હુઈ, ઓર એક બાંદીને

આકર કહા કે, કેશરબાકું બોલનાં કે કલરોજ તુમારી બેન બિમલા તુમકું મિલનેકું આયંગે.

પુરંધરી—કેમ! કેશરબા! સાચું કે ખોટું! આજ નહિ આવ્યાં ને કાલની વાત કરી. એને મળવાની બિલકૂલ મરજીજ છે નહિ.

કેશરબા—ફિકર નહિં! વિમળાની પાસે હું જાતથી જઇને મળીશ. એમાં શી હરકત છે. એ પણ મારી નાની બેન છેના!

કનીઝક—હાં! ઉસ્મે કયા હરકત હે! આપકું એસાઈ રખનાં ચઇએ.

કેશરબા—કનીઝક! તબ ચલ, જાકર ઉસ્કા દિલ કેસા હે, વો જાનલેવે.

કનીઝક—ચલો.

પુરંધરી—હવે હું પણ રજા લઉંછું.

કેશરબા—બહુ સારૂં.

(સૌ જાયછે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—જોધપુરમાં વિમળદેવીના મેહેલમાં સ્તુતિગ્રહ.

પાત્ર—વિમળદેવી, કાન્તા, કેશરબા, કનીઝક, જયા, વિજયા.

વિમળદેવી—(શિવની પૂજા કર્યાપછી સ્તુતિ કરેછે.)

દીંડી.

શુણો શિવજી, કરૂં હું વિનતિ આ ઉચારી;
નિષદિન રહો તવ ધ્યાન મુંને સુખકારી;
ક્ષત્રિ નીતિ રીતી, નવ તજું ત્રિપુરારી. શુણો.
સીતાનું, સતીત્વ, આપજો મારે અંગે,
હામ આપજો હર, જે વિકટ દુઃખ પ્રસંગે;
ક્ષત્રીની તનુજા ભજતી એક ઉમંગે. શુણો.
શરીર પડે કદીપણ, ક્ષત્રિ ટેક ન ત્યાગું,
શિયળ સાચવીને, તવ ધ્યાન વિષે શિવ લાગું;
શુદ્ધ ભક્તિ મુખથી, હું તમારી માગું. શુણો.

કાન્તા—(પ્રવેશ કરીને) ધન્ય છે. સખી વિમળા ! એવો સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થવાને માટે હમેશાં શિવ આરાધના કરવી. હુંપણ એજ આકાંક્ષાથી વિભુ આરાધન કરૂંછું.

વિમળા—બેન કાન્તા ! આજતો વેહેલી આવી, બેશ,સાંભળ!

રાગ ભોપાલી કલ્યાણ.

ગિરીજાપતિ આ, વિનતિ હમારી; ટેક.
ચરનકમલમાં મમ ચિત્ત લાગો; ધુર્જટી ત્રિપુરારી. ગિરીજા૦
ચંદ્રમૌલી શિવ મુક્તિ દાતા; સ્તુતિ સદા કરૂં પ્યારી. ગિરીજા૦
ક્ષત્રી બાળાનો અંકુર મુજ હૃદયે; દ્રઢ કરો વિષ કંઠધારી. ગિરીજા૦

નેપથ્યમાં—નિગાહ રખીએ !

વીમળાદેવી—સખી ! કોણ આવેછે, જોતો ખરી !

વિજયા—(પ્રવેશ કરીને) વિમળબા આપનાં મોટાં બેન કેશરબા આપને મળવા પધારેછે.

વિમળાદેવી—કેવા સમયમાં એનું આવવું થયું. હવે શું થાય ! ઠીક ત્યારે બિછાત લાવીને (જગ્યા બતાવીને) ત્યાં નાંખી રાખ.

વિજયા—બહુ સારૂં, ત્યાં નાંખુંછું. (લાવીને નાંખેછે.)

કેશરબા—(પ્રવેશ કરીને) કેમ વિમળા ! છોતો ખુશીમાં બેન ! (મળવા જાયછે.)

વિમળાદેવી—(નહીં મળતાં એકદમ) બેન ! ત્યાં બિરાજો, મહાદેવજીની કૃપાથી હું આનંદમાં છું.

કેશરબા—(બિછાત ઉપર બેઠા પછી સ્વગત) આટલે દુર બેસાડી ! અને મળી પણ નહીં. સિદ્ધાઈ બહુ રાખેછે. ઘરમાં એક આ પાક થઈ ગઈ ! (પ્રકાશ) વિમળા ! મેં તારી ઘણી રાહ જોઈ, પરંતુ તુંતો મળવા આવીજ નહિ. પણ મારૂં દિલ તો તને મળવાને ઘણું તલપી રહ્યું હતું; તેથી હુંજ આવી. દાસીને બે વખત તને બોલાવા મોકલી; પણ તેંતો જવાબજ આપ્યો નહિ,તેનું શુંકારણ હતું?

વિમળાદેવી—બેન ! હું શિવપુજનમાં હતી; તેથી તમારી પાસે આવી શકી નહિ. માટે ક્ષમા કરશો.

કેશરબા—આ શું ઢોંગ લગાવીને બેઠી છો ?

વિમળદેવી—બેન ! તમને મુસલમાનના ઘરમાં માતપિતાએ દીધાં, અને તમે ખુશીથી ત્યાં ગયાં, તો તે સારી વાત છે; પરંતુ મુસલમાનની સોબતથી આપણો ક્ષત્રિ ધર્મ અને વૃત્ત શાસ્ત્ર, વિધિ તમે ભૂલી ગયાં. તેથી કરી તમને આ ઢોંગજ જણાય! તો ભલે ! પણ હું મળવાને નથી આવી શકી, તેણેકરીને તમારા ઉપર જે મારો પ્યાર છે; તે કાંઇ કમી થયો નથી.

કેશરબા—બેન ! પણ આ કંકર પથ્થર પૂજવાથી શું ફાયદો છે ! એક હકતાલાનું નામ સાચું છે. આ છોકરાંની રમતના જેવો ઢોંગ છોડી દઇને, ખુદાની બંદગી કર. દીલ પાક રાખ ! તો તું તેની જીનતમાં જઇશ.

વિમળા—બેન ! તમે મારાથી મોટાં છો. અને તમે આપણી ક્ષત્રિ કુળની રીતીને વિસરી ગયાં છો, તો હવે તમને અમારા ધર્મમાં શું ખબર પડે ! માટે ધિક્કારોછો. પણ એ સારૂં નથી કરતાં. હક-તાલા, ખુદા, એવા અપવિત્ર યવનના શબ્દ બોલીને મારા કર્ણ, અને આ સ્થાન અપવિત્ર કરોછો. અમારા ઇષ્ટદેવનું તમારે બીલકૂલ બુરૂં ન બોલવું. તમે તમારા રાજમાં મોટાંછો. એમાં અમારે શું !

કાન્તા—કેશરબા ! આપ ડાહ્યાં ને શાણાંછો ! તો આમ કજીયો કરવાથી શું ફાયદો છે ?

કનીઝક—કાન્તા ! તેં યહ શિખ કેશરબાકું ક્યા દેની હે ! તુજેતો બીમલાકું કહનેકી જરૂર હે. (કેશરબા તરફ હાથ કરીને) યહ કોન હે ! ઇસ્કી તુમકું માલુમ નહિ હે; સારી જહાંનકા બાદશાહ ઔરંગજેબકું પીછાનતે હો ? ઉસ્કી યહ બેગમ હે ! કિસકી તાકાદ હે કે ઉસ્કી સામને એકભી સુકન બોલસકે ! કભી કીસીને બેસમજસે સામને બોલનેકી હિમત ચલાઈ તો, મારી જેર કરનેકું ઇસિકા આ-વિંદ સત્તાવાન હે. મગર યહ બિમલા તો છોટી બેણ હોતી હે; ઉસ-બાસ્તે દરગુજર કરતે હે. મગર બિચારકે બોલનાં ! નહિતર આખિર બડી મુસ્કેલી સહન કરની પડેગી.

વિમળા—શું મુસ્કેલી થશે ? કોણ તમારાથી ડરેછે ! નાહક વગર બોલાવ્યાં આંહી આવીને કજીઓજ ઉભો કરવો છે કે શું !

કેશરબા—અરે! શું આવડું મગરૂરીથી બોલછે! હુંપણ જશવંતસિંહની બેટી છું. અને આખા હિંદુસ્તાનના ચક્રવૃતિ મહારાજાધિરાજ મુગલ બાદશાહ તમારા કાફર લોકના કટ્ટા શત્રુ, જે ઔરંગજેબ એની હું બેગમ છું; અને જેને ત્યાં તારા જેવી હજારૂં લુંડીઓ હમામમાં પાણી ભરેછે; અને વાસીદાં વાળેછે. તું બેપરવાઇથી આમ બોલીછું, તેની તુંને સારીરીતે નશિયત અપાવીશ યાદ રાખ! હું પણ રાઠોડની બેટી છું.

વિમળદેવી— રાગ.

(શુણો દિલ્લી તખ્ત ધરનાર) એ રાહ.

તેં કીધો જઈ, દિલ્લી વાસ,
રાઠોડ પુત્રિ, નથી રહી હે. રાઠોડ. ટેક.
તું વટલી તે, તુરક અવાસ, રાઠોડ.
તું બાદશાહની, થઈછું બેગમ; રાઠોડ.
તુંને ક્ષત્રિ નારીની, નોય ગમ. રાઠોડ.
તું જમીછું, તુરક તાણું અન્ન; રાઠોડ.
તેથી અશુદ્ધ, થયુંછે તારૂં તન. રાઠોડ.
તારૂં જુએ નહિ, આંહિ દરશન; રાઠોડ.
તુંને જોતાં ઝેર, વરશે છે મન. રાઠોડ.
જ્યારે પિતા નમ્યા, દિલ્લીપતિ પાય; રાઠોડ.
તુંને હાજર કરીને, દીધી ત્યાંય. રાઠોડ.
તારે મરવું હતું, તેહ કાળ; રાઠોડ.
નોતી ચડાવવી, તુરકની ગાળ. રાઠોડ.
તું ડોલારાણીની, થઈ જોડ; રાઠોડ.
શૂરા કરણને, દીધી જેણે ખોડ. રાઠોડ.
તુંને રાણકદેવડી, વિર માત; રાઠોડ.
યાદ નાવી લજવીછે, તેંતો જાત. રાઠોડ.
તું ગઈ જો તુરક, તણે સંગ; રાઠોડ.
તેથી બુદ્ધિ બગડી, તુજ અંગ. રાઠોડ.
તેં સંભારી ન વિરમતી નાર; રાઠોડ.

લાલરાજથી, જો છૂટી હુશિયાર. રાઠોડ.
તુંને ગમ્યાં એની, કિતાબ કુરાન; રાઠોડ.
ક્યાંથી જાણે, હિંદુશાસ્ત્રને પુરાણ. રાઠોડ.
તું તે ઊંચે મોઢે, બોલેછે શું એન; રાઠોડ.
તારે મુંને નવ, કે'વાં ઘટે વેણ. રાઠોડ.
તેંતો મૂક્યું, રજપૂત અભિમાન; રાઠોડ.
ધિક્ક ધિક્ક નીચ, કરશું ગુમાન. રાઠોડ.
કદી થઈ બાદશાહની, બેગમ; રાઠોડ.
ધિક્ક તજી તેંતો કુળની શરમ. રાઠોડ.
હવે રજપૂતાણીની, ગઈ છાપ; રાઠોડ.
તુંને તરકડીનો, છે ઈલ્કાબ. રાઠોડ.

કેશરબા— રાગ ઉપરનો

અરે વટલીધું, હાહા તારી એન;
બેગમ બાદશાહની સામીરે. બેગમ. ટેક.
પણ યાદ રાખજે, તું તારાં વેણ; બેગમ.
તું વાદ વદી માહરે, સંગાથ; બેગમ.
તુંને સોંપાવું જો, તુરકને હાથ. બેગમ.
તુંને કરૂં તેજ, મુગલની નાર; બેગમ.
તુંને કરૂં જો હું, ખરાબ ખુવાર. બેગમ.
કમજાત તુંને, કલમા પઢાવું; બેગમ.
તુંને પાણી, ઈસલામનાં પીલાવું. બેગમ.
તારી ત્રોડાવું જો, ખરી ક્ષત્રિ ટેક; બેગમ.
તારે માટે જોજે, ગોતું શેરએક. બેગમ.
આવી ચતુર, મીયાંના પગ ચાંપ; બેગમ.
સદા કલમે શરીફ જપ જાપ. બેગમ.
તારાં કંકર પથ્થરનાં, પુજન; બેગમ.
વણસાડી જોડ, નિમાજમાં મન. બેગમ.
હવે અન્નપાણી, અહીંનું હરામ; બેગમ.
કરૂં દિલ્લી જઈ, પે'લું એહ કામ. બેગમ.
તારાં વચન શુણ્યાં છે, મેં આ કાળ; બેગમ.

રોમ રોમ પ્રગટી છે, મુને ઝાળ. બેગમ.
ખાઇ કસમ જાઉછું, દિલ્લી શહેર; બેગમ.
તેં કુટુંબ માથે, કીધોછે કેર. બેગમ.

કાન્તા— રાગ.

(રે જરા સુનોતો સહી) રાહ.

રે એનો વિચારો જરા, (૨) સંભારો આપનો સંબંધ,
હો વિચારો જરા. ટેક.
દાગ દિલમાં રાખો, પલટી જાય તોરે ધરા,
આશું ધારી બેઠાં ધંધ, હો વિચારો જરા.
કેશરબા તમેછો, મોટાં ને સુજાણ ઘણાં, વિમળા મૂકો કુચ્છંદ,
હો વિચારો જરા. સંભારો.

કેશરબા—અરે કમજાત! કાફર, તારા મનમાં રજપૂત કુળની મગરૂરી રહેછે કેમ? હું જે આખો ભરતખંડ જેની સલતનત છે તેના બાદશાહ ઔરંગઝેબની હુરમ, એને તું તુરક બોલીને ધિક્કારે છે! પણ યાદ રાખજે? રજપૂત જાતનું નામ નાબુદ ન કરી દઉં, અને મુસલમાનનું પાણી તમને કાફર હિંદુને ન પાઉં, ત્યાં સુધી મારૂં નામ કેશરબા સાચું ન સમજજે!

વિમળદેવી—તું કેશરબા, એ નામને લાયક નથી. જહાં! બેગમ, તું મારી કાકાની દીકરી બેન છે; પરંતુ તું ક્ષત્રિનું બીજ નથી. એમ હું સમજુછું નહિ તો આવાં વચન ક્ષત્રિ ફરજંદના મુખથી નીકળે નહિ. કાંઇ ફિકર નહિ? જ્યાં સુધી તારી સત્તા હોય ત્યાં સુધી તું પહોંચી વળજે.

કેશરબા—ઠીકછે, વિમળા! દિલ્લી જઇને શું કરૂંછું, તે થોડા રોજમાં દેખીશ. એક વખત તુંને મુગલનું ખાણું ખવરાવીશ; અને એના ઘરમાં બેસાડીશ. ત્યાર પછી હું આરામ કરીશ. એ પેહેલાં નહિ કરૂં.

વિમળદેવી—બહુ બકવાદ કરવાથી શું થવાનું છે. તારાથી જે થાય તે કરી લેજે? જા અહિંથી?

કેશરબા—કનીઝક! ચલ અબ, યહ ગાંઉકા પાની હરામહે. ઓર માત પિતાકુંભી મિલનેકી જરૂર નહિ હે. જબ યહ લુંડીકું મુસલમીનકે ઘરમેં બિઠાઉંગી, તબ ઇહાંકા પાની પીઉંગી.

વિમળદેવી—લવરી શું કરેછે ! એક વખત કહી દીધું કે તારાથી બને તેટલું કરજે. જરાય ઓછી ઉતરીશમાં ! ઘણો વખત થયાં, બકવાદ કર્યા કરેછે; તેથી હું કંઇ ડરવાની નથી. જા ! આંહિથી.

કનીઝક—બેગમ સાહેબ ! આપ કેરના મુનાસબ નહિ હે. યહ લુંડી એસે નહિ માનેગી.

કેશરબા—નહિ માનેગી ક્યા ? (એમ બોલતાં બોલતાં જાયછે.)

વિમળદેવી—વિજયા ! એ કેશર જ્યાં બેઠી હતી, એ જગ્યા અપવિત્ર થઇછે; માટે ગંગાજળ લાવી છાંટીને શુદ્ધ કર ?

વિજયા—આજ્ઞા માફીક કરૂંછું. (ગંગાજળ લેવા જાયછે.)

વિમળદેવી—જયા, એ બિછાત હવે અપવિત્ર થઇ, માટે હવે એને લઇ જઇને બહાર બાળી નાંખ. નહિ તો, અજાણતાં અડકવાથી અભડાશું. અને તું તે બાળીને પછી સ્નાન કરી અહીં આવજે.

જયા—બહુ સારૂં બા ! તેમ કરૂંછું. (બિછાત લઇને જાયછે.)

કાન્તા—વિમળા ! કેશર પ્રતિજ્ઞા લઇને ગઇછે, તો અવશ્ય દિલ્લી શાહને ખોટું સાચું સમજાવીને કંઇ પણ દુષ્ટ ઇલાજ કરશે. એમાં સંદેહ નથી !

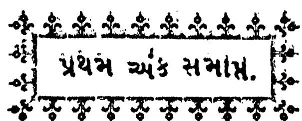
વિમળદેવી—તો કાન્તા હું પણ આ શંભુનાથની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરૂંછું જે, રજપૂત વિના અવર પુરૂષથી કદી પણ પાણી ગ્રહણ કરવાની નથી !

કાન્તા—સખી ! એક પુત્રિ પ્રથમથીજ તમારા બાપુએ શાહને દીધેલછે. તો આ તમારી વાત કબૂલ રહેવી મુશ્કેલછે.

વિમળદેવી—કબૂલ નહિ, રાખે તો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. પણ મુસલમાનના ઘરમાં કોઇ વાતે પણ નહિ જાઉં; તો પણ ચાલ, મારી માતુ પાસે જઇએ, અને આ વાતથી એને વાકેફ કરીએ. પછી એ શું બોલેછે; તે ઉપરથી બધું જણાઇ રહેશે.

કાન્તા—બહુ સારૂં ચાલો.

(જાય છે.)

उदेपुरना महाराणा राजसिंह

अने

विमळदेवी.

पंचांकि नाटक.

अंक २ जो.

पात्रजन.

જશવંતસિંહ.................જોધપૂરનો રાઠોડ રાજા.
કૌમારદેવી..................તેની રાણી.
કેશરબા......................તેની પુત્રી, ને ઔરંગજેબની હુરમ.
ચપળશાહ.....................તેનો પ્રધાન.
કેશરીસિંહ....................તેનો સેનાધિપતિ.
પજા, લવિંગી................કૌમારદેવીની દાસીઓ.
રાભીયાં, કનાક..............કેશરબાની દાસીઓ.
વિમળદેવી..................જશવંતસિંહની ભત્રીજી.
જયા, વિજયા.................વિમળદેવીની દાસીઓ.
કાન્તા......................વિમળદેવીની સખી.
પુરંધરી.....................વિમળદેવીનીપાસે રહેનારી ભીલની છોકરી,
તરસંગો.....................પુરંધરીનો ધણી.
રાજસિંહ.....................ઉદેપૂરનો તખ્તનશીન રાણો.
દયાળશાહ....................તેનો પ્રધાન.
રત્નચંદાવત..................સલુંબ્રાનો રાજા, ને રાણાનો મૂખ્ય પટાવત.
વૈરીસિંહ......................બીજોલીનો પુંઆર રાજા, ને રાણાનો પટાવત.
સુબલસિંહ.....................બેડલાનો રાજા, ને રાણાનો પટાવત.
વીરમતી.......................રાજસિંહની મા.
વસંતી.........................વિરમતીની દાસી.
દયારામ.......................રૂપનગઢથી કાગળ લઈ આવનારબ્રાહ્મણ.

આ સિવાય હલકારા, સિપાઈ, ચોપદાર, વિદુષક વિગેરે પ્રવેશ કરેછે.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—જોધપૂરમાં કોમારદેવીનું ભુવન.

પાત્ર—કોમારદેવી, વિમળાદેવી, જશવંતસિંહ, પજ્ઞાં, લવિંગી.

કોમારદેવી—દાસી ! વિમળાને અને કેશરબાને તકરાર થઈ, અને તેથી કેશરબા એકદમ ક્રોધીત થઈ દિલ્લી ચાલ્યાં ગયાં. એ વાત ખરી છે ?

પજ્ઞાં—બાઈસાહેબ ! કજીયો ઘણો થયો હોય, એમ જણાય છે. અને કેશરબા ઘણાંજ ગુસ્સે થઈને આપને તથા એમના બાપુને મળ્યા વગર દિલ્લી ગયાં; આ વાત મુંને વિમળાબાની દાસી વિજયાએ કહી.

કોમારદેવી—શા માટે તકરાર થઈ ! એ કંઇએ બોલી ?

પજ્ઞાં—એ તો કંઇએ બોલી નહીં. તેમ મેં પણ એ વિષે એને કંઈ પૂછ્યું નહીં; પરંતુ તે કહેતી હતી કે વિમળાબા મા સાહેબ પાસે આ ખબર આપવા ગયાં.

કોમારદેવી—કાંઈ ધર્મની વાતમાં તકરાર થઈ હશે. રૂપાળી ઘણીજ આસ્તિક ને પવિત્ર છે. તેથી મળવા કરવામાં કંઈ વાંધો આવ્યો હશે.

પજ્ઞાં—વિમળાબા હજુ આવ્યાં નહીં, મરજી હોય તો હું બોલાવી આવું.

વિમળા—(નેપથ્યમાં) લવિંગી, માસાહેબ ક્યાં છે ?

પજ્ઞાં—(શબ્દ સાંભળીને,) બાઈસાહેબ ! વિમળાબા આવ્યાં.

વિમળા—(પ્રવેશ કરીને) માતા પ્રણામ કરૂંછું.

કોમારદેવી—બેશ, બેન ! (બેઠા પછી) વિમળા તારે કેશરબાની સાથે એવડો શું ટંટો થયો કે જેથી તે એકદમ દિલ્લી ચાલ્યાં ગયાં, અને અમને મળવા પણ આવ્યાં નહીં.

વિમળા—માતા જે વખતે એ મુને મળવા આવ્યાં, તે વખતે હું શિવપુજનમાં હતી. તો તે દેખીને એણે મુંને જે કહ્યું, તે હું આપની પાસે કહુંછું, સાંભળો !

રાગ ઝીંઝોટી.

(કહો તો રાજા સાથે હું આવું એ રાહ.)

એણે કહ્યું વિમળા, આ શુંરે સુજે;
કંકર પથ્થર લઇને, શું પુજે; એણે. ટેક.
છોડી દે પુજન આરે પથ્થરનાં,નામ ખુદાનું દિલમાં એક બુજે; એણે.
છોડ પ્રપંચ તું દિલપાક રાખી, ધિક્કાર આવું ધ્યાન ધર્યુંછે; એણે.

કૌમારદેવી—ત્યારે તેં એને શું કહ્યું ?

વિમળા—મેં કહ્યું કે—

રાગ ઉપરનો.

ભ્રષ્ટ થયું બેની અંગજ તારૂં,તરેકનું અન્ન, જમી તું નઠારૂં; ભ્રષ્ટ. ટેક.
તેથી મતિ આવી તુજનેરે સુજે, ક્ષત્રિ અભિમાન તેં ખોયું તારૂં; ભ્રષ્ટ.
ધિક ધિક તુજને મ્લેચ્છના ઘરમાં, મરવું કબૂલ કર્યું ન કેમ સારૂં; ભ્રષ્ટ.
કાકાની બેન તું મારી કેશરબા,બોલીમાં બીજ જણાવ્યું તેં ન્યારૂં; ભ્રષ્ટ.

કૌમારદેવી— **રાગ ધનાશ્રી.**

ભલેં વીર વચન પુત્રિ, કીધાં તેં એવાં. ટેક.
કૂળ રાઠોડનું તેંતો શોભાવ્યું, છોરૂ પ્રગટો તુજ જેવાં. ભલેં.
ક્ષત્રિ અભિમાન મૂક્યુંછે જેણે, ફિટકાર તેને તો દેવા. ભલેં.

શાબાશ છે, મારી પુત્રિ વિમળા! તું ક્ષત્રિબાળા ઉદરથી ઉત્પન્ન થઈ, તો તારા મુખમાંથી એવાંજ વચન નીકળવાં જોઇએ. એથી પણ કદી વધારે કહ્યું હોત, તોપણ હરકત નહોતી. મુગલના ઘરમાં એ ગઈ છે, તેથી કરી શું આપણા ધર્મનો ધિક્કાર કરવો, એને ઉચિત્ત છે! હોય રાજકાજ છે! એવો વખત પણ આવે! તેથી કૂળની રીત અને ટેક શું ભૂલી જવી!! ભલે મારી સગી દીકરી રહી! પણ એણે તને એમ કહેવું નહોતું જોઇતું!

વિમળા—માતા! તમે કેશરબાનાં લગન શાહથી કબૂલ કર્યાં, અને એ ખુશીથી દિલ્લી ગયાં. પરંતુ હુંતો પ્રતિજ્ઞા કરીને બેઠીછું કે

ગમે તેવું ઊંધું ચત્તું થાય તો પણ મારે વરવું નથી, અને મ્લેચ્છ ધરનો તો મારી પાસે ઉચ્ચાર કરશો તે પણ હું સહન નહીં કરૂં !

કૌમાર૦—પુત્રિ ! પરમેશ્વર તારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરશે. પરંતુ તારા બાપુ આ કેશરબા સાથેનું વૃત્તાંત જ્યારે સાંભળશે, ત્યારે તે બાદશાહથી ડરશે.

વિમળા—મારા બાપુ જો, એ વાત કરશે, તો હું મરીશ; પણ હું મુસલમાનના ઘરમાં કદી નહીં જાઉં.

નેપથ્યમાં—આસ્તે કદમ, મુલાકતસેં કદમ, આજુસેં બાજુસેં નિગાહ રખો મેહેરબાન.

વિમળા—માતુ ! મારા બાપુ પધાર્યા.

જશવંતસિંહ—(પ્રવેશ કરી કૌમારદેવીની પાસે બેસેછે.)

કૌમાર૦—પ્રાણનાથ ! વિમળાના વૃત્તાંતની ખબર પડી કે ?

જશવંતસિંહ—પ્રિયા ! દિલગીરછું કે વિમળાએ કેશરબાની સાથે કજીયો કર્યો, પણ આગળ શું પરિણામ આવશે, એનો કંઈ વિચાર કર્યો નહીં !

કૌમાર૦—સાચું છે પ્રાણનાથ ! પણ જે વખતે આપણા સ્વધર્મ અને સ્વજાતિનો ધિક્કાર સાંભળીએ છીએ, ત્યારે લોહી એની મેળે તપી જાયછે ! આમાં વિમળાનો દોષ નથી !

જશવંત—પ્રિયા ! ક્ષત્રિનું લોહી તો અવશ્ય તપવું જોઇએ; તેમ કેશરબાની વર્તણુક પણ શાહના જેવી થઈ ગઈ છે. કેમકે તે તેની સોબતમાં રહી, તેથી કરી એના વિચાર આપણાથી જૂદા થઈ ગયા છે; પણ દિલ્લી જઈ મુગલ બાદશાહ તરફથી કંઈ ફરજ પડાવશે તો, આપણને તકલીફ બહુ પડશે. કેમકે એ ક્રુર બાદશાહે મોટા મોટા રાજવંશી કુમારોને જેર કરી દીધા છે.

વિમળા૦—બાપુ ! આ તમે શું બોલોછો.

લાવણી.

હું નહીં રે વરૂં (૨) ક્ષત્રિ વીણ પુરૂષજ અન્ય,
એ નિશ્ચયછે માહરો, શિરછત્ર ધારજો મન. હું૦ ટેક.
કદી શત્ કટકા (૨) આ શરીર તણા પિતુ થાય;

પુત્રિ તમારી પેખજો, કદી તુરક ઘેર નહીં જાય. હું૦
શીદ નીરખુઓ (૨) ક્ષત્રિનું નિર્મળ નામ;
એકને આપીછે તમે, બીજીનું શીદ લ્યો નામ. હું૦
કદી મેરૂ ચળે (૨) ધ્રુમંડલ તજે નિજ ધામ;
સમુદ્ર મર્યાદા મૂકે, પણ હું નહીં કરૂં એ કામ હું૦
ભોરીંગમણી (૨) સિંહમુચ્છ તણો જે વાળ,
સતીનો પાલવ પામતાં, કો' કોણ ન પામે કાળ. હું૦
વાઘેલા કરણ (૨) મેવાડ તણો જે પ્રતાપ,
સંકટ બહુ બહુ તે સહ્યાં, પણ નમ્યા ન મુગલને આપ. હું૦

જશવંતસિંહ— ગજલ.

(ઇંદ્રસભામાં ગવાતી ઢબની.)

વીર વચન કાઢે પુત્રી, ધન્ય એની ટેક.
કે શું પ્રીયા એને કહું, ક્ષત્રિનો વિવેક.
ભલેજ થાય ત્યારે પ્રીયા, દૈવે નિરમ્યું જેહ;
મુગલ ભલે ચડીને આવે, ખોશું ત્યારે દેહ.
પણ આ બાળાને દુભાવી, કરવું નથી કામ;
વિરે પુત્રિ આછે વિમળા, જો તું એની હામ.
માટે શોધી કાઢો કોઇ, યોગ્ય ક્ષત્રિ વિર;
લગ્ન સદ્ય કરીએ હવે, રાખવી ન ધીર.

કોમારદેવી—ઠીકછે વિચાર એહ, શુણોરે પ્રાણનાથ;
વિર પુરૂષ કાઢો શોધી, સોંપે જેને હાથ.
વળી એવો પુરૂષ જે, મુગલથી નવ ડરે;
કદીક વિઘન થાય, પગલું પાછું નવ ભરે.
સૂર્યવંશી, ચંદ્રવંશી, વરશે આણીવાર;
માણસોને મૂકી શોધીએ, ક્ષત્રિ કુમાર.

જશવંતસિંહ— ગજલ.

(મેંને ક્યા જુલમ એ રાહ.)

વિલંબ એમાં, કરવો નહીં, પ્રીયા મારી (૨) ટેક.
શોધીને સદ્ય, પ્રસન્ન કરો, પુત્રિ પ્યારી. (૨) વિલંબ.

નહીં તો કુશળ, પ્રીયાનાં થશે, છે વેર ભારી (૨) વિલંબ.
કેશરબા ગઇછે દિલ્લી વિશે, પુરૂં ધારી. (૨) વિલંબ.

વિમળા૦— રાગ સિંધાનો કનરો.

આમ પિતુ મારા શિદને વિચારો,
મૃત્યુ વિશેષ મુંને નથી ધારો. આમ. ટેક
વચન કટુ શુણી કરીછે પ્રતિજ્ઞા,
બોલ ન મિથ્યા થાશે હમારો. મૃત્યુ.
યોગ્ય ક્ષત્રિ વિર મળશે તો વરશું
નહીં તો આ દેહ નથી પિતુ પ્યારો. મૃત્યુ.

જશવંતસિંહ- ગજલ.

(ઇંદ્રસભામાં ગવાતી ઢબની.)

ધન્ય બેન રહે તું ધન્ય, તારી જોઇ ટેક;
સારો સ્વામી શોધી તુજને, આપવી વિવેક.
રૂડી રીતે પરણી બેન, કુશળ ઘેર જાય;
એ ઇચ્છાજ છે અમારી, પ્રિય સુતા સદાય.

કોમારદેવી—પ્રાણનાથ! ત્યારે આજેજ આ વાતની તપાસ કરો.

જશવંતસિંહ—બહુ સારૂ! ત્યારે હું કચેરીમાં જઇને કોઇ યોગ્ય રાજપુત્રની તપાસ કરવાનો બંદોબસ્ત કરૂંછું—અને તુરત લગ્ન કરી દેવાં, કે જેથી એ વિશે ચિંતા ન રહે.

કોમારદેવી—હા, પ્રાણનાથ! મારો પણ એજ વિચાર છે. હવે જો વિલંબ કરશો તો કાંઇ નહીં ને કાંઇ વિઘ્ન નડશે.

જશવંતસિંહ—બહુ સારૂં! આ હમણાંજ જઇને બ્રાહ્મણોને દેશોદેશ તપાસ કરવા મોકલુંછું; (જાયછે.)

વિમળદેવી—માતુશ્રી મારા પિતાજી મુગલથી બહુ ડરે છે. પણ મેંતો મારો નિશ્ચય તમને કહી દીધોછે; પછી તમારી મરજી.

કોમારદેવી—વિમળા! તું નિશ્ચીંત રહે, ફિકર રાખમાં. બેન! સૌ સારાંવાનાં થઇ રહેશે. જ્યાં સુધી મારા કંઠમાં પ્રાણછે, ત્યાં સુધી તો કોઇ રીતે તુંને હું આંચ આવવા નહી દઉં.

વિમળદેવી—બહુ સારૂં! માતા જ્યારે તમે એમ નહી રાખો, તો પછી બીજું કોણ રાખશે.

કોમારદેવી—બેન! જરાએ મુંઝાઈશ નહીં.

લવિંગી—(પ્રવેશ કરીને.) બાઇસાહેબ! અંગોળ સુગંધી તૈયાર છે.

કોમારદેવી—ચાલ હું ત્હારે સ્નાન કરી લઉં, વિમળા! તું પણ સ્નાનગ્રહમાં ચાલ.

વિમળા—ચાલો માતુ.

(સૌ જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—દિલ્લીમાં જનાનખાંનાની અંદર જવાનો રસ્તો.

પાત્ર--રાબિયાં, કનીઝક.

રાભીયાં—ક્યું કનીઝક! બડી હેરતકી બાતહે કે કેશરબા દસ રોજમેં રૂપનગઢસેં પીછે આયે, ઇસ્મેં વહાં અપને કુટુંબ કબિલેકે સંગ ઉન્ને ક્યા મુલાકાત લી!

કનીઝક—રાભીયાં! કુચ્છ કહેનેકી બાત નહીંહે. ગયેથે મિલનેકું, ઔર ટંટા લેકે ચલે આયે, દો દીન જોધપૂરમેં ડેરે ઔર તિસરે દિન તો વહાંસે એકીદમ કુચ કરદિયા.

રાભીયાં—માં બાપસેં ટંટા હુવા? અગર માન મર્તબે બરાબર નહી રખે, ઐસા કુછ હુવા!

કનીઝક—બેગમસાહેબકી એક છોટી બેણ-હે, વો બડી મગરૂરહે, સો ઉન્ને કેશરબાકું મુસલમાનકે ઘરમેં રહેનેસેં બડા ફિટકાર દીયા.

રાભીયાં—ઐસા! તબતો બડી કાફર પંથકી ઝનુન!!

કનીઝક—અરે! મગરૂરી કીતની બખ્ત ટીકેગી! હુરમ સાહેબ બહોત ખફા હુવેહે; ઔર ઉસ્કી બેણકું ઇહાં બુલાને બાસ્તે સરકારકું બોલને હારેહે. ફિર દેખી જાયગી ઉસ્કી કમબખ્તી!

રાભીયાં--યહ બાત ઔરંગઝેબ [બાદશાહકું રોશન હોગી તો ઉસ્સેં રૂપનગઢકું બડા નુકશાન હોગા!

કનીઝક—કેશરબાકે બાપુકા રાજતો બડા છોટાહે!

શાભીયાં—એક મખીકે પાણીકે માફીક ઉસ્કું પાયમાલ કર ઉડા દેગા. ઉસ્કી છોટી બેણુને અચ્છા નહી કીયા!

કનીઝક—દેખેં ક્યા હોતાહે ઉસ્કે તકદીર ભૂલાતાહે; રજપૂતપર આજ કાલ કેસી સખ્તી ચલતીહે, ઈસ્મેં એસી બાત સુનેંગે તો શાહકા મિજાજ હાથ નહી રહેગા.

શાભીયાં—કેશરબાને તબ ઉસ્કા બાપુકું કુચ્છ કહા કે નહી કહા! ઔર ઉસ્કે બાપુને બીમલાકું એસા ટંટા કરનેસેં કુચ્છ ઠપકા નહી દીયા હોગા?

કનીઝક—ફિર તો હમ ઠેરેજ નહી. સો પીછેસેં ક્યા હુવા ઈસ્કી માલુમ નહી.

શાભીયાં—કનીઝક! કેશરબાને યહ બાતમેં બિચાર કરનેકાહે; ક્યું કે શાહકી દિલ્લગી જબ ઉસ્કેપર હે, તબ યહ બાત જબ બાદશાહકું રોશન કરેંગે, તબ એકીદમ ઉસ્કું વો પાયમાલ કરને સબબ લશ્કર ભેજેગા. ઔર ઉસ્કી બેણકું મુસ્કે ટાટ બાંધકે ઈધર મંગવાયગા. સો યહ બાત નહી બોલે, ઉસ્મે અચ્છાહે.

કનીઝક—અપને ક્યા! ઉસ્કી બેણકું તો બેશક શાસન હોના ચહીએ. જીસ વક્ત તકરાર હુઈ, ઉસ વક્ત મેં પાસથી, સો ઉસ્કા બચન સુનકે મેરાભી ખુન તપગયાથા!

શાભીયાં—અચ્છા! હોનેદો.

કનીઝક—ઔર હમ નીકલતેથે ઉસ વખ્ત બિમલાકી દાસી એક પુરંધરી કરકે હે, વો મેરેકું મીલીથી. ઔર ઉને કીતીક બાત મુજે કીહે. વો જબ મેં હુરમ સાહેબકું કહુંગી, તબતો વો સુનકે ઉનકે સારે બદનમેં ઓરાક લગેગી.

શાભીયાં—અચ્છા! તબ ચલો.

(સૌ જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—કેશરબાનો મેહેલ.

પાત્ર—કેશરબા, કનીઝક, ઓરંગજેબ.

કેશરબા—(સ્વગત.) મેરી બેહેનને કેસા બચન મુજે કહાહે, વો સુનાહે તબસેં મેરા દિલકું કીધરભી ચેન નહી પડતા. માબાપકી મુલાકાતકી જો ઉમેદવારીસેં મેં ગઈથી, વો તો બરબાદ હુઈ, લેકીન ઉસ્કે બદલ બડી દિલગીરી લેકર પીછી આઈ. અબ કોઉભી ઈલાજસેં બિમલાકું મુસલમીનકી બિછાન નશીન કરૂંગી, તબ મેરા દિલકી ચોરાક બુઝેગી. ઉસ અવલ કભી બુઝનેહારી નહીહે. વો મદોન્મત્ત હો ગઈ હે; તો ઉસ્કું સખ્ત અચ્છી તરેહસેં જબદૅગી, તબ ચેન પડેગા.

કનીઝક—(પ્રવેશ કરીને.) હુરમસાહેબ એસેં ગમગીનીમેં બેઠનેસે ક્યાહે ! જો બાત હુઈ હે, વો સબ આપકે ખાવિંદકે આગે રેજુ કરની તબ તુમારા દિલકી મુરાદ હાંસીલ હોગી.

કેશરબા—કનીઝક ! જો અહેવાલ હુવા હે, વો જબ ખાવિંદ સુનેંગે, તબ ઉસ્કાભી ખુન તપ જાયગા.

કનીઝક—હાં તબ વો આપેઈ ઈલાજ લેંગે. આપકું જ્યાદે કહનેકી જરૂરભી નહીં હોયગી. મગર બેગમસાહેબ, જબ આપકું ઈતની બાત સુનનેસે બેચેની હુઈ હે, તબ જબ અપને રૂપનગઢસેં ચલે ઉસવક્ત ઉસ્કી દાસી પુરંધરી મેરી પાસ આઈથી, ઓર મુજે જો હકીકત ઉને કીહે વો જબમેં આપકું રોશન કરૂંગી, તબ આપકા મગજ ઠીકાને નહીં રહેગા.

કેશરબા—એસા ! પીછેસેં ક્યા હુવાથા ! રસ્તેમેં ક્યું નહીં બોલી ! બોલ ક્યા હે? જલ્દી રોશન કર.

કનીઝક—બેગમસાહેબ ! રસ્તેમેં મેંને આપકું જો કહા હોતા તો ઉનકા ગુસ્સાકે લીયે, આપકા ઈધર પહુંચના ભી બડા મુશ્કેલ હોતા.

કેશરબા—એસી ક્યા બાત હે ?

કનીઝક—અપને બીમલાકે મહેલમેં મુલાખાત વક્ત જીસ જગેહપર બેઠેથે વો જગા અપને બેઠનેસેં નાપાક હુઈ; વૈસા જાનકે ઉન ગંગાજલ છીંટવાકે પાક કરવાઈ. ઓર આપ જો બિછાતપર બેઠેથે, વો બિછાત જલાકે ફેંકદી. ઉસપરસેં આપ દરિયાફ્ કરીયેં કે ઉસ્કે દિલમેં અપના કિતના ધિક્કાર હે.

કેશરબા—યહ બાત સુનનેસેં મેરા જીગરમેં ચીરાક જલતીથી ઉસ્મેં જ્યાદે આતશ હુઇહે. અબ ખાવિંદ કબ આવે, કે ઉસ્કું યહ બાત કહકર મેરા જીગરકી ચિરાક બુઝાઉં.

નેપથ્યમાં—આસ્તે કદમ મુલાકાતસેં કદમ નિગાહ રખોમહેરબાન.

કનીઝક—બેગમસાહેબ ! સરકારકી સવારી આતી હે. તૈયાર હોકર બેઠો.

ઓરંગજેબ—(પ્રવેશ કરીને) ક્યું દિલજાન બહોત સતાબીસેં પીછે આયે ?

કેશરબા—ખાવિંદ ! કદમમેં કુરનસ બજાતી હું.

ઓરંગજેબ—મેરે માશુક ! ઇતને રોજમેં ક્યું તુમ પીછે આ-યે ! મુદ્દત તો સારા માસકી તુંમકું દીથી.

કેશરબા—(જરા દિલગીરી બતાવીને) કુચ્છ નહીં હે, મેરે ખાવિંદ ! મેરે કિસ્મતકી બાત હે.

કનીઝક—બેગમસાહેબને આયે પીછે ખાનાભી નહીં ખાયાહે.

ઓરંગજેબ—પ્યારી ! ઐસી ક્યા બાત હે? દિલગીરીમેં ક્યું ગમગીન હોગયે હો. દેખો ! સારા ભર્તખંડ જીસ્કી સલ્તનત ઓર સારે દુનિયાંકી રયાશદકા મેં બાદશાહ ઉસ્કે જનાનેમેં તુમ મેરી સ-બસેં પ્યારી દિલજાનકું દિલગીરી કેસેં હોની ચાહીએ. જો કુચ્છ બાત હુઈ હોવે સો મેરે આગે બીનઅંદેશે જાહેર કીજીએ.

કેશરબા— ગજલ.

(ઇંદ્રસભાની ઢબની.)

જલતી હે ખાવિંદ, મેરે દિલમેં યહ ચિરાક;
મેં તુમારી બેગમ, ઉધર જા બની નાપાક.
તુરક ઘરમેં મેં બસી, મેરા ક્યાહે તિરસ્કાર;

મેરી બેહણ હે બીમલા, ઉન્ને દીયા મુજે ધિક્કાર.
મૈંને કસમ ખાયા ઉધર, તુઝે દિલ્લી બુલાઉં;
સચ્ચી બેગમ બાદશાહકી, મ્લેચ્છ પાની પાઉં.

અર્જ મેરી યહ હે ખાવિંદ, ઉસ્કું ઈહીં બુલાઓ;
આપ ઉસ્કી સાથ નીકા, પઢકે ઈહીં બીઠાઓ.

ઔરંગજેબ— રાગ ઉપરનો.

મત ફિકર હે રખો પ્યારી, જોધપૂર મેં જાઉં;
નીકા ઉસસેં પઢકે, તેરી સંગમેં બિઠાઉં.
તેરી લુંડી જો ન કરૂં તો, તેરી હે કસમ;
ઉસ બિના ન પીછા આઉં, મુગલકા તુખમ.
કહે તો ગાંઉ ઉન્કા કરૂં, જાકર જમીનદોસ્ત;
બોલ ઉસસેં ક્યામેં જ્યાદે, કરૂં તેં છોડ રોશ.
હિંદુ કાફર ક્યાયે કરતે, બિન સમજ બકવાદ;
ખબર મેં જા લઉંગા ઉસ્કા, રખતેં પ્યારી યાદ.

તેરા દિલકું દિલગીરી, સો મેરા દિલ બેચેન,
ખુશ મેઝેમેં રહે તું પ્યારી, રખ તું દિલમેં ચેન.

માહાશુખ! તુંમારા તિરસ્કાર ઉન્ને ક્યા સબબસેં કીયા?

કેશરબા—ખાવિંદ! મેરી બેહણ બીમલાદેવી હિંદુકે દેવકી પુજામેં સારા દિન બૈઠ રહતી હે, ઔર કંકર પથ્થરકા પુજન કરકે ઢોંગ કરતી હે. જબ મૈંને હકતાલાકી બંદગીકા સચ્ચા પ્રકાર સુનાયા, તબ ઉન્ને કહા હોકે ઐસેં બચનુંકે બાણ મેરેપર ચલાયે કે, વો સુનકે મુજે રોમ રોમ રોષ પ્રગટ હો ગયા હે, ઉન્ને કહા કે તેં મુગલ બાદશાહુકા અન્ન ખાકરે નાપાક હોગઈ હે, તેરા મું દેખને લાયક નહીં હે. તેં ઈધરસેં ચલી જા. તબ મૈંને ઉસવક્ત કસમ ખાયા કે જબ મેં તુજે મુસલમીનકી રોટી ખીલાઉંગી, ઔર ઉસ્કે સાથ નીકા પઢાઉંગી, તબ મેં ખાના ખાઉંગી.

ઔરંગજેબ—તબ તુમારા બાપુને ક્યા કહા?

કેશરબા—ઉસ્કું મેં ફિર મિલનેકું ઠેરી નહી હું. ઔર ઐસેંઈ ઈધર ચલી આઈહું, ઔર આપ ઈસ બાત નિધામેં લીજીયે.

ઓરંગજેબ—ગુલબદન તુમને જો કસમ ખાયા હે, વો મેં સચ્ચા કરૂંગા. અબ કચેરીમેં જાકર પરવાના લીખવાકે તુમારા બાવાકું ભેજતાહું, કે તુમારી છોટી બેટી જો અમરસીહકી લડકી હે ઉસીકી સાદી હમારેસેં કબૂલ કરની. નહીં તો લડાઈ કરનેકું તૈયાર હોનાં, પ્યારી! બીલકૂલ ફિકર નહીં રખનાં. તુમારી ભેણકું જબમેં જનાને દાખલ કરૂંગા; તબ મેં તુમારી સંગ મજેદારીસેં બેઠુંગા.

કેશરબા—ગરીબપરવર! બંદેનીવાઝ! આપકું એક સુકન કહનાં બસહે. મેં આપકી ઓરત હું, સો મેરા કસમ સચ્ચા કરનાં આપકે ઇખ્તીયારમેં હે; મેં જ્યાદે ક્યા બોલું.

ઓરંગજેબ—ઇસિ બાતકા સખ્ત બંદોબસ્ત કરતા હું. ઓર તુમારી ભેણ બીમલાને જો સુકન તુંમકું કીયે હે, ઇસિકા ઉસ્કું બડા એદ હોવે, વૈસા કરૂંગા. વો કાફર લોગ ક્યા નાહક બડાઈ કરતે હે. દેખો! ક્યા હોતા હે? સો થોરે દિનમેં મોજુદ હોવેગા. અબ મેં રૂકસત ચાહતા હું.

કેશરબા—પધારીયે, ખાવિંદ. (જાયછે.)

કનીઝક—(બાદશાહના ગયાપછી) બેગમસાહેબ! ખાનેકું પધારનાં ચાહીએ; ક્યુંકે આપકી મરજી માફીક અબ હુવાહે.

કેશરબા—અચ્છા ચલ.

(બંને જાયછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થલ—પુરંધરીનું ઘર.

પાત્ર—પુરંધરી, તરસંગો.

પુરંધરી—(સ્વગત) કેશરબાને પત્ર લખ્યો, એ પ્રપંચમાં તો આપણી ફત્તેહ થઈ! કેશરબા આહીં આવ્યાં; વિમળાને અને એને ધાર્યો હતો, તેવોજ કલેશ થયો; અને કેશરબા રીસાઈ દિલ્લી ગયાં. અત્યાર સુધી તો કામ બરાબર થતું આવ્યું છે. એ દિલ્લી જઈ શાહને ઉશ્કેરશે, જોધપૂર ઉપર લાવશે, અને વિમળાને બેશક

વટલાવશે. હવે એની સિદ્ધાઈ બહુ વખત નહીં ટકે. વિમળાને વટલાવવાનો વખત ક્યારે નજીક આવે, કે જે જોઈ હું ખુશી થાઉં. દિલ્લીશાહ ખુદ તો એને પરણે અથવા ન પરણે, પરંતુ એ ધર્મભ્રષ્ટ થઈ જાય, તો પછી બસછે ! રજપૂત જાતનું એટલું બધું અભિમાન રાખી, બીજાને ધિક્કારેછે; અને કોઈની વાત પણ નથી સાંભળતી; આખો દિવસ પવિત્રતાનો પ્રપંચ કરી બેસી રહેછે; એ સઘળું ધૂળ મળે તો પછી આપણે બીજું શું જોઈએ! જ્યારે મુસલમાનથી પરણવાનો પ્રસંગ આવશે, ત્યારે અજેપાલની વાત કરીશ તો કબૂલ કરશે. કેમકે આખર તે હિંદુતો છે! એમ કહેવાથી માનશે. હવે શું થાયછે, તે જોઈએ; પછી વાત.

તરસંગો—(પ્રવેશ કરીને) રાંડ! હમણાં શું ધડમથલ કર્યા કરછ! કાલ રાતની ગઈ હતી, તે પાછી અત્યારે આવી. કાંઈ તારૂં મોત ભમેછે કે કેમ?

પુરંધરી—જાને પીટ્યા ! તુંને શું ખબર પડે, કમાવું કરવું નહીં, અને લવરી કર્યા કરેછે. તારા આ પાકા ઓભડા જેવા ડાચા સામું જોઈને આખો દિવસ બેસી રહું તો, પછી ખાજે રોટલા !

તરસંગો—વોય, રાંડ! ફાટીકે ! ગોળ પાક ખવરાવ્યા વગર પાંશરી નહીં ચાલે.

પુરંધરી—તારૂં મોઢું જોને ગોળપાક ખવરાવે તેવુંજ છે. મુઆની આળસે જીવેછે. ત્યાં વળી બોલકો બહુ !

તરસંગો—પણ તું વાત તો કર મુંને, હમણાં રોજરોજ કાગળ લખેછે, તે એવડી બધી ક્યાંની હુંડીઓ લખવા માંડીછે.

પુરંધરી—એમાં તને ખબર ન પડે! તું તારે બેઠો બેઠો ખાને, બીજી ત્રીજી વાતનું તારે શું કામછે.

તરસંગો—કામ કેમ નહોય રાંડ ધરવાળી અમથી થઈછું?

પુરંધરી—ધરવાળી થઈછું તે કરતો જાને રખવાળી.

તરસંગો—રખવાળી શું કરૂં તારૂં કપાળ, એવી સળંગું દેખ તે પગેરૂંય જડતું નથી.

પુરંધરી—રે જાલા, બાયડીનો પગ નથી જડતો તો તસ્કરના પગ શું ગોતતો હોઈશ.

તરસંગો—રાંડ તું તો તસ્કરનીએ તસ્કરધું પણ જોતી રેજે હવે, પાણીમાંથીયે પગ ગોતુંધું કે નહિ?

પુરંધરી—પગ તો ગોતજે, પણ છ મહીના થયાં ઘરમાં દાણા કેટલા લાવ્યો ઈ કહેને?

તરસંગો—રાંડ તું કમાછ ઈ એ આ તરસંગાની આબરૂનો નાં? અજીયા પાસે જાછ, પણ જોજે ડીમચાં ઉડાવુંધું તે!

પુરંધરી—(સ્વગત) આ પીટચાને ઈ ખબર ક્યાંથી પડી! (પ્રકાશ) પણ તમારે સારૂં શેર એક અફીણ ને ઠુંગા સારૂં પાંચ શેર મીઠાઈ લાવીધું તે કસુંબા ક્યારે લઇ નાસ્તો કરશો.

તરસંગો—લે હાલ, એકૂણ તો સારૂં લાવીધુંનાં. કર તૈયાર, જુવાનીના સમ, તારા હાથ વિના કોઈ દી અમલ ઉગતું નથી.

પુરંધરી—લીઓ હાલો, કસુંબો પાઇને પછી જાઉં. વીમલબા વાટ જોતાં હશે.

તરસંગો—પુરીયાની મા સાંભળ્યું છે કે તારે ને વિમળાને જામી ગઈ છે ને?

પુરંધરી—ઇતો રાજા માણસ છે,—એક દી કહેશે જે મોઢું દેખાડીશ નહિ, ને બીજે દી આપણા વગર ચાલેય નહિ,

તરસંગો—ઝાઝી આઘાપાછી કરીશ નહિ નકર ઘરનું ખોબું ઉડી જશે.

પુરંધરી—તેની તમારે ફીકર ન રાખવી. તમે ખાઓ પીઓ ને લેહેરૂં કરોને.

તરસંગો—(સ્વગત) રાંડ એનાં કરમ ઈ જાણે આપણને તો ઇશક કરાવે છે. (પ્રકાશ) લે ચાલ, ભૂખ હવે તો બહુ લાગી છે, ને અમલ પણ લેવુંછે.

પુરંધરી—ચાલો. (બન્ને જાયછે.)

प्रवेश ५ मो.

स्थळ—जोधपुर, जशवंतसिंहनी कचेरी.

पात्र—जशवंतसिंह, चपळशाह, केशरीसिंह, चोपदार, हलकारो, सिपाई.

जशवंत०—केम! प्रधानजी, हुं धारूंछुं के हवे मुगल बादशाहथी रजपूतनो संबंध बहु वखत नहि टके.

चपळशाह—महाराज! अकबर बादशाहनी जे रीत हती, ते ओरंगजेबे छोडी दीधी, अने धर्मनी झनुनथी, नवा नवा कर हिंदुओ उपर नांख्या करेछे. तथा तेओने जोरजुलमथी वटलावे छे. ए केटलाक रोज सहन थाय!

केशरीसिंह—महाराज! शतनरामी लोके पण एनी सामुं बंड मचाव्युं छे.

चपळशाह—हा! सिकलोकना गुरु गोविंदे पण कंई माणस एकठां कर्यांछे. अने दिल्लीनी सामे उठवानो इरादो राखेछे.

जशवंत०—एनो कट्टो शत्रु शिवाजी पण दक्षिणमां एक जबरजस्त थयोछे.

चपळशाह—हा, राजन! ए पण बळ सामर्थ छळ. कपट, एवी सघळी वाते शाहने पूरो पडे तेवोछे.

जशवंत०—जेवा मुगलो लुच्चाछे, तेमां पण औरंगजेबनी सामे तो तेवोज होय तो पूरो पडे. एवो एक शिवाजी छे.

चपळशाह—महाराज, आपणे पण जजीयावेरानी बाबतमां पत्र तो लखवो जोइए?

जशवंत०—एम एकदम न लखाय, वळी ए शाह आपणा जमाई छे. मेवाडनो राणो राजसिंह आ बाबतमां पत्र लखवानो छे; एवा खबर में सांभळ्या छे. तो तेनो तेने शुं जवाब आवे छे; ते जाण्या पछी आपणे पण अर्जपूर्वक कांईक लखशुं.

चपळशाह—साची वातछे! ए विचार शून्य शाहछे. जेनी कर राजरीतीनी आगळ विचारीने पग भरवो.

સિપાઈ—(પ્રવેશ કરીને.) નામદાર! દિલ્હી બાદશાહ ઔરંગજેબ તરફથી કાગળ લઈને હલકારો આવ્યોછે.

જશવંત૦—આવવા દીઓ. (સિપાઈ જાયછે.)

હલકારો—(પ્રવેશ કરીને.) સલામહે! સરકાર-યહ કાગદકા જવાબ તાકીદસે મંગવાયા હે.

જશવંત૦—લાવો! (લેછે.) જાઓ. તમે જમીને તૈયાર રહો ત્યાં જવાબ લખી રાખીએ છીએ.

હલકારો—બહોત અચ્છા સરકાર. (જાયછે.)

જશવંત૦—પ્રધાનજી! વાંચો શું લખ્યુંછે?

ચપળશાહ—બહુ સારૂં; મહારાજ વાંચુંછું (વાંચે છે.) બંદેનિવાજ દસ્તગીરી, દરમાનગાન, દિલ્હી તખ્તનશિન મુગલ બાદશાહ ખુદાવિંદ ઔરંગજેબ શાહ તરફસે જોધપૂરકે ઠાકોર રાઠોડ જશવંતસિંહકું યહ હુકમસે માલુમ હોવે કે, તુમારી છોટી બેટી બિમલા દેવી જોહે, ઉસ્કી શાદી હમસે કબૂલ કરનાં ઓર મોતીકે કંઠે, મંદીલ વ સાદીકી સાબુતી દાખલ શિરપાવ ભેજનાં. ઓર સવામણ દારૂકી તોપાં ઉસ ખુશાલીકે ખાતર છોડની, ઓર ના કબૂલ હોવે તો લડાઈ કરનેકું તૈયાર હોનાં. હમ ફોજ લેકર આતેહે. ઇસિકા જવાબમેં બીકુલ દેર, નહિ કરનાં.

જશવંત૦—(વિચાર કરીને) કેમ પ્રધાનજી! જે વાતનો ભય હતો, તે આખર આવીને ઉભું રહ્યું! હવે શું કરવું. આ વાતમાં તમારો શું અભિપ્રાય છે?

ચપળશાહ—ગરીબપરવર આ કાગળ ઉપરથી તો, એમ જણાયછે કે દિલ્હીશાહે સતાબીથી પત્ર લખ્યો છે, તો આપણે એના હુકમનું અપમાન કરશું તો, એ એકદમ હુમલો કરશે; તો રાજને હાની પહોંચશે, વાસ્તે બેહેતરછે કે આ વખતે તો સાદી કબૂલ કરવી. કેમ! સેનાપતિ ખરૂં કે ખોટું!

કેશરીસિંહ—મહારાજ! એક આપનાં દીકરી તો મુગલના ઘરમાં છે. તો આપણે લાંબો વિચાર કરવાનું શુંછે! બાને સમજાવવાં કે જો નાકબૂલ કરશો તો રાજ પાયમાલ થશે. અને જબરજસ્તીથી લઈ જશે, ત્યારે શું શોભા!!

જશવંત૦—પ્રધાનજી! મારો પણ એજ મતછે. કેમકે હાલ દેશકાળ વસ્તુપર દ્રષ્ટી કરીને કાર્ય કરવું, જેથી પરાજય ન થાય.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ! ભોજનનો સમય થઈ ગયોછે. ત્રણ વખત આદમી બોલાવા આવ્યો; તોપણ આપ પધાર્યા નહીં. તેથી ફરી મુંને પાછો મારી બાઇએ તેડવા મોકલ્યો.

ચપળશા—મહારાજ એજ નિશ્ચય રાખવો, વળી આપણે એક દિકરી તો આપ્યાંછે. એટલે એ બાતે કંઈ બોલવા જેવું નથી. તો મરજી હોયતો, હલકારાની સાથે મોતીનાં કડાં, શેલાં, મંદીલ અને એક સોનાનું શ્રીફળ, લઇને દાનસિંહને એની સાથે મોકલીએ.

વિદુષક—મહારાજ! એક કેશરબાને તો આપ્યાં છે. અને વળી વિમળાબાને પણ એટલે છેટે દીલ્હી આપશો?

ચપળશા—વિદુષક! કાગળની મતલબ તેં જાણી?

વિદુષક—હતો બારણે ઉભા રહીને બધું સાંભળ્યું છે, પણ તમારે માટે ગોદડું લઈ આવું?

ચપળશા—શું, કામને!

વિદુષક—પોશ મહીનાની ટાઢછે, તે માટે, ઉનાળામાં પણ હેમાળુ બહુ થંડો હોય.

ચપળશા—અમે આ નિશ્ચય કાંઈ ડરને લીધે નથી કર્યો.

વિદુષક—(કેશરીસિંહની પાસે ઉભો રહીને) આપની છાતીમાં તો ડાકલીજ બંધ થાતી નથી. કેશરીસિંહજી શીકોતર કે મેલડીનાં જપાય છે?

કેશરીસિંહ—આ કમજાત તો સાને નામર્દાજ સમજેછે!

વિદુષક—એમ હોય! તમેતો કંઈક પરાક્રમ માર્યા છે. જોધપૂરમાં બીજું છે કોણ! એક તમે ને બીજો પુંજો પોસ્તી, માથે માંખી પણ બેસવા ન દીએ.

જશવંત૦—સાંભળ! વિદુષક, આ વાતમાં અમે ત્રણે જણે બહુ વિચાર કરીને મસલત કરીછે, ચારે તરફ જોતાં લગન કબૂલ કર્યા વગર છૂટકો નથી. કેમકે આજકાલ મુગલોનું બહુ પ્રબળ વધી ગયુંછે. વળી તે આપણા સંબંધી પણ પ્રથમથીજ થયાછે, તો હવે ના પાડીએ, એમાં માલ નહીં.

વિદુષક—બહુ સારૂં! ત્યારે મહારાજને ગમ્યું તે ખરૂં, રાજા બોલે તે ન્યાય, ને પાસો પડે તે દાવ, દિકરીને ગાય, દોરે ત્યાં જાય. પાદશાહી મોટી છે, સગો જાડો, કોકદી આડો આવે ખરો.

જશવંત૦—પ્રધાનજી! ત્યારે હું જનાનામાં જઈ વિમળાને સમજાવુંછું, અને તમારે દિલ્લી મોકલવાના માણસો જલદી તૈયાર કરાવવાં.

ચપળશા—બહુ સારૂં મહારાજ! આજ્ઞા પ્રમાણે સૌને વરધી આપુંછું.

વિદુષક—પ્રધાનજી! તમારી મુછ નીચી, તેમાં રજપૂતની પણ નીચી કરાવોછો કે?

ચપળશા— તું રાજરીતીમાં શું સમજે!

વિદુષક—ખમકે ખીલા હેઠકે નવસેં નવાણું રોકડી, રાજરીતી એ બધી એમાંછે!

કેશરી૦—આ બ્રાહ્મણ તો ટોળ નહીં છોડે, એને જવાબ નહીં આપો.

વિદુષક—સેનાપતિ! ફિકર રાખો નહીં, ટોળ શું! તમારી તો ખોળ ઉતરવી છે.

કેશરી૦—ત્યારે તું દિલ્લી શાહની આગળ શું કરવાનો હતો?

વિદુષક—એ! ત્રણવાર દિલ્લી જઈ આવ્યોછું, તે ભૂલી ગયા? દિલ્લીશાહનો જીવજાન દોસ્ત આ સ્થળમાં બંદા વિના બીજો છે કોણ?

જશવંત૦—કેશરીસિંહ! તમે જઈ તોપું છોડવાનો બંદોબસ્ત કરો!

કેશરી૦—બહુ સારૂં મહારાજ! આપ પધારો, અને અમે બધો બંદોબસ્ત કરીએ છીએ.

જશવંત૦—બહુ સારૂં. ત્યારે હું જાઉંછું. (જાયછે.)

ચોપદાર—આસ્તે કદમ મુલાકતસેં કદમ આજુસેં બાજુસેં નિગાહ રખો મેહેરબાન.

(સૌ નીકળી જાયછે.)

— ❦ —

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—જોધપુરમાં રાજમેહેલમાં જવાનો રસ્તો.

પાત્ર—જયા, વિજયા.

જયા—(સ્વગત) આજ સવારથી તોપુંના બહાર થઈ રહ્યાછે! રાજમેહેલમાં સૌ દોડાદોડ કરી રહ્યાંછે! અને વાજીંત્રો પણ વાગી રહ્યાંછે! તો શું હશે! આ વાતની તજવીજ કરી, વિમળાબાને ખબર આપું. આજ કંઇ તહેવાર પણ છે નહિ!

વિજયા—(પ્રવેશ કરીને.) સખી! શું વિચાર કરેછે. બહુજ દિલગીરીનો બનાવ બન્યો.

જયા—(આશ્ચર્ય થઇને.) શું, બનાવ બન્યો છે! કહીદે? વિમળાબાએ મુને ખબર કાઢવા મોકલી છે કે, આજે આ શા માટે બધી ગડબડ થઈ રહીછે, તે તપાસ કરવા હું આવીછું. અને વિચાર કરતી હતી કે કોઇને પૂછી જોઉં, તે દરમ્યાનમાં તુંજ આવી! તો હવે જલદી બોલ, એટલે જઇને બાને ખબર આપીએ.

વિજયા—બેન! જશવંતસિંહ મહારાજે વિમળાબાની સગાઈ ઔરંગજેબ શાહથી કબૂલ કરી, એની ખુશાલીની આ સઘળી ધામધુમ થઈ રહીછે.

જયા—આ તું સાચું કહેછે!! એમ હોય તોતો મહારાજે ભુંડું કર્યું!

વિજયા—આથી પછી બીજું શું ભુંડું કહેવાય! ચાલ ત્યારે વિમળબાને ખબર આપીએ. પણ સખી! આમાં સારૂં નહિ થાય.

જયા—મહારાજે કાંઈ વિચાર કર્યો હોય એમ જણાતું નથી.

વિજયા—વિચાર શું કરે! મુગલરાજથી બહુ ડરે છે, અને વળી મહારાજને સલાહ આપનાર પેલો વણિક એટલે બહાદુરીની તો વાતજ ક્યાં કરવી?

જયા—તારે માતુશ્રીની આ વાતમાં સમ્મતિ હશે કે નહિ?

વિજયા—માતુશ્રી તો ઘણાંજ નારાજ છે. પણ મહારાજની મરજી થઇ ત્યાં એ શું કરે!

જયા—સખી! વિમળા આ ખબર જ્યારે સાંભળશે, ત્યારે એને બહુ ફાળ પડશે.

વિજયા—ઘણુંએ જાણીએ છીએ, પણ શું થાય!

જયા—ચાલ, ત્યારે જઇને કહીએ! કાંઈ કહ્યા વગર છુટકો છે? આપણે કહી આજ છુપાવશું, તો કાલ કોઈક કહેશે, કાંઈ છાનું રહેવું છે?

વિજયા—કાંઈ સુરજ છાબડે ઢાંક્યો રહેશે!

(એમ વાત કરતાં કરતાં નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—જોધપુર, વિમળદેવીનો મહેલ.

પાત્ર—વિમળદેવી, કાન્તા, વિજયા.

વિમળ૦—કેમ! કાન્તા! મુગલ બાદશાહ તરફથી કાગળ આવી ગયો; અને જેમાં એણે મારી માગણી કરીછે; અને મારા બાપુએ પણ તે માગણી કબૂલ રાખી; હવે શું કરવું. મારી પ્રતિજ્ઞાની તો તુંને ખબર છે!

કાંન્તા—બેન! શું ઉપાય કરશું? મુંને તો કાંઈ સુઝતું નથી! વળી બાપુની મરજી વિરૂદ્ધ આપણે શું કરી શકીએ! માટે હુંતો ધારૂંછું કે તુ સમજ તો સારૂં!

વિમળ૦—પરણવું તો મુદલ નથી તેમછતાં કદી પરણું તો સાંભળઃ-

રાગ.

(સુણો દિલ્લી તખ્ત ધરનાર) એ રાહ.

કદી શરીરના કટકા થાય, વિના ક્ષત્રિ હું નહિ વરૂંરે;
કદી અગનીમાં, દેહ જલી જાય. વિના.
કદી ઉગે જો, પશ્ચિમ સૂર. વિના.
કદી ચાલે અવળાંજ, નદી પૂર. વિના.
કદી વિદ્વાન કરે, નીચ કામ. વિના.
કદી કાયર જો, જીતે સંગ્રામ. વિના.
કદી સમુદ્ર મૂકે, મરીયાદ. વિના.
કદી ધર્મરાજા, નવ દીએ દાદ. વિના.

કાન્તા—ત્યારે તો પ્રીય બેની, મુગલ બાદશાહથી ડરે નહિ

એવો મહાન શૂરવિર પરાક્રમી પુરૂષ જ્યારે મળે, ત્યારે આપણો મનોરથ સિદ્ધ થાય!

વિમળ૦—એ વિના તો કાર્ય ક્યાંથી થાય! કેમકે હવે તો જેમ કૃષ્ણચંદ્રે રૂક્ષ્મણીનું હરણ કર્યું હતું. એમ મારી બાબતમાં કરવાનું છે. તો મહાધિરવિર પુરૂષનું આમાં કામછે!!

કાન્તા—સખી, ઉદેપુરના રાણા ઘણા શૂરવિર છે. એ વાત એના બારોટ અહિં આવ્યા હતા, ત્યારે તે પ્રતાપ રાણાના પરાક્રમની વાત બહુ કરતા હતા કે જેણે બધો મેવાડ પાયમાલ થઈ ગયો તોપણ અકબરને શિશ નમાવ્યું નહિ.

વિમળ૦—કાન્તા ત્યારે મારી દ્રષ્ટી પણ એના પાત્ર રાણા રાજસિંહપર જાયછે. એ ઘણાજ શૂરવિર, વિદ્યાવંત અને પરાક્રમી સંભળાય છે, વળી હમણાં ઓરંગજેબે જજીઆવેરો હિંદુપર નાંખ્યોછે એ વિશેનો એક બોધ પત્ર ઓરંગજેબને લખ્યો છે. એવી હિંમત ધરનાર એછે. તો એનાથી આપણું કામ થશે. માટે તું કહતી હો તો એક પત્ર એને લખીને મોકલીએ!

કાન્તા—બેન ઘણોજ ઉત્તમ વિચાર કર્યો છે. શિશોદીઆ રાણા રજપૂતસ્થાનમાં ટેકીછે. એ અવસ્ય તમારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણકરશે!

વિમળ૦—બહુ સારૂં ત્યારે લાવ કાગળ, કલમ અને સાહી એટલે પત્ર લખી કાઢું!

કાન્તા—ચાલ વાંચનગૃહમાં, ત્યાં બધું તૈયારજ છે.

વિમળ૦—(ત્યાં જઈને.) કાન્તા પદ્યમાં લખું કે?

કાન્તા—થોડું ગદ્યમાં અને થોડું પદ્યમાં લખવું.

વિમળ૦—(લખી રહ્યાપછી) સખી મેંતો આવું લખ્યું.

કાન્તા—વાંચ જોઈએ કેવું લખ્યું?

વિમળ૦—સાંભળ (વાંચેછે.) સર્વગુણ ગુણાલંકૃત શૌર્યૌદાર્ય, ગાંભીર્યાદિ અનેક ગુણ બિરાજીત સકળકળા સંપન્ન ધર્મ પ્રતિપાળ ઉદેપુર નગરી ભાલ તિલક રાજ રાજેંદ્ર મહારાજા ધિરાજ રાણા અજીતસિંહના પ્રતાપી પુત્ર રાણા રાજસિંહના પવિત્ર ચરણ કમલમાં અરજ કરનાર રૂપનગઢના રાઠોડ અમરસિંહની પુત્રી વિમળાદેવીના પ્રણામ. હે શરણાંગત રક્ષક વિરપુત્ર! આ નીચેનું પદ્ય નિધામાં

સેવાની કૃપા કરશો ! એવો સંપૂર્ણ આપનો ભરૂસો છે ! !

લાવણી.

(આ કલંક હરિ ઉતારો). એ રાહ.

આ પત્ર વાંચજો પ્યારા, તમે ખબરજ લેજો મારા. ટેક.
લખીતંગ વિમળા દાસી, છું તમ દરશનની પ્યાસી,
છું રાઠોડની પુત્રી પ્યારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
મુગલોથી કાગળ આવ્યો, મુજ કાકાને એણે ડરાવ્યો;
તેથી કરે વિચાર નઠારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
હે રાજા તમને વરીછું, એ મુગલથી નથી ડરી હું;
સત્ય કરજો બોલ હમારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
એણે વસંતપંચમી ધારી, છે લગન તણી તૈયારી;
તે દિન પોંચજો પ્યારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
જેમ રૂક્ષ્મણીએ પણ લીધું, તેમ મેં પણ અહીંયાં કીધું;
હે કાન્ત કૃષ્ણ છો મારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
નિર વિર પૃથ્વીને દેખું, કોઈ માઈ પુત નવ પેખું;
એક રાણા નરછો ન્યારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
અરે મ્લેચ્છ જાતને વરવું, તે થકી બેહેતર છે મરવું;
નહીં આવો થશો હત્યારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
ક્ષત્રિનું તેજ સૌ વામ્યું, અસ્તાંગત સઘળે પામ્યું;
એક તમે છો પ્રાણ હમારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
મુગલોએ સૌને પાડ્યા, છો એક અટંકી રાણા;
થયા ક્ષત્રિ સર્વ બિચારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
છો પ્રતાપના કુળ દીવા, તમ સાથ ચહુંછું વિવા;
હે રાજસિંહ રઢીયાળા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
શૂરવીર પિતા વણ બેઠી, કાકા ઓથે દુખ વેઠી;
જશવંત નથી જશવાળા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
એક રામસિંહની પક્ષ, મુજ પિતાના મિત્ર સુદક્ષ;
નથી અવર કોઈ આધારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.
નથી અવર ઉપાયજ મારો, ક્ષત્રિનું બિરદ વિચારો;

હું દીન તમારી દારા, તમે ખબરજ લેજો મારા.

કાન્તા—વાહ! સખી શું સુંદર પદ્ય રચના બની છે!!

વિમળદેવી—હજુ થોડું બાકી છે!

કાન્તા—બોલ ત્યારે શું છે ?

વિમળદેવી—સાંભળ! (વાંચેછે.)

રાગસોરઠ.

(પીયુ મારા વચને પળજોરે) એ રાહ.

હે મેવાડના મહારાણારે, શૂરવિર ગણુંછું શાણા. ટેક.
પૌત્ર તમે છો પ્રતાપ રાણાના, એક અટંકી ગણાણારે. શૂર.
નહીં આવોતો નૃપ થશો હત્યારા, પ્રાણમુજ તમથી બંધાણારે. શૂર.
વસંતપંચમી જોરે વિતી તો, નામ તણાં ખોશો નાણારે. શૂર.
રાજસિંહનો ભક્ષજ હું છું, જંબુક નર લોભાણારે. શૂર.

એ રીતે હે રાજપુત્ર! મેં આ પત્રમાં આપને જે વિનતિ કરી છે, તે ઉપર લક્ષ દઈને આપે વસંતપંચમીને રોજ અવશ્ય અત્રે પધારી આ અનાથ અબળા જે આપના ચરણકમળની હંમેશને માટે દાસી થવાને ઇંતેજાર છે, તેની ખબર લેશો. હે ક્ષત્રિ વિર! તમે વિચારો કે એક રાજહંસણી શું ગીધપક્ષીનો ભક્ષ થશે! શું એક પવિત્ર રજપૂતાણી એક મર્કટ તુરકની પત્ની થશે? જે રજપૂત કુમારીના શરીરમાં ક્ષત્રિનું પવિત્ર લોહી પ્રવાહિત થાય છે. તે શું તુરકડાને સ્વામિનાથ! કહીને બોલાવશે? નહીં નહીં! એવું કદી સ્વપ્નામાં પણ થવું નથી! તસ્માત્ આપ ક્ષત્રિ બિરદનો વિચાર કરી જરૂર વેહેલા આવજો. નહીં આવોતો હું પ્રાણ ત્યાગ કરીશ તો એની હત્યા રાણા તમારે શિર છે.

શિખરણી વૃત.

ખરીદ્યાછે સૌને, મુગલ મહિપાલે રજપૂતો,
દીધાં મૂલો સૌનાં, કર શિર ધર્યાં છે સરવકો.
તમોને હે રાણા, ખરીદ કરવાને મથી મર્યો;
તથાપિ તે હાર્યો, મુલ દઈ હજી તે નથી શક્યો.

કાન્તા—સખી! ઘણું લખ્યું છે. આ વાંચીને કાયરને પણ

શૂર ઉત્પન્ન થાય તેવું છે! તો એ સૂર્યવંશી રાજસિંહ રાણાનો જુસ્સો કેમ પ્રજ્વલીત નહિ થાય? મેવાડ ભૂમિમાં હજુસુધી વિરજનુનીઓ કાયમ છે, તેથી તું નિશ્ચિંત રહે.

વિમળદેવી—સખી! આ પત્ર દયારામભટ્ટ ગોરમહારાજને સઘળી સૂચના દઈ આપી આવ. અને એનો પ્રત્યુત્તર લઇને પાછા તાકીદથી આવે એમ કહેજે, તથા આ વાત ગુપ્ત રાખે, ને ગુપચૂપ આંહીથી જાય એવી ભલામણ કરજે.

કાન્તા—બહુ સારૂં (પછી કાગળમાં મિતિ વિગેરે નાંખી બંધ કરીને) પ્રીય બેની! સઘળી ભલામણ કરીશ.(એમ કહી ઉભી થાયછે).

વિમળદેવી—બેન! પણ જરા ઉભી રહે. એ ગોરને બસેં સોનામહોર આપવાને માટે તું સાથેજ લેતી જા, કે જેથી એ હોંશથી કામ કરે. અને વળી કહેજે કે શુભ સમાચાર લઇને વેહેલા આવશે તો આથી પણ પાછા વિશેષ રાજી કરશું.

કાન્તા—બહુ સારૂં! લાવ એ પણ લેતી જાઉં, એતો હું પણ વિસરી જતી હતી. એનીતો પેહેલાંજ જરૂર છે.

વિમળદેવી—લે કુંચી! પેટીમાંથી લઈ લે.

કાન્તા—લાવ. (કુંચી લઇને જાય છે.)

વિમળદેવી—વિજયા! ક્ષત્રિનું ચૈતન હશે તો અદ્રશ્ય નહિ રહે. એકદમ આવશે. પણ બેન મારા દિલમાં એમ વિચાર આવે છે કે આપણે સ્ત્રીજન આ પત્ર લખી મોકલીએ છીએ, એતો ઠીક છે, પણ આમાં મારા કાકા રામસિંહજી, જે મારા પિતાના પરમ દિલજાન મિત્ર છે તેની સમ્મતિ લઈ તથા સાથે તેમનો પણ પત્ર લખાવી મોકલીએ તો વધારે સારૂં છે, કેમકે મુગલ બાદશાહથી મારૂં રક્ષણ કરી હરણ કરવું, એ નાનીસુની વાત નથી; જેથી એવું પગલું ભરતાં રાણા આંચકો ન ખાય તે સારૂં આ વાત વજનદાર વિશેષ થવાને મારા કાકાની ભલામણનો પત્ર સાથે હોય તો સારૂં.

કાન્તા—બેન એ તું ખરૂં કહે છે, પણ કદાચ તેમનો મત મળશે નહિ તો શું કરશું?

વિમળદેવી—તો મારા કાકા બીજો રસ્તો બતાવશે તેમ કરશું,

કેમકે આવી રીતે ધર્માચરણમાં આયુષ્ય ગુજારવા મારો નિશ્ચય છે એ વાત મારા કાકાને પૂર્ણ રીતે જાણવામાં છે.

કાન્તા—બહુ સારૂં, ત્યારે લે જયાને, મોકલી રામસિંહ રાઠોડને બોલાવીએ. (જયાને મોકલે છે).

વિમળ૦—(વિજયાપ્રતિ) હવે ચાલ, આપણે માતુશ્રીની પાસે જઇએ, જમવાનો વખત થઈ ગયોછે તો તે રાહ જોતાં હશે.

(કાન્તાપ્રતિ) સખી તું તેઓ આવતાં સુધી અહીંજ રહેજે.

વિજયા—ચાલો બા !

કાન્તા—બહુ સારૂં તમે જમીને જલદી આવો, હું અહીંજ બેઠીછું. ત્યાં આ સંબંધી વાત કાઢશો નહીં. કેમકે તમે તેનું સગું પેટ નથી.

વિમળ૦—એમ ભુલ ખાઉં તેમ નથી. આ તો આપણો ખાનગી વિચાર છે, ધર્મ રસ્તો છોડનાર માબાપને પણ ન ગણકારીએ.

કાન્તા—વિમળાબા, ખરેખરૂં કહોછો.

(વિમળદેવી જાયછે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—જોધપુરમાં વિમળદેવીનું ભુવન.

વિમળદેવી, કાન્તા, જયા, રામસિંહ, રાઠોડ.

વિમળ૦—(જમીને આવ્યા પછી) કેમ કાન્તા ! હજુ સુધી રામસિંહકાકા આવ્યા નથીકે ?

કાન્તા—સખી, હમણાં આવવા જોઇએ, જયાને વાર ઘણી થઇ છે, વખતે દરબારમાં ગયા હશે તો વાર લાગશે. (રામસિંહ સહીત જયા પ્રવેશ કરેછે.)

વિમળ૦—(ઉભી થઇને) કાકા, પ્રણામ કરૂંછું, અહીં પધારો.

રામસિંહ—પુત્રી, સુખી રહે. (એમ કહી બેસેછે).

વિમળ૦—(રૂદન કરતી) કાકા પ્રાણત્યાગ પર્યંત પણ આ દીકરીની ખબરજ લેવી નહીં ! કાકા શું મારે એક ભવમાંથી બે

ભવ કરવા! શું મારો જન્મારો ભ્રષ્ટ કરવો, મારી ખબર લેનાર હવે કોઈ ન રહ્યું! શું કાકા તમારો ભાઈ ગુજરી ગયા તેની સાથે સગપણ સંબંધ ચાલ્યો ગયો! શું કાકા, તમને પણ હું યાદ નથી આવતી! કે દશા ફરતાં સગું વહાલું સૌ વેરી થઈ બેઠું!

રામસિંહ—બેટા છે શું! આવડો કલ્પાંત શા સારૂ કરે છે? મને ખબર હોય તો મહાદેવજીના સોગન! તને શું દુઃખ પડ્યું છે દીકરી! તારો બાપ મરી ગયો સમજતી નહીં! જ્યાંસુધી આ રામસિંહનો દેહ જોધપુરના દરવાજાની અંદર છે ત્યાંસુધી તને દુભવનાર કોણ છે?

વિમળ.—કાકા, આટલી લગ્નની તૈયારી થઈ રહીછે ને તમને ખબર કેમ નહોય! એતો નવાઈ! શું કાકા મુને મ્લેચ્છ વેરે પરણાવશો? કાકા મારી ધર્મ ટેક પરાણે છોડાવશો! તે તો આત્મઘાત કરીશ પણ છોડીશ નહીં, કાકા જોધપુર ગાદીને કલંક બેઠુંછે પણ તમારી મિત્રતાને કલંક નવું બેસવું છે.

રામસિંહ—(આશ્ચર્ય પામીને) શું વિમળા, આ બધું તારી મરજી વિરૂદ્ધ થાયછે? ત્યારે મુંને એ વાતની બીલકુલ માલમ નથી! મેં જાણ્યું કે તારી ઇચ્છાથી આ સર્વ તૈયારી થાતી હશે.

વિમળ.—નારે કાકા, આ તો બેન કેશર દીલ્લીથી આવી હતી તે મુને પુજા વખતે મળવા આવી, તેમાં સ્પર્શા સ્પર્શની બાબતમાં અમારે વિરોધ પડ્યો! તેથી તેણે એકદમ દીલ્લી જઈ તેના ધણીને સમજાવી આં પ્રપંચ ઉઠાવ્યો છે.

રામસિંહ—દીકરી, ઠીક તેડાવીને વાત કરી! નહીંતો અજાણ્યા મહા અનર્થ થાત! મને તો પહેલાં તારાપર ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો હતો કે તેં ધર્મટેક છોડી શી હલકી બુદ્ધિ કરી! તારૂં તો મોંય ન જોવું એમ મુંને થઈ ગયું હતું! પણ આતો બધું અવળું ઉતર્યુંછે! બેટી જરાય ફિકર રાખીશ નહીં, મારાં બાર હજાર માણસમાંથી એકપણ હયાત હશે ત્યાં સુધી તુંને તુરકને હાથ જવા નહીં દઉં.

વિમળ.—કાકા એ તો ખરૂં, પણ એનાં ગંજાવર સૈન્ય સામે તમે ક્યાંક સુધી ઉભા રહેશો?

રામસિંહ—પુત્રી તું વાત ખરી કહેછે, એના અસંખ્ય દળ આગળ મારાં બાર હજાર માણસ તો એક કોળીયા તુલ્ય છે પણ ત્યારે એમની સામે ટક્કર લે એવા કોનો આશ્રય લેશું! આજકાલ તમામ રાજસ્થાન મુગલની ભકિતમાં છે, માટે તારી જાણમાં કોઈ આવેછે? (યાદ આવ્યાથી) હા, એક રજવાડું એવું છે! જે હજુ સુધી નિષ્કલંક રહ્યુંછે.

વિમળ૦—કાકા, એવા તો ઉદેપુરના રાણા!

રામસિંહ—બરાબર, બેટી એજ! એને કહે તો પત્ર લખી બોલાવીએ, પણ તારે વરવું પડશે.

કાંતા—રામસિંહકાકા, એવા નિકલંકશૂરવીર ધર્મ ધુરંધર મેવાડ ગાદીપતીને કદી મારી બેન વિમલાને વરવું પડે તો શું હરકત જેવું છે?

રામસિંહ—હા, કાન્તા મારો પણ એજ મતછે! તેમાં કાંઈ અડચણ જેવું નથી અને વળી એ તેમનો બોલ પણ યથા યોગ્ય પાળી તારૂં પાણીગૃહણ કરશે. એનાં પૂર્વજનાં પરાક્રમ તો સાંભળ્યાં હશે.

કાન્તા—એમનાં દશાંદી પાસેથી મેં ઘણીવાર સાંભળ્યાં છે ને વિમલાને પણ કહી દેખાડ્યાં છે.

રામસિંહ—ઠીક, ત્યારે વિમળા મારી દ્રષ્ટિમાં એ વાત બેસેછે કે તેને હું એક પત્ર લખું ને તારે પણ લખવો.

વિમળ૦—કાકા મેં તો એક પત્ર લખી રાખ્યોજછે ને દયારામ ભટ સાથે મોકલવા ધારૂંછું પણ આ બાબતમાં તમારી સમ્મતિની જરૂર હતી, તેથી બોલાવવા પડ્યા; કાકા સુખદુઃખ કહેવાનું આશ્રયસ્થાન આહીં મારે બીજાું કોણછે ને વળી જાણ્યું કે બીજો પણ રસ્તો તમે કાઢી આપશો!

રામસિંહ—દીકરી બહુ ઠીક કર્યું છે. અમારાં ધન્યભાગ્ય કે અમે તારૂં કન્યાદાન રાણાને દઈયે. મેવાડના વીરની નેકી તો તેમનીજ પાસે છે, લે ત્યારે હું જાઊંછું. દયારામ ભટને મારી ડેલીયે મોકલજે એટલે હું મારો પત્ર આપી મોકલી દઈશ.

વિમળા—કાકા, બહુ સારૂં પધારો. (તે જાયછે).

કાન્તા—વિમળા, સમ્મતિ પુરેપુરી મળી! તારી નિષ્ઠાને મહાદેવજી સહાય કર્યા વગર કેમ રહે?

વિમળા—(જયા પ્રતિ) જા, શીવ પૂજનનાં સાહીત્ય તૈયાર કર, સાયંકાળની પુજાનો સમય થઈ ગયોછે.

જયા—બહુ સારૂબા, જાઊંછું. (તે જાયછે.)

કાન્તા—સખી હું હવે રજા લઊંછું ને પાછી સઘળી તજવીજ કરી ખબર લઈ આવુંછું.

વિમળા—ઠીક જા, હું પણ શીવપુજનમાં આરૂઢ થાઊંછું.

(બન્ને ઉઠેછે).

— ❧ —

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ—ઉદેપૂર શેહેર બહારનો બગીચો.

પાત્ર—ચંદ્રસેન, વૈરીસિંહ.

ચંદ્રસેન—વૈરીસિંહ, આપણા મહારાજ રાજસિંહની કીર્તિ દેશોદેશ પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ. કેમકે તેણે સાત વર્ષના દુકાળમાં રાજસંદ સરોવર બાંધીને રોજી જગાવી હજારો લોકોના જાન બચાવ્યા છે.

વૈરીસિંહ—હા! આ મેવાડ ભૂમિમાં એવાજ વીર ઉદાર પુરૂષ ઉત્પન્ન થાયછે! સૂરજકૂળના નરવરમાં શું પુછવું! ભાઈ!

ચંદ્રસેન—હા બેટીના બાપ, એક એકથી અધિક શું સંગરાણા, કે શું કુંભારાણા!

વૈરીસિંહ—તો ચંદ્રસેન ગ્રાસા બાપારાવળના વંશજ વિના મુંછે પાણીઓનાં રહ્યાં છે!

ચંદ્રસેન—વૈરીસિંહજી, દિલ્હીના તખ્તથી લડાઈ આળસથીજ નથી! હાલમાં ઓરંગજેબ સાથે તો વધારે સળગતી જાયછે.

વૈરીસિંહ—ભલેને સળગે! રાજસિંહજી ક્યાં પ્રતાપ દાદાથી ઉતરે તેવા છે! ચૌદ ચંદાવા સરસ છે. અકબરશાહ મથી મથીને મરી ગયા, તોપણ શું ઝાંખપ આવવા દીધીછે!

ચંદ્રસેન—પણ હાથે કરી હમણા કેટલુંક નવું વૈર જગવાયછે,

કહેછે કે આજકાલ જજીયાવેરા બાબતમાં શાહપર એક પત્ર તેમણે લખ્યો છે.

વૈરીસિંહ - ધર્મરક્ષક રાજા કાંઈ છપાઇને બેસી રહે! આજકાલ હિંદુના શિરછત્ર બીજા કોનામાં શૂર રહ્યું છે? કે મુગલશાહ સામે બે શબ્દ પણ બોલી શકે. એનો ધર્મધુરંધર રઘુવીરના સિંહ બાળક આખડે, ને રૈયતની દાઝ જાણે!

ચંદ્રસિંહ—ખરૂં કહોછો વૈરીસિંહ, ચાલો કચેરીમાં જોઇયે શાં વૃત્તાંતછે!

વૈરીસિંહ—હા, ચાલો, વખત થઈ ગયોછે.

(બંને જાયછે.)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ—ઉદેપુરમાં રાજસિંહની કચેરી.

પાત્ર—રાજસિંહ, દયાળશાહ, ચંદ્રસેન, વૈરીસિંહ, સુબળસિંહ, દયારામ, વિદુષક, ચોપદાર, સિપાઈ, વસંતી.

ચોપદાર—(રાજકચેરી ભરાણી છે. ત્યાં રાજસિંહ આવેછે. તે વખતે રસ્તામાં બોલતો બોલતો પ્રવેશ કરેછે.) ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ સૂર્યવંશી, શિશોદીયા શિરછત્ર, સર્વ ક્ષાત્રવીરમેં ભૂપણરૂપ. મુગટમણિ, મેવાડપતિ, મહારાજા ધિરાજ રાજસિંહકી સવારી આતી હે; ખડી તાજીમ નજર રખો મહેરબાન. (રાજસિંહ સિંહાસન ઉપર બેસેછે ત્યારે તેના પટાવતો સલામ ભરેછે, તે વખતે અનુક્રમે.)

બીજોલીના પટાવત્ વૈરીસિંહ પુંવારની સલામપે નીઘા રખીએ મેહેરબાન.

સાદરીકા પટાવત્ ચંદ્રસેન ઝાલાકી સલામપે નીઘા રખીએ મેહેરબાન.

બેડલાકા પટાવત્ સુબળસિંહ ચહુઆણકી સલામપેં નીઘા રખીએ મહેરબાન.

સલુંબ્રાકા પટાવત્રતન ચંદાવતકી સલામપેં નીઘા રખીએ મેહેરબાન.

મહારાજા ધિરાજકે પ્રધાન દયાળશાહકી સલામપેં નીઘા રખી-એ મેહેરબાન. (સૌ સલામ ભરી રહ્યાપછી.) અદબસેં, તફાવત્‌સે અપને અપને મામુલ દસ્તુરસેં બૈઠીયે મહેરબાન (સૌ બેસેછે.) (ત્યારપછી ઝાલા, પરમાર, હાડા, દુદાવત, રાઠોડ, શક્તાવત સહુ આવી બેસેછે.)

રાજસિંહ—કેમ! પ્રધાનજી, મુગલરાજના શું ખબર છે?

દયાળશા—મહારાજ! આપે માલપુરા લીધું, તેને માટે શાહ જહાને તો આગલા સંબંધ પ્રમાણે આપની ભૂલ ગણી હતી, પણ હાલ ઔરંગજેબે તો તમામ નવું રૂપ ધારણ કર્યું છે.

રાજસિંહ—દયાળશા! ઔરંગજેબે જે તદબીર કરીછે, તે તમારા સમજવામાં તો આવી હશે.

દયાળશાહ—મહારાજ! શું તદબીર એણે કરીછે! થોડીઘણી તો માલુમ છે!

રાજસિંહ—જુઓ! હાલ રજપૂતસ્થાનમાં આપણાં ત્રણ મોટાં રાજ છે. એમાંથી મારવાડના જશવતસિંહને અને અંબરરાજ જયસિંહને પુરા પક્ષમાં લઇ નબળા પાડ્યા, અને પછી હું એકલો મેવાડનો રાણો રાજસિંહ રહ્યો તેને નમાવવો એટલે પછી કોઈ ટક્કર લેવાવાળું રહ્યું નહીં એમ એ ધારેછે.

વૈરીસિંહ—હા મહારાજ એ એવાજ ઇરાદાથી એ કામ કરેછે.

રાજસિંહ—વૈરીસિંહ પુંવાર! એની એ સમજમાં મોટી ભલ છે, કેમકે મારા દાદા પ્રતાપે જે કિર્તિ સંપાદન કરી હતી. તેને ત્યાર પછી એ મેવાડ ગાદીપતિએ નાબુદ કરીને, નામોશી લગાડીછે. પરંતુ વિધાત્રીએ એ નામોશી દૂર કરવા માટે મને જન્મ આપ્યો છે. તો હું તે કિર્તિનો પાછો પ્રકાશ કરીશ.

વૈરીસિંહ—મહારાજ! આપનું પરાક્રમ તેવુંજ છે. એમાં કંઈ શક જેવું નથી. કેમકે યવનનું અન્ન રાણાના પેટમાં હજુ સુધી ગયું નથી. અને જશે પણ નહીં.

જેમલદશાંદી—(પ્રવેશ કરીને.)

કવિત.

સૂર્યવંશ માંહે શૂરા, લવ કુલ અંશ વંશી,
બાપા રાવળ પ્રતાપી વંશ જીનકો વધ્યો હે.
મોરીવંશ પરમાર, પાસસેં ચિતોડ કિલ્લો,
લીનો હે ખુમાણજીને, મમ્મદ કેદ બધ્યો હે.
કેલવાડે હમીર હીરો, પદ પૂરો પામ્યો બાપુ,
અલાદીઆ ખુની, જાકો, બોલ તોલ ન બદ્યો હે.
ઘેલોટ શાખ શિશોદી, રાણાપદ રાખ્યો જીને,
લખમશી હુવો જાકું, અમર મુખ વદ્યો હે.
અર્ત્તખંડ માંહે જબ, ભારી દુશકાળ હુવો,
રાજસ્સર[1] બાંધ્યો, રાણા રોજી તેં જગવાઈ હે,
છનું લાખ ખર્ચ કિનો, રંક દુઃખ ડારી દીનો,
બર્ષ સાતકો નિભાવ, તિન લોક બધાઈ હે.
રાજનગ્ર થાપ્યો ગામ, રખ્યો અવિચળ નામ,
કામ કિર્તિ એસી તેરી, ગુની મુખ ગવાઈ હે.
કે'તહે કવિ જેમલ, શુણો રાણા રાજસિંહ
બડ કર્ણ ઉદારતા, તેને તો ભુલવાઈ હે.

દયાળશા—જ્યારે શત્રુને શિશ નમાવ્યું નથી, ત્યારે નામ અમર થઈ રહ્યુંછે; જેમલ બારોટ!

જેમલ— કવિત.

નામ્યો શીર જોધપુર, જેપુર ભી જાઈ નમ્યો,
બિકાનેરકો રાઠોડ, સત્તા, છોડી શમ્યો હે;
સિક હિંદૂ ક્ષત્રિ સારે, નમી ગએ નામ આગે
યવનકો અન્ન માગ, મૂકી જીનને જમ્યો હે.
નમી ગએ રાજવંશી, ચંદ્ર કુલ કેરે અંશી,
ધર્મકી ઝનુન માર, ખરા હોકર ખમ્યો હે;
કહત કવિ જેમલ, શુણો રાણા રાજસિંહ,
મેવાડ મસ્તક એસો, મુગલ કું ન નમ્યો હે.

---

૧ તલાવ.

રાજસિંહ—દયાળશા ! જજીઆવેરો બંધ કરવાનો પત્ર આપણે જે ઔરંગજેબ ઉપર મોકલ્યો છે. તેનો જવાબ હજુ સુધી આવ્યો નથી કેમ ?

દયાળશા—ના! મહારાજ એ આદમી હજુ પાછો આવ્યો નથી.

વૈરીસિંહ—મહારાજ! આપ ઔરંગજેબનાં ગેરવાજબી પગલાં અને દુષ્ટકૃત્યોની સામે ઉઠયાછો તેથી કરી આપની કિર્તિમાં વધારો થયોછે.

રાજ૦—મુગલ બાદશાહી, પાયમાલ ન કરૂં તો દયાળશા મારૂં નામ રાજસિંહ રાણો નહીં સમજશો.

દયાળશા—મહારાજ ! મુગલોનું પ્રબળ ઘણું વધી ગયું છે તે ઔરંગજેબનાં અવિચારી કૃત્યોથી તુટવું છે.

રાજ૦—પ્રધાનજી દિલમાં ઉમેદ એવીછે કે એ તુરક આખા હિંદુસ્તાનના બાદશાહ થઇને બેઠા છે તેને મારી તોડી મુગલના ટુકડા ઉડાવી રજપુતનું હિંદુરાજ સઘળી જગોએ સ્થાપન કરૂં; ત્યારે દિલમાં શાન્તી થાય. પણ મહાદેવજી શંભુનાથની સહાયતા હશે તો એમ કરવું કાંઈ મુસ્કેલ નથી.

દયાળશા—મહારાજ! ગુરૂ ગોવિંદનો પણ એજ મત છે. તેમ શાહનો કટ્ટો શત્રુ શિવાજી પણ એવાજ પ્રપંચમાં લાગ્યોછે. આપની પૂરી ઉમેદ બર આવશે.

સુબળસિંહ—મહારાજ ! શિવાજી ઘણો હુશિઆર છે, તોપણ એ શાહના ભરૂંશા ઉપર ફસાઈ ગયો હતો. પણ ત્યાંથી પ્રપંચ કરી છટકી ગયો. હવે શાહ બહુ પસ્તાય છે.

રાજ૦—શિવાજી, ફસાય તેવો તો છે નહીં; છતાં કેમ ફસાણો?

સુબળ૦—મહારાજ ! ઔરંગજેબે કેટલોક દીલાસો આપી. શિવાજીને મળવા માટે દિલ્હી બોલાવ્યો, ત્યાં તે વિશ્વાસ રાખીને આવ્યો એટલે તેને કેદ કરી લીધો. અને થોડા રોજ પછી તે જે ધર્મ બહાને મીઠાઇના ટોપલા પહોંચાડનારાઓ આવતા, તેની સાથે છુપી મસલત કરી નાશી ગયો.

રાજ૦—સાબાશ છે ! એની યુકિતને ! એને પણ ઈશ્વરે હિંદુ

ધર્મનો જે લોપ થતો જાયછે, તેને પાછો જાગ્રત સતેજ કરવાને માટે પેદા કર્યા હોય એમ જણાય છે. નહીંતર એટલી શક્તિ ઇશ્વરની કૃપા વિના હોય નહીં !

સિપાઈ–(પ્રવેશ કરીને.) મહારાજ ! જોધપૂરથી કાગળ લઇને એક બ્રાહ્મણ આવ્યોછે.

રાજ૦—આવવા દીઓ.

સિપાઈ—બહુ સારૂં મહારાજ (જાયછે.)

દયારામ—(પ્રવેશ કરીને.)

ભુજંગી છંદ.

ઉદેપૂર રાણાજિ શૂરા અનાદી,
અબાદી સદાને, વધો વંશ ગાદી;
સદા રાજની કિર્તિ, નીર્દોષ જામો,
સદા રાય વિપ્રોની, આશિષ પામો.

મહારાજ જોધપૂરથી આ એ કાગળ લઇને હું આવ્યોછું. તો આના જવાબની જલદી કૃપા કરશો. કેમકે મુને પાછું તાકીદથી આવવા કહ્યુંછે.

વિદુષક—દયારામકાકા ! રાજમાં પડ્યા એટલે નમસ્કારે હરામકે ?

દયારામ—અહો ! દિકરા ગંગારામ તું આંહીંછું ? ઈ તો મુને ખબરે નહીં. નમસ્કારબા ! નમસ્કાર ! છોતો સુખીઓ !

વિદુષક—હા ! કાકા અહીંની દાન દક્ષણાઉં મેં અજારે લીધી છે. તેથી હાજર ઉભાજ હોઇએ.

દયારામ—(સ્વગત.) ત્યારે તો આપણી શિખમાંથી આશા કરશે, ખરો ! (પ્રકાશ) ગંગાધર મારે ચાલવું છે, માટે રોટલાનું વેલું રાખજે ?

વિદુષક—કાકો જાણે ગંગાધરને છેતરૂં, ત્યાં પોતેજ છેતરાઇગયા.

જેમલ—શી રીતે વિદુષક ?

વિદુષક—જેમલ બારોટ ! કાકો જાણેકે સીધાંનાં નાણા કરીશ. પણ કાકા એ ચોઠી તો અમારા હાથથી થાય છે.

દયારામ—એમ હોય દિકરા ! તારૂં મારૂં ધર ક્યાં નોખું છે ?

તારો બાપ શીવરામ મારી હેડીનો? અમે એક દિવસે એંશી એંશી ગાઉ જાતા. તું તો તે દી નાનો!

વિદુષક—કાકા! રાજસભામાં મારી આબરૂ તો ઠીક વધારી; કે મારો બાપ અપું તો તમારા જેવીજ કરતા.

દયારામ—જો દિકરા બાપ અકરમી, ને દિકરો કરમી; ને દિકરો અકરમીને બાપ કરમી. એમાં શરમાઇએ નહીં. થાતું આવેછે.

વિદુષક—કાકા! જનમ આપ્યો, ને શરમશાની, પણ તમારા બુદીયાને ભણાવો તો છોના?

દયારામ—દિકરા તારી પેઠે બોલકો બહુ! પણ રાજસભામાંનહીં.

વિદુષક—હું તો રાજસભામાં ભભકું; ને ઘેર મીયાંની મીંદડી. પણ કાકા! એને રાજદરબારી ભણાવો છોકે ચોવડીયામાં ઝુકાવોછો. હાઓ, હાઓ, (ચાળા કરે છે.) હમાચાઓ! મેં તો ઈ મૂકી દીધું છે. કાકા.

દયારામ—ગંગારામ! ટોળમાં કંઈ ચડ્યોછું ખરો. વેદનીએ મશ્કરી!!

વિદુષક—કાકા! નાણાંજ આજ ટોળનાંછે. એક વેદ નાનપણમાં ભણ્યો. તેમાં એક અગિયારશ કરવી પડેછે. ને ચારવેદ ભણ્યો હોત, તો પછી મારૂંને ઘંટીનું જાડુંએ ન ઉપડત!

દયારામ—ગંગાધર! એ કલીનો પ્રભાવ છે! પણ આ વેદ ધર્મ પ્રતિપાલ રાણાના રાજમાં, વેદમૂર્ત્તિઓને દ્રવ્યની ખામી હોયજ નહીં!

વિદુષક—કાકા! રંગછે! પારખ્યાં લ તો તો, પણ તમે ટેક ન છોડી! કાકા રાણાજીના રાજમાં હજુ સતયુગ વરતેછે! વેદવિત્ વિપ્રોના વૈભવ તો આંહી રાજાતૂલ્ય છે! એક એક લક્ષના વર્ષાશન! એકસોને આઠ અગ્નીહોત્ર! અને અપાર યજ્ઞો થાયછે!

રાજ૦—વિપ્રો! તમારો સંવાદ હવે બંધ રાખો, બ્રાહ્મણોના સત્કાર એજ મારૂં જીવનછે! અને વેદધર્મ પ્રતિપાલન કરવો એજ મારૂં કર્ત્તવ્યછે. પ્રધાનજી આ મહારાજને જમવાનો બંદોબસ્ત કરાવો.

દયાળશા—મહારાજ! આજ્ઞા પ્રમાણે કરૂંછું. લીઓ મહારાજ! આ ચીઠી!

દયારામ—લાવો ! (લીએછે.)

વિદુષક—લાવો કાકા ! કોઠાર છેટોછે. હું લઇને આવુંછું. અને તમે આપણે ઘેર પરબારા જાઓ. દરબારગઢથી આ થમણી કોરે મારૂં ઘર છે.

દયારામ—લે ભાઈ ! લે, બ્રાહ્મણ હોય ત્યાં ખડીયા ન ખાટીએ.

સુબળ૦—કેમ ! ગંગાધર ?

વિદુષક—ઇતો કાકો ખડીઓ મારે ઘેર ટીંગાડશે. ન ઉપડે તો લાવો લેતો જાઉં.

દયારામ—ઉપડશે દિકરા ઉપડશે, તારી સેવમાં મણા નથી.

વિદુષક—તો ભલે ચાલો ! પ્રધાનજી શિખની ચીઠી મારે ઘેર મોકલજો.

ગંગાધર—(ગુસ્સે થઇને) રાજેંદ્રને મળીને ચીઠી કરાવશું ! એમાં ડાપણ કરમાં ગંગારામ !

વિદુષક—કાકા ! લોભે ન જાઓ અર્ધ ઉપર નથી લેવું.

રાજ૦—કેમ મહારાજ બંદોબસ્ત થઈ ગયોના ?

દયારામ—હા ! મહારાજ, ચાલ ગંગાધર હવે આહીં ગડબડ કરમાં. (જાયછે.)

રાજ૦—પ્રધાનજી આ પત્રની મતલબ એવીછે કે રૂપનગઢના રાઠોડ અમસિંહની દિકરી વિમળાદેવી કરીનેછે. અને તેનો પિતા ગુજરી જતાં હાલ તેના કાકા જશવંતસિંહ પાસે રહેછે. એણે આ પત્ર મારા ઉપર જોધપૂરથી લખ્યોછે. અને સાથે રામસીંહ રાઠોડે પણ તેજ મતલબનો પત્ર મોકલ્યો છે. જશવંતસિંહ એ વિમળાદેવીનો ઓરંગજેબ સાથે વીવાહ કરવા માગેછે. અને એ શુદ્ધમતિ ~~વિમળા~~ વિમળા મારી સાથે લગ્ન અને આવા વખતમાં તમારે શરણછું; એવો કાગળ લખી ખાનગી રૂપનગઢ આવવા બોલાવેછે. અને તમે જો નહીં આવો તો, હું પ્રાણ ત્યાગ કરીશ એની હત્યા રાણાજી તમારે શિર છે, એવું લખ્યું છે. હવે મારો એવો અભિપ્રાય છે કે આવી પવિત્ર રજપૂત બાળાને એનો કાકો જશવંતસિંહ રજપૂતનું અભિમાન છોડી, નીચ તુરકને આપેછે, તો એને ધિક્કાર છે !!

ઓરંગજેબથી આપણે ચાય તેટલું હાડવેર ચાલેછે; તોપણ આનું તો અવશ્ય રક્ષણ કરવું જોઇયે! વળી એ લખેછે કે એક સાચું મોતી શું કાગડો ચુગશે! એક રાજહંસણી શું ગિધ પક્ષીનો શિકાર થશે! કેશરીસિંહનો શિકાર એક શિયાળ શું કરશે? એક શુદ્ધ ક્ષત્રિ તનુજા શું તુરકની પત્ની થશે? એમ કદી નહીં થવું જોઇએ! અરે! ક્ષત્રિમાં કોઇપણ શૂરવિર શું રહ્યો નહીં? કે જેથી એ નીચ મ્લેચ્છ મારા તરફ કુદ્રષ્ટિથી તાકેછે! તો આપ આવીને મારી ખબર લેશો. (પ્રધાનપ્રતિ) દયાળશા! રજપૂતમાંથી શું શૂર ગયું? કે એક ગંગાજળથી નિત્ય સ્નાન કરવાવાળી; શિવપુજનમાં આરૂઢ થવાવાળી; અને શાસ્ત્ર પુરાણના પવિત્ર સ્તોત્ર ઉચ્ચાર કરવાવાળી; શું મસીદમાં જઇને કુરાન વાંચશે? અને શું નિમાજ પડશે? ચંદ્રસેનઝાલા! વૈરીસિંહ પુવાર! ક્ષત્રિમાં એવો કોઇપણ મરદ નથી રહ્યો, કે આવાં વચન સાંભળીને બેશી ન રહે? અરે શું! દિલ્લીપતિ એટલો બધો મદાન્ધ થઇ ગયોછે? કે રજપૂતોની સ્ત્રીઉ અને દિકરીઉની માગણી કરે? અને એ રજપૂતો સાંભળીને બેસી રહે! ને કબૂલ કરે. હાય! હાય! ક્ષત્રિ લોહી શું નાબુદ થઇ ગયું? નહીં, નહીં, એમ કદી નહીં બને! હજુ મેવાડભૂમિના પુત્રોની નસુંમાં ક્ષત્રિનું લોહી ફર્યા કરેછે! હજુ એની વાલી શમસેરૂ પકડવાને માટે એના હાથ શકિતમાન છે! ત્યાં સુધીતો એ મુગલોના હાથમાં એ રજપૂત બાળાને કદી પણ જવા નહીં દીએ! પણ કેવો વખત આવી ગયોછે!!

રાગ.

(ક્ષત્રિ કલંક કેમ લેશેરે. એ ચાલ.)

અરે આવાં માંડ્યાં, ક્ષત્રિ બચે કામ,
ક્ષત્રિમાં શુંરે આવી ખુટચુંરે.　　ટેક.
ધિક્ક ધિક્ક નીતિ, કરોછો હરામ;　　ક્ષત્રિમાં.
ધિક્ક તુરકનાં, જઇ જમો અન્ન,　　ક્ષત્રિમાં.
ધિક્ક બેટી દઇ, રહોછો પ્રસન્ન.　　ક્ષત્રિમાં.
અરે કહાં ગઇ, તમ સમશેર,　　ક્ષત્રિમાં.
ધિક્ક તરકડા, કરે માથે કેર.　　ક્ષત્રિમાં.

જ્યારે વિધાતા, આપેછે વિર બાળ. ક્ષત્રિમાં.
તેવી પુત્રિઓને, પડાવોછો ફાળ. ક્ષત્રિમાં.
શુણો પૂર્વજોનાં, તમે પરાક્રમ. ક્ષત્રિમાં.
મહાભારતમાં, થયાં જે રતન. ક્ષત્રિમાં.
સાચો હોઉં જો, લવકુલ અંશ. ક્ષત્રિમાં.
કાઢું જવનનો, જઈ નિરવંશ. ક્ષત્રિમાં.
રાજ બારોટશું, નથી તમ પાસ. ક્ષત્રિમાં.
કેમ સાંભળતાં, નથી ઇતિહાસ. ક્ષત્રિમાં.
વરે તુરકને, જો એ વનિતાય. ક્ષત્રિમાં.
તો તો ધાવ્યો નથી, હું તો ક્ષત્રિમાય. ક્ષત્રિમાં.

દયાળશાહ—મહારાજ એ બાઇએ એવો શૂરાતનના અંકુરવાળો પત્ર લખ્યો, ત્યારે ત્યાં બીજા કોઇનું લોહી ઉકળ્યું નહીં હોય!

રાજ૦—લોહી કેમ નહીં ઉકળે, ખરો રજપૂત તો છતો થાય! વિમળાના પિતા અમરસિંહના પ્રિય રામસિંહ રાઠોડ પોતાના દશ હજાર માણસ સહીત મદદ આપવા તૈયાર થયા છે. એવું એણે આપણને પત્રમાં લખ્યુંછે. તથા આ કામમાં પ્રાણાર્પણ સુધી વિચાર કરી રાખ્યોછે!

જેમલદશાંદી—અવળી રૂંવાડીઆ રામસિંગ છાના રહે નહિ!!

ઝુલણા છંદ.

અજીતના અજીત, વિનતિ શુણો માહરી;
કિર્ત્તિ રાણા તણી, આપ સાચી;
કેક મુગલોને, મારી ચકચુર કર્યા;
કો નરે કીધી નહીં, પાની પાછી.
ક્ષત્રિના કુળની, લાજને લૂંટવા;
તરકડા તાકે તે, કેમ સાંખો;
હય દળ ગજ લઈ, હામ ભીડી ચલો;
શત્રુ સંહારમાં, દિલ રાખો.
શુદ્ધ એ પ્રેમદા, પત્ર લઈ મોકલ્યો;
કેમ વિચારશો, વિર માતા;

એહના અંગથી, પુત્ર જે પાકશે;
રત્ન એતો થશે, વિશ્વ ખ્યાતા.

ચંદ્રસેન—જ્યાં લગી, શિશ શીશોદીયાનાં રહ્યાં;
રણ વિશે ઝુઝવા, વળગી તનને;
ત્યાં લગી નાર એ, પુત્રિ રાઠોડની;
નહીં વરે કોઈ કાળે, યવનને.
નામનાં નિર રાખી, રણે ઝુઝવું;
વીર નર પાય કેમ, પાછો દેશે;
શરણાગતને, શરણ જો નહીં આપશું;
ક્ષત્રિનો પિંડ, પિત્રી ન લેશે.

રાજ૦—અરે એણે લખ્યુંછે કે એક કસાઈના હાથમાંથી ગાય છોડાવવી છે! એક શીવભક્ત નારીને અપવિત્ર મ્લેચ્છના હાથમાં ભ્રષ્ટ થતી બચાવવી છે! હાય! હાય! જ્યાં સુધી મારા હાથ પગ આબાદછે ત્યાં લગી એ શર્ણાગત અબળા તુરકના હાથમાં કદી જવા દઈશ નહીં, અને જો જાય તો જનુનીએ નવ માસ ભારે અમથો ઉપાડ્યો હતો એમ સમજવું.

જેમલદશાંદી— કવિત.

પાંચાલીકી પીડ દેખી, પારથ પ્રાક્રમી ઉઠ્યો;
સર સાંધકે છોર્યો જ્યું, મચ્છકું તોરી ડાર્યોહે.
સંદેશો રૂક્ષ્મનીકો, કૃષ્ણનેભી જાન્યો જેસો;
શુદ્ધ વાકી લીની બાળા, બોલ નહી બિસાર્યોહે.
જેસે આગે સુર્જબંશી, દાદા શ્રી રામચંદર;
સુની આરત સીતાકી, ધનુષ તોરી ડાર્યોહે.
કત જેમલ એસેહીં, શુણો રાજસિંહ પ્યારે.
વિમલાકો બોલ રાણા એસો, તેહી બિચાર્યોહે.

રાજ૦—બધો મેવાડ પાયમાલ થઈ જાય, તોપણ શું ડર આવાનોછું? ધિક્કાર છે એ નામર્દોને જે તુરક મુગલથી ડરે છે! અને લઈ પૂત્રીઓ હાજર કરેછે!

જેમલદશોંદી— કવિત.

મુગલુંકી ધાક સુની, મર્દ સબ મૃત હુવે;
અવર ક્ષત્રિ બિરદ, અપનોજા બિસાર્યોહે.
ઉર ભોગ બિલાસકી, આશ ધારી બેઠ રેહે;
શસ્ત્રકું કટાઈ દીનો, ધરમકો ધિક્કાર્યોહે.
આંખું સબ અંધ હુવે, લાજ યવનુંને લુંટી;
બેટીકું છેટી કરકે, અંકુર મન માર્યોહે.
જાતીકોહી અભિમાન, મૂકયો માન ક્ષત્રી બચે;
ધિક્હી જનુની, ભાર ઉનકો કયું ઉપાર્યોહે.

દયાળશાહ—મહારાજ ! શરણાંગતને અવશ્ય શરણ દેવું જોઈએ, એ આપણો ક્ષત્રિનો ધર્મછે.

ચંદ્રસેન—હા ! મહારાજ યાચના કરીને રક્ષણ માગ્યું; એનું તો પાણીગ્રહણ કરવું જોઈએ. નહીંતર શિશોદીઆની નિર્મળ ક્રિર્તિને ડાગ લાગે !

રાજ૦—એવો ડાગ કદી પણ લાગવા નહીં દઉં !

श्लोक.

सजीवतियशोयस्य, कीर्त्तियस्यसजीवति ।
अयशोऽकीर्त्तिसंयुक्तो, जीवन्नपिमृतोपमः ॥

યશ સહિત જેની ક્રિર્તિ થાયછે. એજ પુરૂષ જીવતો છે. અપયશ સંયુકત જેની ક્રિર્તિછે, તે જીવતાં મુવા તૂલ્યછે.

દયાળશાહ— **श्लोक.**

चलंवित्तंचलंचित्तं, चलेजीवितयौवने ।
चलाचलमिदंसर्वं, कीर्त्तिर्यस्यसजीवति ॥

દોલત, ચિત્ત, જીવન, અને યૌવન આદી આ સંસારમાં સઘળું ચલીત છે. માત્ર એક સુક્રિર્તિરૂપી પદાર્થ સદાં અચળીત છે. તસ્માત્ જેની સુક્રિર્તિ છે તેજ જીવતો છે.

રાજસિંહ— **શ્લોક.**

सजातोयेनजातेन, यातिवंशःसमुन्नतिम्
परिवर्तिनिसंसारे, मृतः कोवानजायते.

જેના જન્મથી વંશની કીર્તિ કળા વધેછે; એણેજ જન્મ લીધો છે. બાકી આ સંસાર ચક્રમાં કોણ જન્મતું નથી તેમ મરતું પણ નથી! અર્થાત્ સર્વ પ્રાણી જન્મેછે ને મરેછે.

જેમલ— કવિત.

સ્વાર્થકી બાજી જુગ, માંહી જુગતેહી જાનો,
પૈસા લોભ લાલચસેં પક્ષ કર્યો સો કાચો હે;
ધિક્ક હે જનુની વૃથા, ગયો જો બચન નાખ્યો,
જો ન દીયો શર્ણું હાથ, જોડી જીનકું જાચ્યો હે.
લછમીકો દાનમાન, રેછન ઉપકાર એસો,
પ્રસંશા જાકો પુરાન, લેખ લીખકે બાંચ્યો હે.
કેત હેં કવી જેમલ, શુણો રાણા રાજસિંહ.
શર્ણાગત શર્ણદેવે, સોઈ શૂર્વિર સાચો હે.

વસંતી—(પ્રવેશ કરીને.) મહારાજ માતુશ્રી આપને યાદ કરેછે.

રાજ૦—માતુશ્રીને કહે કે હું કંઈ રાજપ્રકરણની મસલતમાંછું, તેથી થોડીવાર પછી આવુંછું.

વસંતી—જેવો હુકમ!

રાજ૦—પ્રધાનજી! ત્યારે આપણે ત્યાં શી રીતે જવું? એ વિચાર પ્રથમથી કરવાનો છે. કેમકે ઔરંગજેબ મોટા લશ્કર સહિત જાન લઈને આવ્યો હશે.

દયાળશા—મહારાજ! આપણે જો કદી લશ્કર લઈને જશું તો કેટલીક જાતની અડચણ નડશે. કેમકે જશવંતસિંહ આપણે આવીએ છીએ એવું જાણશે તો બીકને લીધે વિમળાદેવી કદી મુસલમાનને સ્વાધીન કરી દીએ તો પછી આપણી સઘળી મેહેનત બર્થ જાય. માટે મારો મત તો એવોછે કે ગુપચૂપ જઈ વિમળાને મળવું, અને તેને લઈ અહીં આવ્યા પછી કદી ઔરંગજેબ જો લશ્કર લઈને આવશે તો પછી આપણે હાથ બતાવશું. બાકી જાહેર જવામાં ફત્તેહમંદ નહીં થઈએ.

રાજ૦—નહીં નહીં! હરણ કરી જાહેર કર્યા વગર તો ન આ-વવું! પણ સાથે કોને કોને લેશું?

વસંતી—(પ્રવેશ કરીને.) મહારાજ! માતુશ્રીએ ફરમાવ્યું જે એવડી બધી શું મસલત છે કે આવી શકતા નથી?

રાજ૦—માતુશ્રીને બોલ કે હું હવે વિચારમાંથી ફારકત થયો છું. ને હમણાં આવુંછું.

વસંતી—બહુ સારૂં. (જાયછે.)

દયાળશા—મહારાજ! હું ચંદાવત, ચંદ્રસેન, વેરીસિંહ, સુબળસિંહ, વિગેરે એક સરખા ઘોડાસાથે હશું તો હરકત નહીં આવે.

રાજ૦—અરે ચંદાવત્ એકલા પણ બસ છે. ત્યારે આ પત્રનો જવાબ હું માતુશ્રીને મળ્યાપછી લખુંછું. તમે સૌ તૈયારીમાં રહો.

દયાળશા—બહુ સારૂં મહારાજ.

ચંદાવત્—વખત નજીકમાં આવ્યોછે, માટે બે દિવસમાં નીકળવું જોઇએ.

રાજ૦—ત્વરાની જરૂર છે.

દયાળશા—મહારાજ! આપણી ગેરહાજરીમાં રાજ કોને સુપ્રત કરતા જશું!

રાજ૦—કુમાર જયસિંહ માતુશ્રીના અનુમતથી રાજનો બંદોબસ્ત રાખશે.

દયાળશા—મારો પણ એજ વિચાર હતો.

રાજ૦—બહુ સારૂં. ત્યારે હું જાઉંછું. (ચંદાવત પ્રતિ) જાઓ ચંદાવત્ તમે પણ તૈયાર થઇને આવો સહુ, (તે જાયછે).

દયાળશા—પધારો મહારાજ. (જાયછે.)

ચોપદાર—આસ્તે કદમ, મુલાકતસે કદમ, આજુસે બાજુસે નિગાહ રખો મહેરબાન.

(કચેરી બરખાસ્ત થાયછે.)

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ—રત્નસિંહ ચંદાવતનું ઘર.

વીરકળા, રતનસિંહ, ચંદાવત, કમળા, સુવર્ણરેખા.

વિરકળા—(લડાઈની નોબત વાગતી સાંભળીને દાસીપ્રતિ) કેમ દાસી, આ નોબત યુદ્ધના ડંકા જેવી વાગેછે તો અલબત કોઈ લડાઈનો પ્રસંગ હોવો જોઈએ.

કમળા—બાઈ સાહેબ, હું તો એમ જાણુંછું કે આપ કાલ રોજ અત્રે આવ્યાં, અને ચંદાવતજીએ નવો વિવાહ કર્યો, તેની ખુશાલીમાં ગામને ભોજન આપવા વાસ્તે ઢંઢેરો પીટાવ્યો હશે કેમકે ચંદાવતજીએ રાણાના મોટા પટાવત છે તો તેમનાં લગ્ન થાય ત્યારે તેમ થવા રીવાજ છે.

વીરકળા—નહીં નહીં દાસી, આવો ઉગ્ર બુલંદ વાજીંત્રનો નાદ રણસંગ્રામના પ્રસંગ વિના હોયજ નહીં! કેમકે મારો પીતા હાડાજી ઘણી વખત યુદ્ધમાં ચડેછે ત્યારે આવો ડંકો વાગતો મેં ઘણીવાર સાંભળ્યો છે.

રત્નસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) કેમ પ્રિયા, શું સંવાદ ચાલી રહ્યોછે?

વીરકળા—પ્રાણપતિ, આ ડંકો જે હમણાં વાગ્યો તે શું નિમિત્ત માટે હતો. મારો ને દાસીનો એમાં મતભેદ પડ્યોછે. હું જાણુંછું કે કાંઈ વિગ્રહનો પ્રસંગ હોવો જોઈએ.

રત્નસિંહ—વાહ! તારી પરીક્ષા સાચીછે! (નીસાસો નાંખીને) પણ મહાદેવજીની મરજી, જે થયું તે ખરૂં! ગયા વગર છુટકો નથી!

વીરકળા—પ્રાણનાથ, વિગ્રહ પ્રસંગમાં તમારાં ચંદાવતોનાં પરાક્રમ મુલ્ક મશહૂર છે, મેં સાંભળ્યુંછે કે અજીત ચંદાવત કોઈપણ જગ્યેથી જય મેળવ્યા વિના પાછા નથી આવ્યા, અને આજ મારી નજર આગળ પહેલાજ પ્રસંગમાં આવાં નરમ, કાયર વિશ્વાસયુક્ત વચન આપ કેમ કાઢોછો!! આ પરથી મહા પરાક્રમશાળી ચંદાવતજીના તેજ શૂરાતન પ્રકાશક કમલ વદનપર ઝાંખપની છાંયા પડેછે, આવે વખતે તો મેં સાંભળ્યુંછે તેમ પ્રચંડ સૂર્યકૃતાન્ત કાળનો અને

રૂદ્રકોપાગ્નિ જેવો વદન પ્રકાશ શીવ ત્રીલોચન જેવી ચક્ષુમાંથી પાવક પ્રગટ થવો જોઇએ.

રત્નસિંહ—હાડીરાણી, ખરેખર એમજ હોય, એમાં જરાય અંદેશો નહીં, એવોજ આવેશ હું રાણાજી પાસે કચેરીમાં હતો ત્યાંથી ઉત્પન્ન થયો હતો, અને આ લડાઈનું નગારૂં વગડાવ્યું ત્યાં સુધી પણ તેવુંજ શૂરાતન મારા રોમરોમમાં પ્રગટ થયું હતું, પણ જેવો હું આ ઘરમાં આવ્યો, અને તારૂં ચંદ્રમુખ દીઠું કે વિચાર શોકમાં ગમગીન થઈ જઈ મારો શૂરાતન અંકુર સઘળો ગેબ થઈ ગયો; મારા વિચાર ફરી ગયા; મને શૃંગારમય સંસારસુખ લલચાવવા લાગ્યું, અને આ વખતે હું દીલગીરીના સમુદ્રમાં ગીરફતાર થયેલો તારી પાસે એક જડ કાષ્ટવત ઉભોછું.

વીરકળા—ચંદાવતજી, ઘણી તાજુબીની વાત છે કે એક હાડાની પુત્રી તમારી અર્ધાંગના તેને જોઈ શૂરાતનનો અંકુર ઉલટો ગુમ થાય!

કમળા—મહારાજ, હાડા કુળનાં રાણી અને ચંદાવત કુળના સ્વામી એવું હીરારત્નનું જડિત્ર એક બીજાના તેજને અધીક પ્રકાશ આપેછે માટે મારી બાઈનું કહેવું સાચુંછે.

રત્નસિંહ—રાણી તું, ને તારી દાસી બરાબર કહોછો. તમારા બાપદાદા હાડા રજપૂત કાંઈ ચંદાવત કુળના પુરૂષથી પરાક્રમમાં ઉતરતા નથી, પણ આ વખતે મારી દીલગીરીનું કારણ એક જુદુંજ છે. હજી ગઈ કાલેજ હું તને પરણીને ચાલ્યો આવ્યોછું અને આજજ આવો મોટો યુદ્ધનો પ્રસંગ આવ્યો, કે જેમાંથી જીવતા પાછા આવવાનો સંભવજ નથી તેમાં તારો વિયોગ કરી મારે જવુંછે એ એક મોટી મુસીબતની વાતછે. એક ક્ષત્રી અબળાની વારે ચડવુંછે!

વીરકળા—આહાહા! એમાં આવી ઢીલ! ને આવા વિચાર!!

ગાયન.

(ધનુષ્ય છટાએ ધંધુરે) એ રાહ.

અરે શીદ એવો લાવોછો વિચાર. ચતુરચંદાવત ચડોરે.
વીર મુખે ઘટે નહીં એ ઉચ્ચાર. ચતુર.
રાણા તણા પટાવત શૂરા મૂખ્ય. ચતુર.

એવું સાંભળી થોભતાં નોય સુખ. ચતુર.
મારી પ્રીતને લગાડો ખોટો દોષ. ચતુર.
કેમ સહન કરી ઉભાછો રોષ. ચતુર.
સલુમ્બર પતિ શૂરવીર તન. ચતુર.
કામનીમાં ખોટું લગાડો ન મન. ચતુર.
આ ભૂગોળપર સહુ નરનારે, ચતુર.
શ્વાન આદી ભોગવેછેરે શૃંગાર, ચતુર.
પણ સાચવવા ધર્મ કિર્તિ ટેક, ચતુર.
એવા પ્રસંગ મળે નહીં અનેક. ચતુર.
વિચારોને મંદોદરીનાં વચન, ચતુર.
જ્યારે ચડ્યો તેનો ઇંદ્રજીત તન. ચતુર.
મહાભારતનો કરોરે વિચાર, ચતુર.
જ્યારે ચડ્યો અભિમન્યુ કુમાર. ચતુર.
ત્યારે ઉત્તરામાં ન લોભાણો એહ, ચતુર.
રામ અશ્વમેધે વિરસેન જેહ. ચતુર.
જીવતાં છે કિર્તિ અમૂલ્ય રતન, ચતુર.
વપુ પડતાં છે સ્વર્ગભૂવન. ચતુર.
મને અળગી ન જાણો ક્ષણું નાથ, ચતુર.
જહાં હશો તહાં હુંછું તમસાથ, ચતુર.
કામ બુદ્ધિથી હું રોકું તો ધિક્કાર. ચતુર.
અરે કેમ એવો કરૂં હું ઉચ્ચાર. ચતુર.
હાય હાય હાડા કૂળની હું બાળ, ચતુર.
તેને માથે રખે ચડાવતા ગાળ. ચતુર.
પણ એવો પ્રસંગ શું પ્રાણાધાર, ચતુર.
તેનો ખ્યાલ મુને આપશો આવાર. ચતુર.

રત્નસિંહ—પ્રાણપ્યારી રૂપનગઢના રાઠોડ અમરસિંહની પુત્રી ચીમળદેવી તેના કાકા જસવંતસિંહના સ્વાધીનમાં છે એ મુગલના માંડલીક જેવા રાઠોડે એ બાઇની મરજી વિરૂદ્ધ તેને મુગલશાહ ઓરંગજેબ સાથે પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યોછે, જેપરથી તે ધર્મનીષ્ટ

ક્ષત્રાણીએ પોતાના રક્ષણને માટે રાણા રાજસિંહને ગુપ્ત પત્ર લખી પાણીગ્રહણ કરવા બોલાવ્યા છે, એ ધર્મ નિમિત્તના પ્રસંગમાં અમારે જવાનો પ્રસંગ ઉભો થયોછે, અને ક્ષત્રી ધર્મ પ્રમાણે જેણે શરણ માગ્યું તેને તે આપવા જવું પણ જોઇએ.

વીરકળા—પ્રાણપતિ, આવા મહાન પ્રસંગમાં ન જવાય તો રાણાજીની કીર્તિને જે કલંક લાગે તે કરતાં તેમના મુખ્ય પટાવત ચંદાવતની કીર્તિને વિશેષ કલંક લાગશે! કેમકે સલુમ્બરના ગાદી-પતિ પાસે બેઠા હોય અને એવો અનર્થ થવા કેમ દીએ! માટે મારા મત પ્રમાણે આપે એકદમ ચડી જાવું જોઇએ.

રત્ન૦—તારાં હીંમતના વચનથી હું ઘણો પ્રસંન છું અને જ્યારે તારો પૂર્ણ આગ્રહ છે તો હું તે કામ બજાવવા જાઉંછું, પણ રાણી તમારે તમારા શીયળનું બરાબર રક્ષણ કરવું. જો જો હો એમાં ચૂકતાં નહીં!!

વીરકળા—પ્રાણપતિ આવો બોધ આપ મને આપી શું લજ્જા ઉત્પન્ન કરોછો? શું મારા ધર્મની મને ખબર નથી? શું હાડા કુળની ટેક આપથી અજાણી છે? આ બાબતમાં મુખથી વિશેષ કાંઈ કહેવા ઇચ્છતી નથી પણ તમારે બીલકુલ નિશ્ચિંત રહેવું.

રત્ન૦—સારૂં, જ્યારે તારા દિલનો એવો પક્કો ભરૂંસો મને આવેછે તો હું રણસંગ્રામમાં નિશંક થઇને નીકળી પડુંછું.

વીરકળા—આપ હવે બીલકુલ વીલંબ ન કરો ને રાણાજીને તૈયાર કરી તુરત જાઓ.

રત્ન૦—બહુ સારૂં ત્યારે હું જાઉંછું તમે સંભાળીને રેજો, તથા તમારા સતી ધર્મનું બરાબર રક્ષણ કરજો. (એમ કહી જાયછે)

વીરકળા—(તે ગયાપછી) કમળા, આજ આવા નિમીત્તથી મારા પ્રાણપતીનો મને વિયોગ થયો તોપણ કારણપર નજર કરતાં મને તેથી તાપ ઉત્પન્ન નથી થતો, કેમકે આવે વખતે જો રાણાજી તથા મારા સ્વામીનાથ ન જાય તો પૂર્વજોએ સંપાદન કરેલી કીર્તિ ધૂળ મળી જાય.

કમળા—બાઈસાહેબ, બન્ને પક્ષનું મૂળ સરખું છે માટે તેમનાં આચરણમાં શું ખામી હોય!

સુવર્ણરેખા—(ડેલીયે જતાં ચંદાવતને વિચાર આવવાથી ફરી દાસીને ભલામણ આપવા મોકલી તે આવી કહેછે) બાઈસાહેબ, ચંદાવતજી મહારાજે કહેવરાવ્યું છે કે અમે હવે યુદ્ધમાં ચડી જઈએ છીએ પણ તમારે તમારી સ્ત્રી ટેકમાં સાવધાન રહેવું, જો જો હો ચૂકતાં નહીં.

વીરકળા—દાસી મારા પ્રાણપતીને જઈ કહે કે તમે આમ વારંવાર શા માટે મુને ઉપદેશ મોકલોછો ને તમને ખાતરી ન હોય તો હું પણ સાથે તૈયાર થઈ આવું. અમારા કુળની સતી સોનરાણીની વાત વિચારીને પછી સંદેશો કહેવરાવજો. (તે જાયછે) કમળા, ચંદાવતજીને મારી તરફની બહુ ફીકર રહેછે.

કમળા—બાઈસાહેબ, એમજ હોય, જ્યારે, નવાં પરણીનેલાવ્યાં હોય ને રણસંગ્રામમાં જવાનું થાય ત્યારે વિચાર તો ઉત્પન્ન થાય એમાં નવાઈ નહીં!

વીરકળા—પણ જેના દીલની ખાતરી હોય તેને વારંવાર કહેવરાવવું શું?

કમળા—બાઈ, એતો તમારા તરફ પ્રીતિનું આકર્ષણ છે!

સુવર્ણરેખા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈસાહેબ, ચંદાવતજીએ ઉત્તર આપ્યો કે અમ હયાત છતાં તમને યુદ્ધમાં લઈ જઇએ તેમાં શોભા નહીં! પણ તમે તમારો ધર્મ પક્કીરીતે સાચવીને રેજો, એમાં જો જો ફરી કહેવું ન પડે.

વીરકળા—વાહ! પરમેશ્વર! ગજબની વાત છે કે આમ ફરી ફરી શુદ્ધ-હૃદયથી કહેવરાવ્યા છતાં એને મારો ભરોંસોજ નથી આવતો. (દાસીપ્રત્યે) જઈને કહે કે તમથીજ સ્ત્રીની આસક્તિ છોડાતી નથી અને તમથી રણસંગ્રામ નહીં બને, માટે પાછા ઘેર આવો. ફરી ફરી કહેવરાવતાં શરમ આવતી નથી (દાસી તે રીતે ખબર દેવા જાયછે.)

વીરકળા—(તે ગયાપછી), દાસી ચંદાવતજીને આશું થઈ ગયું છે. આવું ચિત્ત વિભ્રમ કેમ જોયામાં આવેછે ! !

કમળા— બાઈસાહેબ, આપ કાલરોજ હજુ આવ્યાં અને આ આવું મહાસુંદર સ્વરૂપ છોડીને મોટા યુદ્ધમાં જાવું તે પુરૂષને કેમ ન લાગે?

વીરકળા—વીરપુરૂષને આવે વખતે સ્ત્રીમાં આસક્તિ રાખવાની નથી તથા તેને ગૃહસ્થાશ્રમ યાદ પણ આવતો નથી અને તેમછતાં હું કાંઈ ગમાર નથી કે મને વારંવાર બોધ દેવો પડે !

સુવર્ણરેખા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈસાહેબ, મહારાજે કહેવરાવ્યું છે કે હું ઘોડેસ્વાર થઈ સદ્ય ચડી જાઉંછું, પણ તમારે બહુ સંભાળ રાખી તમારો શીયળ ધર્મ સાચવવો, જોજો ! મારાકુળની કીર્તિને કલંક લાવતાં નહીં !

વીરકળા—(એ સાંભળીને ક્રોધમાં) બસ બસ જ્યાં સુધી હું ઘેર હયાત છું ત્યાં સુધી આ ચંદાવતથી લડાઈમાં બીલકુલ પરાક્રમ થવું નથી અને એ જરૂર કુળને કલંક લગાડશે, એનું દીલ અવી-ચ્છીન મારામાંજ લાગી રહ્યું છે તો એનાથી વીરયુદ્ધ બનવું નથી ને રાણાજીને પણ બટ્ટો લગાડશે માટે તેનો ઈલાજ હમણાંજ કરૂંછું કે ફરી ફેરો ન રહે. (દાસી પ્રતિ) દાસી આ એક વસ્તુ હું હમણાંજ આપુંછું તે જઈ ચંદાવતજીને આપજે અને કહેજે કે તમારી હાડી રાણીએ તેનો ધર્મ તમારી ભેળાજ મોકલ્યો છે, માટે હવે નિશંક રહી લડજો અને દાસી જો એ તમે તેની પાસે ન લઈ જાઓ તો તમને બ્રહ્મહત્યાના સોગન છે. (દાસીઓ એ વસ્તુ શું છે તેનો વિચાર કરેછે એટલામાં હાડી રાણી એકદમ ઉઠી તરવાર લઈ પો-તાનું મસ્તક ધડથી જુદુ પાડી દેછે. અને ડાબે હાથે દાસી તરફ ફેંકેછે. બન્ને દાસીઓ હાહાકારની સાથે તે લઈ જઈ ચંદાવતજી આગળ રજ્જુ કરેછે તથા બધો વૃત્તાંત શુણાવેછે તે સાંભળી ચં-દાવત મહાશૂરના આવેશમાં ધુધકારી નાંખતો સૈન્યને મોખરે ચાલી રાણાની દેવડીએ જઈ ઉભો રહેછે.)

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ—રૂપનગઢમાં એક શેર.

પાત્ર—પુરંધરી.

પુરંધરી—(સ્વગત.) વિમળા હવે પુરી સપડાણી, પણ એ ઘણીજ હુંશીઆર અને લુચ્ચી છે. જોધપૂર છોડી આંહી આવીને હાલમાં પોતાના મેહેલમાં સૌને આવવા મના કરી છે. કોઇને પણ મળતી નથી. તો કાંઈ ગોઠવણમાં હોય એમ જણાયછે. મુંને પણ જનાનામાંથી કઢાવી મૂકી, કે જેથી ખબર પડતી નથી. તો કાંઈ પ્રપંચ કરી, છાનીમાની ભાગી જશે તો પછી કશુંએ નહીં બને. માટે કેશરબા જાનમાં સાથે આવે, એવો કંઈ ઉપાય કરવો. અને એ અહીં આવે ત્યારે એને પૂરતી રીતે સમજાવવાં કે વિમળાને ઘડીવાર સ્વતંત્ર રહેવા દેશો નહીં. નહીંતર સટકી જશે. એટલે તે એની મેળે બંદોબસ્ત રખાવશે. ત્યારે કેશરબાને આવી હકીકતનો પત્રજ લખું, કે તમે જો સાથે નહીં આવો તો વિમળા કાંઈ ગોઠવણમાં હોય એમ જણાય છે. હાલ રૂપનગઢમાં પોતાને ગામ આવી રહીછે તો કદી છાનીમાની ભાગી જશે તો બાદશાહની આબરૂ જશે. વળી હાલમાં હું પણ એની પાસે રહેતી નથી. કે જેથી હું બાતમી દઈ શકું. માટે તમારે જરૂર અહીં આવવું. આવી મતલબનો પત્ર લખવો, ચાલ ત્યારે જઇને લખી મોકલું (એમ કહીને નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ—ઉદેપુર, રાજસિંહની માનો મેહેલ.

પાત્ર—વિરમતિ, વસંતિ, રાજસિંહ.

વિરમતી—કેમ! દાસી, કચેરીમાં શું વર્તમાન ચાલેછે?

વસંતી—બાઈ સાહેબ! કચેરીમાં તો કંઈ સંગ્રામની વાત

ચાલતી હતી, આપના પુત્ર રાજસિંહ મુગલના જુલ્મને લીધે ઘણા આવેશમાં હતા.

વિરમતી—વસંતી! જ્યાં સુધી મારો પુત્ર આહીં બેસી રહે છે, અને શત્રુનો સંહાર કરવા જતો નથી. ત્યાં સુધી મારા દુધને એ લજ્જા ઉત્પન્ન કરેછે!

વસંતી—મહારાણા રાજસિંહના જેવા આજ શુરવિર કોણછે? વખત આવશે ત્યારે બેસી નહીં રહે. પરંતુ રાજમાતા આપના પુત્ર રણમાં જાય, ત્યારે તમારૂં માતાનું મન કબૂલ કેમ કરતું હશે?

વિરમતી—ક્ષત્રિ ધર્માનુસાર જો અમારા પુત્ર યુદ્ધ કર્યા વગર ઘરમાં બેશી રહે, તો એ અમારા પુત્ર નહીં. જેણે શુદ્ધ રજપૂતાણીના પેટમાં નવ માસ વાસ કર્યોછે; તે યુદ્ધથી કેમ ડરે?

માલીની છંદ.

નહિ નહિ તનુ મારો, યુદ્ધથી જેહ બીધો;
નહિ નહિ તનુ મારો, પાય પાછોજ દીધો.
નહિ નહિ તનુ મારો, ભીરૂ થઈ બોલ ભાખ્યો;
નહિ નહિ તનુ મારો, શત્રુનો દ્વેષ સાંખ્યો.

વસંતી—ત્યારે બાઈ સાહેબ, એનું પરાક્રમ કેવું હશે?

વિરમતી— **માલીની છંદ.**

તનય નકિજ મારો, પાય પાછો ન દેશે;
તનય નકિજ મારો, યુદ્ધમાં અગ્ર રહેશે.
તનય નકિજ મારો, પ્રાણ આશા ન આણે;
તનય નકિજ મારો, વેરીઓ ધા વખાણે.

વસંતી—ત્યારે બાઈ સાહેબ ક્ષત્રી પુત્રિના ઉદરરૂપી વિર ભમિમાં ઉત્પન્ન થએલા શુરવિરો પૃથ્વીમાં કેટલાક થયા હશે!

વિરમતી—દાસી જેને અમે અમારા તન કહીએ, એવા તો થોડાક થયાછે. સાંભળ!

રાગ કલ્યાણ.

(સલામ સલામ એ રાહ.)

શુણ હમારા તન, જે ભરતનાં રતન;

માતાઓ શોભાવી જેણે, રહી રણે મગન. ટેક. શુણ.
ભિષ્મ અમારા તન, અર્જુન, કુન્તી તન;
પૃથુરાજ, કર્ણ પુત્રી, રણ થયા પતન. શુણ.
વનરાજ તન, અને રામચંદ્ર તન;
થઈ ગયા પ્રતાપ આગળ, નવ નમ્યા યવન. શુણ.
ઇંદ્રજીત તન, તેવા દ્રોણાચાર્ય તન;
યુદ્ધ વિશે સોંપ્યાં શિશ, ખાઈ કૈરવ અન્ન. શુણ.

એ રીતે એવા પુરૂષોને અમે વિરમાતાના પુત્રો કહીએછીએ, બીજાને નહીં, કે જેણે રણક્ષેત્રમાં પાછો પગ દઈનામ ડુબાવ્યું હોય!

રાજ૦—(પ્રવેશ કરીને) માતા પ્રણામ કરૂંછું.

વિરમતી—રાજસિંહ, એ વખત દાસી બોલાવા આવી, તોપણ આવ્યા નહીં, તો દીકરા એવડા શું વિચારમાં હતા!

રાજ૦— રાગ પિલુ બરવો.

સંદેશો ક્ષત્રી સુતાએ કહાવ્યો, વિચાર તો વાત તેથી ન આવ્યો.ટેક.
જોધપૂરથી પત્ર લખ્યોછે, વિપ્ર સંગાથે વેગે પઠાવ્યો. સંદેશો.
એના પિતાએ ડરી મુગલથી, દીલ્હીથકી શાહ વરવા બોલાવ્યો સંદેશો.
શુદ્ધ વનિતાને વિરમાતા, અંકુરથી મુંને એણે તેડાવ્યો. સંદેશો.
નહીં આવો તો હત્યા થશે લખેછે, આપની આજ્ઞા શીછે કહાવો સંદેશો
વસંત પંચમીથી વેહેલા આવો, લગનતણો તહાં દિવસ ઠરાવ્યો. સંદેશો.

માતા! એક ક્ષત્રી પુત્રિ અબળાનું રક્ષણ કરવા જવુંછે. તો એ પ્રસંગથી દિલ્હી શાહની સાથે વેરમાં વધારો થશે એ વિચાર હું પ્રધાનમંડળની સાથે કરતો હતો.

વિરમતી—પુત્ર એમાં વિચાર શું કરવા જેવો હતો! હું અજાએબ થાઊંછું કે, મારો પુત્ર થઈને એક નિરાશ્રીત અબળાનું રક્ષણ કરવા જવાને ત્રણ કલાક થયાં વિચાર કર્યા કરેછે!! પણ એમાં તમારો દોષ નથી!

રાજ૦—એમ કેમ બોલોછો માતુ?

વિરમતી—પુત્ર ! જ્યારે તમે નાના બાળક હતા, ત્યારે એક વખત પારણામાં સુતા હતા, અને હું પાસે બેઠી હતી. ત્યાં તમને ઉંઘી ગયા જાણી હું નહાવાને ગઈ, તો પાછળથી તમે બહુ રોવા લાગ્યા. ત્યારે હું તુરત નહાઈને પાછી આવી; અને જોઉંછું તો તમને દાસી બેઠી બેઠી પોતાને સ્તને ધવરાવેછે. અને તમે રોવું છોડી દઈ ધાવ્યા કરોછો. આ જોઈ મુને બહુ ગુસ્સો આવ્યો, અને દાસીની પાસેથી તમને લઈને ચકર ફેરવી ઉંધે મસ્તક ઝાલી રાખ્યા. જેથી તે ભીલડીનું દુધ તમારા પેટમાંથી નીકળી ગયું. પછી મેં દાસીને સખત ઠપકો આપ્યો કે હવેથી કોઈ દિવસ ધવરાવીશ નહીં. મારા મનને આજસુધી એમજ હતું કે તે દુધ તમારા પેટમાંથી તમામ નીકળી ગયુંછે. પણ આજ તમને ક્ષત્રિ ધર્મની બાબતમાં બહુજ વિચાર કરતા જોઈ, મુને જણાયછે કે એ નિચ દુધની અસર તમારામાં થોડી રહી ગઈ હશે. નહીંતર મારૂં જેણે દુધ પીધું છે એવો જે શુદ્ધ ક્ષત્રિ પુત્ર આવી વાતમાં ઘડી પણ વિચાર કરવા ઉભો રહે ! પણ એ નીચ દુધની અસર શેષ રહીછે, તેથી તમે શું કરો!

રાજ૦—માતુશ્રી આપના દુધને લજ્જા ઉત્પન્ન કરીશ, એમ સમજવુંજ નહીં. જ્યાં સુધી ક્ષત્રિનું લોહી મારા અંગમાં પ્રજ્વલીત છે, જ્યાં સૂધી મહત પિતા રામચંદ્રના પરાક્રમ પૃથ્વીપર ગવાયછે, ત્યાં સુધી દુશ્મનના ડરથી કાયર થઈ બેસી રહેવાવાળો નથી. તેમ આપનો પુત્ર ક્ષત્રિના ધર્મને પૂર્ણરીતે જાણેછે. એ નિરસંદેહ સમજજો.

રાગ ખમાચનો દાદરો.

(જલદી લે બાવાજી એ રાહ.)

કેમ કરૂં એમાં વિલંબ, પડું ક્ષત્રિના ધર્મથી,
પડું ક્ષત્રિના ધર્મથી, કે રાણાના કૂળ કર્મથી. ટેક.
પત્ર લખ્યો પ્રેમદાએ, જાણી ક્ષત્રિ તનસહી;
તે જો સાચો નવ કરૂં તો, નીરવીર થઈ મહિ. કેમ કરૂં.
ઈક્ષ્વાકુ કૂળની કિર્તિ, ઝગમગેછે શુદ્ધ રહી;
તેને કલંક કેમ હું લાવું, તનુજ તેમનો હું થઈ. કેમ કરૂં.

વિરમતિ—પુત્ર! ક્ષત્રિ ધર્મને જ્યારે બરાબર જાણોછો, ત્યારે હજુ સુધી સ્થિરતા કરીને કેમ ઉભાછો!

રાગ.

(ક્ષત્રી કલંક કેમ). એ રાહ.

અરે એવું લખ્યું, જ્યારે એહ બાળ, વિલંબ વિર શાને કરેરે. ટેક.

તારે જવું જુએ, તહાં તતકાળ, વિલંબ.
અરે તૈયાર તું, થાને મારા તન, વિલંબ.
અરે વણસશે ક્ષત્રીનું રતન. વિલંબ.
આતો આવ્યો તુને, ઉત્તમ પ્રસંગ, વિલંબ.
રાખ રણવિશે, તુંતો જઈ રંગ. વિલંબ.
પોચે આહીં તુજ, સમશેર હેઠ, વિલંબ.
સાચું સેવ્યું, ત્યારે જાણું મારૂં પેટ. વિલંબ.
એમાં વિચાર ન કર, મારા તન, વિલંબ.
કદી કરશે એ, દેહનું પતન. વિલંબ.
ત્યારે હત્યા લાગશે રાણાને કૂળ, વિલંબ.
કિર્તિ પૂર્વજોની મળશે, ધૂળ. વિલંબ.

રાજ૦—માતુશ્રી હું આપની આજ્ઞા લેવાજ આવ્યોછું.

વિરમતિ—શાબાશ! વિર પુત્ર તારો જય થશે! આવા માંગલીક અને ક્ષત્રીધર્મ સંરક્ષણના પ્રસંગ હરહમેશ તુંને આવે, એમ હું ઇચ્છુંછું.

રાજ૦—માતુશ્રી મુને આપનું વચન હમેશાં સાનુકુળ હોય એમ જગદીશ્વર પાસે માગુંછું.

વિરમતિ—પુત્ર! આપણા પ્રધાન અને એક બે સરદારૂંમાંથી સાથે લેતા જજો એક ચંદાવતજ સાથે હોય તો બસ છે! આંહીની કશી ફિકર રાખવી નહીં. પરંતુ આટલું યાદ રાખજો કે એ રાજપુત્રિને લાવ્યા અવલ મારા જો પુત્ર હોતો મુને મોઢું બતાવશો નહીં.

રાજ૦—બહુ સારૂં માતું. (જાયછે.)

વિરમતિ—વસંતી ! ચાલ હવે પુજાનો વખત થઈ ગયોછે. માટે સ્તુતિગ્રહમાં જઈયે. (ઉઠેછે.)

વસંતી—ચાલો માતા. (ચાલીને) આમની તરફ પધારો.

(બંને જાયછે.)

अंक २ जो समाप्त.

अंक ३ जो.

पात्रजन.

ઔરંગજેબ........દિલ્લીનો બાદશાહ.

વજીર
કાજી
ટૈબરખાન
મોવાજીમ
દિલ્લીરખાન } ......ઔરંગજેબના અમીર ઉમરાઓ.

માણેકચંદ
કેવળચંદ
કૃષ્ણારામ
કેવળપૂરી
કપૂરચંદ
દયાળદાસ
બિહારીલાલ } ......દિલ્લીની પ્રજા.

કમળા...... ......કૃષ્ણારામ બ્રાહ્મણની દિકરી.

રેહેમાનખાં
ઈબ્રાહિમખાં
કરીમખાં } .. ઔરંગજેબની હજુરમાં રેહેનારા સિપાઇઓ.

સુતાર
લુહાર } ...પરદેશથી દિલ્લીમાં રળવા આવનાર કારીગરો.

વિમળદેવી.........જશવંતસિંહની ભત્રીજી.

જયા
વિજયા } ...વિમળદેવીની દાસીઓ.

કાન્તા...........વિમળદેવીની સખી.

લવિંગી..........વિમળદેવીની માની દાસી.

રાજસિંહ........ઉદેપૂરનો તખ્તનશીન રાણો.

દયાળશાહ ... ...રાણાનો પ્રધાન.

ચંદ્રસેન
વેરીસિંહ } ....રાણાના સામંત.

કેશરબા ......આરંગ જેબની હુરમ અને વિમળદેવીની મોટી બેન.

કનીઝક..........કેશરબાની દાસી.

પુરંધરી ....ભીલની છોકરી.

અજેપાળ..... વિમળદેવી ઉપર આશક થનાર ભીલનો સરદાર.

બીજલ... ......અજેપાલનો સંગી.

વિદુષક, જાસુસ, સિપાઈ, ચોપદાર વિગેરે.

-~~~-

अंक ३ जो.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ—દિલ્લીમાં બાદશાહની કચેરી.

પાત્ર—ઔરંગજેબ, વજીર, કાજી, ટૈબરખાન, મોવાજીમ, દીલ્લીરખાન.

(બાદશાહ તખ્ત ઉપર બેઠેલ છે. આસપાસ અમીર ઉમરાઓ બેઠેલા છે.)

ચોપદાર—જહાંપનાંહ, બંદેનીવાજ, ગરીબપરવર, દસ્તગીર દરમાન ગાન, સખાવતે હાતમ, અદાલતે નોશેરવાન, કર્મ ઇનાયત, તખ્તનિશિન, શિતારે બુલંદ,હાલ અજકુંનીદે, નિગાહ રખો મેહેરબાન.

વજીર—(પ્રવેશ કરીને) એ, રૈયતકે પરવશ કરને હારા, યહ વઝીર ન્યાજમંદ દસ્ત બસ્તે આપકી તવઝા બજાતાહે.

ચોપદાર—નેક બખ્તીકા જહાજ ઔર હજુરે રચાશતકા શીતારા, ઔર દાનશમંદીકા ગોહર, ઔર હજુરેકે કદમ બોસ્તકા ખાહેસ્તગાર વજીર નીમકહલાલકી સલામપેં નિગાહ રખીએ મહેરખાન.

કાજી—(પ્રવેશ કરીને.) ખુદાવિંદ સાહેબ યહ કાજી આપકું બઆદાબ સલામ કરતાહે.

ચોપદાર—હજુરેકે દામન દોલત ઔર અકબાલકું ઔર બેરીયત, ઔર બિનઆફતી ચાહનેહારા કાજીસાહેબકી સલામપેં નિગાહ રખીએ મહેરબાન. (બેઠા પછી.)

ઔરંગજેબ—ક્યું વજીર! જોધપુરેકે જશવંતસિંહ ઔર અંબરેકે જેસિંહ યહદો તો બરાબર અપને પંઝેમેંહે, અબ એક મેવાડકા રાણા રાજસિંહ રહાહે. ઉસ્કુ તાબે કરના બાકીહે. વોભી થોડા રોજમેં લાચાર હો જાયગા.

વજીર—જહાંપનાંહ! મુગલ આફતાબકી સામને આખીર તલક ટક્કર લેનેહારા કોનહે?

ટૈબરખાન—અકબરશાહકી સામને રાણા પ્રતાપને બહોત અચ્છી ટક્કર લીથી.

ઔરંગજેબ—ઐસી તાકાત રાણા રાજસિંહમેં નહીં હે.

કાજી—હા ! ખાવિંદ !

ઔરંગજેબ—ક્યું ! કાજી અપની સલ્તનતમેં અબ કાફર લોક હિંદુ કીતને રહે હે.

કાજી—ખુદાવિંદ બહોત થોરે રહેહે, ખુદા તાલાકી ફજલસ ઈસલામકી જીલ્લતમેં સબ આ ગયેહે.

ઔરંગજેબ—જજીઆ બેરાકા હુકમ સબ પ્રાંતુમે ભેજદીયા હે કે બાકીહે ?

કાજી—ઉસ્કી તો ઉપજભી તીજોરીમેં દાખલ હોગઈ નામદાર!

ઔરંગજેબ—ક્યું દિલ્લીરખાન મહમદ નબીકે કલ્મેકી રાહપે અબ આદમી કૈસે ચલતેહે.

દિલ્લીરખાન—નામદાર! હરહમેશ દશહજાર હિંદુકું સુન્નત હોતી હે. ક્યું કાજી સાહેબ ?

કાજી—હાં! ખાવિંદ કાફરકું સુનત હોતીહે વો બહોત અચ્છીબાતહે.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને.) ખુદાવિંદ એક ફરીયાદહે ?

ઔરંગજેબ—ક્યા હે ?

વિદુષક—સાહેબ ! આપણે ત્યાં ઘણુંજ અંધારૂં ચાલે છે. નહીંતર વજીર અને કાજીસાહેબ સરકારી માલ ધોળે દિવસે કેમ પચાવી પાડે ?

ઔરંગજેબ—કોનસા માલ લે જાતેહે ? બરાબર માલુમહે ! તિલાશ કીયાહે, નહીંતો વો આબરૂકા જવાબ માંગેગે.

વિદુષક—ખાવિંદ બરાબર તિલાશ કર મુદામાલ સહિત પકડ કર આયાહું.

ઔરંગજેબ—અચ્છા તબ બોલ ?

વિદુષક—સાહેબ ભામના ઈજારામાંથી લાંચ ખાઈ જાય છે, જનાવરનાં પુંછડાંની ઉપજ સરકારમાં જમા થતી નથી. અને કાજી સાહેબ તથા વજીર સાહેબ પરબારી પચાવી પાડેછે. આ ઘોડાના પુછડાંના વાળનું દોરડું વજીર સાબના ઘરમાંથી અને ખચ્ચરનુંકાજી

સાહેબની ડેલીએથી હાથ લાગ્યુંછે, તપાસ કરો! અને પુંજીઓ કાલ ફરીયાદી પણ આવ્યો હતો.

કાજી—(ગુસ્સે થઇને.) કમજાત હમ ક્યા કરે ઉસ્સેં, વો ઉપજ ખર્ચકા તપાસ કરને વાલેકા કામહે.

વિદુષક—લીઓ! આ કાજી સાહેબ તો છૂટી પડ્યા. અને નાખ્યું પાછું રેવન્યુ કમિશ્નરને માથે.

ઔરંગજેબ—ક્યું વજીર સબ દફ્તરમેં હીજરીસન દાખલહોગયા?

વજીર—હાં! નામદાર સૌર વર્ષ બંધ કીયાહે, ઔર હીજરી સન દાખલ હો ગયાહે.

ઔરંગજેબ—ક્યું મોવાજીમ! શતનરામી લોકકી ક્યા હકીકતહે?

મોવાજીમ—ખુદાવિંદ! નારનોલ ગાઓંમેં ઉન્ને બંડ બહોત મચાયા થા. મગરે આખીર વો કમ કૌવત હો ગયેહે. અબ ફક્ત એક રાણા રાજસિંહકી મગરૂરી ચલતી હે.

ઔરંગજેબ—સારે રજપૂતકું મારકે નાબુદ કરૂંગા, તબ બૈઠુંગા. ઉસ અવલ નહીં. ઉસેં બડે જયસિંહ, ઔર જશવંતસિંહ જેસે તો લાચાર હો ગયેં હે, અબ રાણા ક્યા મગરૂરી કરતા હે. ઉસ્કું જેર કરનેમેં અબ થોરી દેર હે.

વજીર—નામદાર અકબર શાહકી રીતી બિલકૂલ છોડની નાં ચઇએ, દો આદમીસે દોસ્તી રખનાં, ઔર દોસેં દુશ્મનાઈ રખનાં.

ઔરંગજેબ—કાફર લોકસેં ક્યા તુમ દોસ્તીકી બાત કરતે હો! અકબર શાહને બડી ભૂલ કીહે, કે કાફર હિંદુકું મદદ દેકે ઇસલામી પંથકું સત્તેજ નહીં કીયા. ઇસ બાતમેં તુમારી દાનશમંદી મેં બિલકૂલ પસંદ નહીં કરતા.

ટેબરખાંન—ખુદાવિંદ શિવાજી બહોત જોરપર આયા હે. કોકણ પ્રાંત ઉન્ને કબ્જા કર લીયા હે.

ઔરંગજેબ—ઉસ્કા નાશ કરનેકી તદબીર હોતીહે, વો મરેઠા લોકને બહોત તકલીફ દીહે.

દિલ્લીરખાંન—હાં! સાલા પરવતકા ચુઆ! સામને આકર તો કભી લડતાજ નહીં. બડા લુચ્ચા હે.

વિદુષક—કાફરમાંથીએ કોઇક કોઇક તકલીફ આપનારા નીકળે, એનું કાંઈ નહીં.

કાજી—તેં બીચમેં ગડબડ ક્યું કરતા હે? તે કાફર હે કે મુસલમીન!

વિદુષક—કાજી સાહેબ! મેંતો દોનું હું, (શરીરપર બતાવીને) કમર તલક હિંદુ ઓર સુરવાલસેં મુસલમીન!

વજીર—દેખો નામદાર કેસા લુચ્ચા હે! બોલતા હે કે મેં ખોજા હું.

વિદુષક—એમ ન કહું તો ઘોડાના દાબડા નીચે માથુંએ ચગદાઈ જાય.

ટેબરખાંન—ખાવિંદ યહ મકરંદકું ઈસલામકા પાની પાયાહે, મગર સુનત બાકી હે.

વિદુષક—(સ્વગત.) વોય બાપલીઆ. ભાગો છ મહિનાનો બાટલો, માર્યા જાશું. ક્યાં ભોગ લાગ્યા હતા કે સુનતની વાત કાઢી. (આસન) ખાવિંદ! મનેતો કેદીનીએ સુનત થઈ ગઇછે; ઈરાનથી હુમાયુ દાદો મારા બુજરગને તેડતા આવ્યા તે દીની.

સિપાઈ—(પ્રવેશ કરીને) નામદાર મેવાડસેં કાગજ લેકે જાસુસ આયા હે.

વજીર—અંદર આને દો.

સિપાઈ—હુકમ. (જાય છે.)

જાસુસ—(પ્રવેશ કરી સલામ ભર્યા પછી) યે કાગજ રાણાજીને દીઆ વે (કાગળ આપે છે.)

વજીર—લાઓ!

ઓરંગજેબ—ક્યું વજીર દેખો, રાણાને કાગજ ભેજા હે, અબ લાચાર હો ગયા હે, અબ રેહેમ મંગતા હોગા.

વજીર—કાગજ બાંચે, ફિર ક્યા મકસદ હે! વો દરિયાફત કરે. (ઓરંગજેબ અને વજીર કાગળ તપાસી જુએછે.)

વિદુષક—ઠાકોર નામ શું? કાગળ કોના તરફથી લાવ્યા છો.

જાસુસ—આપજી માંકો નામ પેથીઆ? મેવાડરા મહારાજને શાહરો કાગજ દીઓવે.

વિદુષક—ત્યારે આ તરવારડી બાંધીને આવ્યા છો તે કોઈ આંચકી લીએ તો?

જાસુસ—કુંણ! માંકી પેથીઆરી તલવાર! રજપૂતરી તલવાર! થારી માકો કૂતો મારાં, અણરી તરવારરે હથ લગે જકો અસો માહરો પૂત વે કુંણ?

વિદુષક—આવી બડાઈ મારોછો, ત્યારે કહોતો પારખાં દેખાડું.

જાસુસ—થારે અભિમાન આયો વે, દેખ! મું રજપૂતરો બેટો વે, અણબાતરો અતબાર તું દીખ. પણ થું કુંણવે?

વિદુષક—મુંતો શાહરો મકરંદ હજુરી છાં.

વજીર—મકરંદ અબ ચૂપ રે! (જાસુસ પ્રત્યે.) તુંમ જાકે મૂકામ કરો. ઓર દુપેરકું જવાબ મિલેગા.

જાસુસ—બહોત અચ્છા. (જાય છે.)

વજીર—સુનીએ સાહેબ!

ઔરંગજેબ—બાંચો, બહોત લીખાહે.

વજીર—(વાંચેછે.) દિલ્લીકે તખ્તનશિન, દસ્તગીર, દરમાંનદગાન, નામદાર શાહ ઔરંગજેબ કી જીનાબમેં ઉદેપૂરસેં લીખને હારા રાજસિંહકી કુરનસ નિગાહમેં લીજીએ. શાહકું રોશન હોવે કે મેં મુગલ બાદશાહીકી સત્તા સરહદસેં અબ અલગ હુવાહું. લેકીન એક રાજકે ખેરખાહ દાખલ વાજબી હુકમ અમલ કરને તૈયારહું. યહ ફિદવીકે સામને દગે ફટકે કરનેમેં આપને બહોત પૈસા ખર્ચ કીયા હે, ઓર આપકે ખજીનેત્તર કરનેકે સબબસેં નયે નયે કર, વ બેરા, આપને આપકી રૈયતપર દાખલ કીયાહે. ઐસા અખબાર મુઝ મિલાહે, આપકે બુજરગ, જલાલુદીન, અકબર, જો અબ બેહસ્ત નશિનહે, ઉને બાવન બરસ તલક મુગલબાદશાહી નેક ઇનસાફી ઓર સલાહ શાન્તીસેં ચલાઇહે, ઉસ્કી રૈયત હિંદુ વ મુસલમીન, ખ્રીસ્તી વ ઇસરાઇલિ, સબપર ઊંને એક સરખી રહેમ નજર, ઓર સખી દિલ રખાથા. જીસ્કે લીયે ઊંનકી નેકીકી તારીફી સારે

હિંદુસ્તાનમેં હોતીહે, ઓર હમ ક્ષત્રિભી ઉસ્કું જગતગુરુ કહતેહે. મહમદ, નુરઉલદ્દીન, જહાંગીર, વ શહાજહાંકીભી ઐસીજ તારીફી હોતીહે. લેકીનઆપકી કારકિર્દીમેં ધર્મકી ઝનુનકે લીયે, બહોત મુલ્ક આપસેં છટે પડ ગયેહે, રાજમેં લૂંટફાટ વ અંધેર ચલ રહા હે. તુમારી રૈયત તુમારે પાઊં નીચે દબકે મર ગઈ હે, મુલ્ક સબ કંગાલ વ વેરાન, રાજકે ઉમરાવ સબ બેહાલ, બેહોશ હો ગયેહે, બેપારી લોગ તરફસેં જુલ્મકી દાદ ફરીયાદ જારીહે, સબ હિંદુ એકઠે હોકર યહ જુલ્મકે આગે મરનાં બેહેતર કરકે લડનેકું તેયાર હોકે તક શોધતેહે, તુમારા માન મર્ત્તબા તુંમનેઈ ગુમાયાહે; સારા હિંદુસ્તાનમેં અબ ઐસી બાત ચલ રહી હે કે દિલ્હીકે બાદશાહ સારે હિંદુ ઉસ્મે બમન, જોગી, બેરાગી, વ સન્યાસી, પરભી જજીયા બેરા નંખતાહે, ઇસ્કે લીયે અકબરકે બંશજોકી આબરૂ તુંમ ગુમાતેહો, જો તુંમકું મુસલમીનમેં કુરાન, હિંદુમે બેદ, ખ્રીસ્તીમેં બૈબલપર, આકીન હોવે તો દિલમેં સમજનાં કે ખુદા સબ આદમ જાતકાહે, એકમુસલમીનકાઈ નહીં હે, ખુદાકું મૂર્ત્તિ પુજક ઓર મુસલમીન દોનું સમાનહે, આદમ કે જૂદે જૂદે રંગ વો ખુદાકી બનાવટહે, ઓર સબ ઇનશાનકું હૈયાતી વોઇજ બક્ષીસ કરતાહે. મસ્જીદમે મુલ્લાં ઉસ્કુંઈ પુકારતેહે, હિંદુકે દેવલમેં ઉસ્કાઈ ઘંટ બજતાહે, ધર્મકી ઝનુનસે મગરૂર હોકર દુસરેકું સતાનાં વો જગતકર્ત્તાકી મરજીસેં બિરૂદ્ધહે, ક્યું કે અપને જબ કોઇ તસબીર બિગાડતે હે, તબ ઉસ્કે બનાને હારા ચિત્તારા અપનેપર નાખુશ હોતાહે, તુંમજો જજીઆ બેરા અબ નંખને મંગતેહો, વો ન્યાયસેં બિલકૂલ બિરૂદ્ધહે, ઓર સારે હિંદુસ્તાનકે સ્થાપિત ધારાકું વો તોડને હારાહે, તોભી જબ તુમારી નિદાન બેરા લેનેકી મરજીહે, તબ પહેલસેં રાજા રામસિંહ, ઓર મેં રાજસિંહકે પાસસેં વસુલ કરનાં ચાહીએ. કે કીસ્તરહસેં ઉસ્કા દામ વસૂલ હોતાહે ?! મગર એસેં ચેટી વ મંખીકું પીડનેસેં ક્યા હે ! ઇસેં મુગલબાદશાહીકું નામોશી લગતીહે; ઓર ઐસી ન્યાયકી પ્રસિદ્ધ બાતમેં આપકે વજીર ઓર ઉમરાવલોગને આપકું અચ્છી સલાહ નહીં દીહે, વો બડી હેરત્ હોનેકી બાતહે.

કાજી—દેખો સાબ ! અપનેકું શીખ દેતાહે, અપને ક્યા કુચ્છ બીન સમજસેં એરા લેતેહે ? કુરાનકી રાહસેં લેતેહે. ઉસ્કું ક્યા માલુમ ! ખુદાકું હિંદુ વ મુસલમીન સમાનહેજ નહીં. વો કાફર ક્યા કામકે હે! અપને દીનમેં ફરમાયાહે કે ઇસલામી ધર્મ માનનેં હારાને હેઉને મૂર્તિ પુજકકું કતલ કરનાં, યાતો અપના ધર્મ કબૂલ કરાનાં. ઐસા હજરત્ પેગંબર સાહેબ ખુદને કીયાહે, ઓર ઉસ પીછે, ઈમામ હનીફે ઐસા ફરમાયાહે કે ઉસ્કું મારનેકે બદલ જજીઆ એરા લેનાં. ઓર વો બસુલ કરનેમેં ઇતની સખ્તી કરની કે મોતકી સજાકું પહુંચ જાવે, ઉસ્મેં હરકત નહીં હે. ઓર ઉસ માફીક આગેભી અલાઉદ્દીન બાદશાહનેભી યહ કર લેનાં શીરૂ કીયાથા. ઓર આપ અબ લેતેહો, ઉસ્મેં ક્યા બિરૂદ્ધ કરતે હો, ઓર રાણા મગરૂરીસેં લીખતાહે, ઉસ્કું અચ્છી નશીયત દેનાં ચઇએ.

વિદુષક—વાહ ! ભાઈ, વાહ ! માએ ભલે જાયા.

દુહો.

જનુની જણતો, હરી ભગત્, કાં દાતા કાં શૂર;
નહીં તો રહીઓ વાંઝણી, મત ગુમાવે નૂર.

ઓરંગજેબ—વઝીર ! રાણા બહોત મગરૂર હો ગયાહે. મેરેકું બહોત શિખ દેતાહે. ઓર ઐસે બે પરવાઇસેં કાગજ લીખકે ભેજતાહે. કમબખ્ત રજપૂતકે મગજમેં બહોત પવન આયાહે. ઔર તૈમુરકે બંશવાલેકા માન અબ વો નાબુદ કરનેકું મંગતાહે. ઉસ નાદાન મેરા પંજા દેખે અવલ ગુપચૂપ નહીં બેઠેગા. ઇસ કાગજકા જવાબ લીખકે ભેજદો. કે તુમારી સલાહ ઇસ બાતમેં હમ બિલકૂલ કબૂલ નહીં રખતે, તુંમ ઓર રાજા રામસિંહ, દોનું અપને રાજકી રૈયતકા એરા એકઠા કર રમજાન અવલ ભેજ દેનાં. જો ઇસ્મેં કુચ્છભી દેર હોગી તો તુમારા રાજ જપ્તકર, સો વસૂલ કરનેમેં આયગા. વો બિંન અંદેશે યાદ રખનાં. ઐસી મતલબકા કાગજ વો પેગામકે સાથ અભિ ભેજદો.

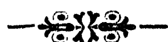
વજીર—બહોત અચ્છા ખુદાવિંદ, લીખકે તૈયાર કર સહિ સીક્કા કે બાસ્તે હુપેરકું આપકે કદમમેં હાજર કરૂંગા.

ઔરંગઝેબ—અમમેં જનાનખાનામેં જાતાહું.

વઝીર—પધારીએ સરકાર. (જાયછે.)

ચોપદાર—આસ્તે કદમ, મુલાકાતસેં કદમ, આજુસે, બાજુસેં નિગાહ રખો મહેરબાન.

(કચેરી બરખાસ્ત થાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—દિલ્લીમાં મોટો રસ્તો.

પાત્ર—માણેકચંદ, કેવળચંદ, રહેમાનખાં, ઇબ્રાહીમખાં, કમળા, કૃષ્ણારામ, કેવલપુરી, વિદુષક, કરીમખાં, કપુરચંદ, દયાળદાસ, સુતાર, લુહાર, બિહારીલાલ.

માણેકચંદ—(કેવળચંદ આગળ ચાલ્યો જાય છે તેને.) કેવળચંદ ખડા ! ખડા રહે કીધર જાતા હે ?

કેવળચંદ—યાર યે રસ્તેપર ખડા રહેનેમેં ફાયદા નહીં હે. ક્યુંકે કીતેક મુગલ પીછે ચલે આતે હે, તો કુચ્છ નહીંને કુચ્છ હરકત કરેંગે.

માણેકચંદ—અમ ક્યા કરેંગે, શાહકે જુલમ આગે કુચ્છ સુજ પડતી નાંહીં.

કેવળચંદ—માનેકચંદ ! દીલ્લી છોડકે ભગ જાનાં બિના દુસરા ઇલાજ માલુમ નહીં હોતા.

માણેકચંદ—કલ ધરમશાકા નિરમલકે પાસ ચંદની ચોકમેં પરમાટી ઉડતા કર ઉસ્કુ ધક્કે મારકે લે ગયે.

કેવળચંદ—બડા જુલમ હો રહાહે. ત્રાહી ત્રાહી સબ પુકારતે હે, હિંદુકાતો નિકંદન કરનેકું યહ તુરક પૈદા હુવાહે.

માણેકચંદ—જજીઆ બેરાકા દામ ગરીબ લોક દે સકતે નહીં. ઓર વિધવા ઓરતકે ઘર જપ્ત હોતે હે, દેખા નહીં જાતા, ઓર સુના ભી નહીં જાતા. અબ ઇધર રહેનેકા ધર્મ નહીં હે.

કેવળચંદ—માનેકચંદ ! કલ દો હજાર અશરફી કાજીસાબકું

દી, તબ અપના કરેમચંદ સુનતમેંસે બચા. નહીંતો ઝપટમેં આ ગયા થા.

વિદુષક—(રસ્તે ચાલતાં આ બંને જણને વાત કરતાં સાંભળીને) અરે! સચોડી બ્રહ્મપોળો ઉજડ થઈ ગઈ છે. અને તપાના મોહોલા ખાલી થઈ ગયા. કાકા! તમે હવે નામના નગર શેઠ, અને નાણાં મુગલની તિજુરીમાં દાખલ થઈ ગયાં.

માણેકચંદ—ભઈયા! મેંતો અબ અફીમ ઘુંટકર પી જાઊંગા. યહ તુરક મુસલેકા ત્રાસ અપનેસેં દેખા નહીં જાતા.

રેહેમાનખાં—(એક બ્રાહ્મણીને ઉપાડી છે. અને પ્રવેશ કરે છે.) ઈબ્રાહીમખાં! સાલે વો બુઢ્ઢેકું મારકે નીકાલ દો, વો પીછે પીછે ક્યું ચલા આતા હૈ.

ઈબ્રાહીમખાં—હાં! સાલેકું નીકાલ દેતાહું. યહ રંડીકું બરાબર પકડીયો. પાઊંસે લાતાં મારતી હૈ.

કમળા—મારૂં કોઈ રક્ષણ કરો! રક્ષણ કરો! આ દુષ્ટ મુસલાઓ મારૂં શિયળ ભંગ કરવાને મુંને બલાત્કારથી લઈ જાય છે. અરે! હું બ્રાહ્મણની પુત્રિને આ દુષ્ટ તરકડાઓ વટલાવવા લઈ જાય છે. કોઈ ધાઓરે! કોઈ ધાઓ!! મારા પિતાના ક્યાં ભોગ લાગ્યા હતા, કે ગુજરાત છોડી અહીં વસ્યા.! હાય હાયરે! હિંદુઓ ઉપર આ શો જુલમ.!

ઈબ્રાહીમ—સાલી! હાય! હાય! ક્યા કરતી હૈ. યે બે હસ્તકી પરી જેસા તેરા ગુલબદન, વો ક્યા કાફરકે બાસ્તે ખુદાને બનાયાહે? વોતો મુગલુંકે જનાનેમેં રખનેકે બાસ્તે બક્ષીસ કીયાહે. અરે! ઓ નાંજની ચૂપ રેહે. નહીંતો માર ખાયગી. એક દફેતો તેરેકું બિટલાઈ! ફિર ક્યા ગડબડ કરતીહે. લે! ફિર બિટલાતેહે. (એના મોઢામાં થુંકે છે.)

કેવળચંદ—માનેકચંદ! જો મેં તેરેકું કહતાથા કે કિતેક મુગલ પીછાડી આતે હે. ઉન્ને રસ્તેમેં યહ જુલ્મ કીયા. આજ કાલ હિંદુકી ખુબસુરત ઓરત એસે જાહીર રસ્તેમેં નીકલતીહે, ઉસ્કી એસી હાલત હોતીહે. ક્યા કરનાં જહાં બાદશાહ જુલ્મી વહાં ઉસ્કે નોકર

આકર, કાયક બાબતે જુલમ ન ગુજારે. હિંદુકુંતો વો ગુલામ માફીક ગીનતે હે.

કૃષ્ણારામ—હાય ! હાય ! બાપરે જુલમ ! જુલમ ! આવો જુલમ સહન નથી થાતો. પુત્રિ ! મારો કાંઈ ઈલાજ રહ્યો નથી. તને એ તુરકડા મ્લેચ્છનું પાણી પાઈ વટલાવશે. હવે તારૂં મોઢું હું પાછું જોવા નહિ પામું.

ઈબ્રાહીમખાં—(કૃષ્ણારામને વાંસે આવતો જોઈને.) સાલા ! ફીર પીછા આયા ! (કોરડો મારે છે.) ચલા જા ! પીછા. અબ વો તેરેકું નહીં મીલેગી કાફર ! (એટલું બોલી ચાલવા માંડેછે.)

કમળા—પિતા ! હવે તમે વાંસે નહીં આવો. નહીંતર આ આ નમેરીઓ તમને મારી નાંખશે. ! મારા કિસ્મતમાં જે હતું તે થયું હવે હું કદી જીવવાની નથી. અને આ જમડાઓની મુરાદ હાંસલ થવાની નથી. થોડા વખતમાંજ પ્રાણ ત્યાગ કરીશ.

રેહેમાનખાં—સાલી જી નિકાલેગી ! તો હમારે ક્યા હે ! હમ-તો ફેંક દેયગે. ઔર દુસરીકું ઉઠા લેંગે. મગર તેરેકુંભી એક વકત મજેદારી કીયા બિના છોડને હારે નહીં હે. (એમ કહી ચાલ્યા જાયછે.)

માણેકચંદ—હાય ! હાય ! યે કૃષ્ણારામ બ્રાહ્મણપે ક્યા જુલમ. !

કેવળચંદ—અભી લે ગયે વો ઉનકી બેટી ?

વિદુષક—હાય ! હાય ! આ બિચારા અજ્ઞાની ગાવડી ઉપર આવો ગજબ.!

કૃષ્ણારામ—અરે ! ભગવાન. જો પાછળ જાઊંછું તો, એ મુને મારેછે. ત્યારે શું કરૂં ! (વિચાર કરીને) ચાલ પાછળતો જાઊં. જે થવાનું હશે તે થાશે. (ચાલવા માંડે છે.)

વિદુષક—કાકા ! ઉભા રહો આ કેમ થયું. ?

કૃષ્ણારામ—ભાઈ મારી પુત્રિને એને સાસરે તેડી જાતા હતા, ત્યાં વચમાં ચાર ફિરસ્તા ઔરંગજેબના મળ્યા, એણે બ-ળાત્કારથી ઉપાડી લીધી. આ મારો હાથ મરડી નાંખ્યો. હવે હું શું કરૂં ! મારા ધોળામાં ધુળ નાંખી.

માણેકચંદ—કીસકાભી ધર્મ રેહેવે વેસા નહીં હે.

વિદુષક—કાકા ! વહુ દીકરી ઘરમાં રૂપાળી હોય ! ઇએ દુઃખ હો. !

કૃષ્ણારામ—ભાઈ એટલા માટે કાંઈ ઝેર દેવાય છે ?

વિદુષક—ઝેરતો કાંઈ ન દેવાય, આતો હુતારથની વાત કહુંછું!

માણેકચંદ—બાપુ ! રાજાકી નીતિ જો હરામ હોતી, તબ સબ બાતકા દુઃખ હોતા હે.

વિદુષક—હા ! મારૂં હારૂં ! પૈસા ઘરમાં હોય તો પણ દુઃખ ઘર ખોરડાં સારાં હોય તોપણ દુઃખ. નમતા ભજતા ન રહીએ તો પણ દુઃખ, ને છેવટ આવા તુરકના રાજમાં તો હિંદુને ઘેર જન્મ્યા તોપણ દુઃખ !

કૃષ્ણારામ—કસાઈ આગળ ગાય ! પછી ધર્મની ક્યાં વાત કરવી. હવે હું જાઊંછું ભાઈ. (જાયછે.)

કેવલપૂરી—(પ્રવેશ કરીને.) શેઠજી ! તુમારી સોગન ! ક્યા જુલ્મકી બાત કરે. મહાદેવજીકા ઘંટ થા, સોભી બેચ દીયા, પીતલકી એક ચલમ થી વોભી બેચ ડાલી, તોભી જજીઆ બેરાકા દામ પૂરા નહીં હુવા. ક્યું કે ઘરમેં પાંચ આદમીહે.

વિદુષક—પાંચ અઢીયું સાડાબાર, સાડાબાર અશરફી તો કેવળપૂરીનો બાપે કમાણો નહીં હોય !

માણેકચંદ—ગજબ હે ! એસેં જોગી, સન્યાસી, ઓર અતીતપરભી જજીઆ બેરા નખા હે.

સુતાર—(પ્રવેશ કરેછે.) જમાદાર ! તમે ધક્કા શામાટે મારો છો. હું ચાલ્યો આવુંછું ને.

કરીમખાં—(પ્રવેશ કરીને) ચલ ! સાલા, તાકીદસેં ચલ.

સુતાર—મહિના દિવસ થયાં વેઠ કરાવેછે. પણ એકે દિવસ પેટીઊં મળતું નથી. બીજે ક્યાંય કામ કરવા જવા દેતા નથી. ત્યારે ખાવું શું ! તેમ મારે ગામ પણ પાછો જાવા દેતા નથી. અને આહીં કોઇ ઓળખતું નથી કે કાંઈ ધીરે. ક્યાં દૈવ રૂઠો તો જે આ ગામમાં કમાવા આવ્યા.

લુહાર—(પ્રવેશ કરીને) કોણ દાદ ફરીયાદ સાંભળેછે, લોઢું જાણે, ને લુહાર જાણે.

કરીમખાં—સાલે! એસે પુકારનેસે કોન તુમારા બાવા છુ-ડાયગા! (ધકે મારી લઈ જાય છે.)

કપુરચંદ- (પ્રવેશ કરીને) જુલમ! તોબાં જુલમ. માનેકચંદ શેઠ આજ દશ હજાર હિંદુકું સુનત હુઈ, બિસ હજારને ઉસ બાતમેં હુજત કી ઉસ્કું માર ડાલે. ચોપન હજાર દિલ્હી છોડકે ભગ ગયે. ઓર ઈકકીસ હજારકું પકડ કર ગિઝની ગુલામ કરકે બેચનેકું લે ગયે.

કેવળચંદ—કલ દો હજાર હિંદુકે દેવલ તોડ ડાલા. જો ફરીયાદ કરનેકું ગયે, ઉસ્કું ઘોડેકે પાઊં નીચે દબાકે માર ડાલે.

માણેકચંદ—એસા દુષ્ટ હે, તબ મરતા કયું નહીં?

વિદુષક—ઈ ન બોલો! અલાઉદ્દીન ખુની ને મહમદ ગીઝનવી કાંઈ નાનપણમાં મરી ગયા નહોતા માટે આ ઓરંગજેબ ને સોમાં કમ થાય તેટલાં ખરાં. બુજરગ તૈમુરલંગે પણ કમર મોડી દીઠી હતી!

માણેકચંદ—ઉસ પરસે એસા નહી સમજનાં કે બૂરા કરને હારાકા આખીર બૂરા નહીં હોતા.

વિદુષક—રંગછે, શેઠ રંગછે. ભુંડુંતો થાય પણ તે દી કાકોતો સ્વર્ગમાં બેઠા હોયનાં! હુંએ સેવામાં પહોંચી ગયોહું. પછી વાંસે જોનારો કોણ. !

કેવલપુરી—ઉસ્કા પટંતરા એસા હે કે ખુદ મહાદેવજીને પારવતીસેં કહાહે કેઃ—

श्लोक.

प्रजापीडनसंतापात्, समूद्भूतोहूताशनः
राज्ञःश्रीयःकूलःप्राणान्, विदग्ध्वाविनश्यतिः

પ્રજાકે પીડન સંતાપસેં જો અગ્નિ ઉત્પન્ન હોતા હે, સો રાજાકે લછમી, કૂલ, ઓર આખીર પ્રાણકા નાશ કરકે શાન્ત હો જાતી હે. અબ, લછમી ઓર કૂલકા નાશ હોતા જાતા હે. આખીરમેં ઉસ્કા પ્રાણકા નાશ હોયગા.

દયાળદાસ—(પ્રવેશ કરીને) અબ કીસકે વહાં જાનાં?

વિદુષક—આવો દયાળદાસ આમ બેબાકળા કેણીકોર?

દયાળદાસ—સાલી લુચ્ચી કાતમાકી હરામી ! કહતી હૈ કે દયાળદાસને મેરી ઈજ્જત લી.

વિદુષક—હાય ! હાય ! ગજબ થવા માંડ્યો. દયાળદાસ જેવા વૈશ્નવ ઈ રાંડ કાતમાના સામુંએ જુએ !

દયાળદાસ—ક્યા બાત કરનાં માનેકચંદશા યહ ફરિયાદીમેંતો મેં પાયમાલ હો ગયા હું. દશ હજારકી હવેલી થી, વો ગિરો છોડી, તબ કાજીકું રૂશવત્, કોટવાલકું રૂશવત્, ઔર ટૈબરઆંકુ રૂશવત્ દી, તોભી છૂટકારા નહીં હુવા. અબ વો બોલતે હે કે બાદશાહકી રૂબરૂ લે જાયેંગે.

વિદુષક—હાય ! હાય ! જુલમ થયો. ત્યાંતો એ પોતે કોરડો લઈને ઉતરી પડશે. દયાળશાનાં ત્યાં સોય વરસ પૂરાં. ને મુસલમાન કર્યા પછીતો ડોઢીમાં પેસવા દેશે.

દયાળદાસ—અબતો મરનેકા નિશ્ચય કીયા હે, શામ અવલ યહ દુનિયાં છોડુંગા.

માણેકચંદ—દયાળદાસ ! ઐસા નહીં કરનાં દો હજાર લે જાઓ મગર કુચ્છ ઈલાજ કરનાં.

દયાળદાસ—મામુદખાં કહતા હેકે તિન હજારસેં તુમારી બાત ઉડા દઊંગા.

માણેકચંદ—તબ એક હજાર દુસરેકી પાસસેં લેલેનાં. મગર આત્મઘાત નહીં કરનાં.

બિહારીલાલ--(પ્રવેશ કરેછે) હા ! દૈવ ! અબ કિસ્તરહસેં છૂટનાં.

માણેકચંદ—બિહારીલાલ ! કિસ્તરફ જાતે હો ?

બિહારીલાલ—ભૈયા ! જજીઆબેરા સબ બસુલ કરકે દીયા. તો ભી વો કુતુબખાંકી બદદયાનત હુઈ હે કે તેરી લડકીકી સાદી મેરેસ કબૂલ કર, નહીંતો બીહારી કીતનેક હિંદુમેં જજીઆબેરા બસુલ નહીં કરતાહે; ઐસા બાદશાહકું રોશન કરકે ગરદન મરવાઊંગા. ઉસ બાસ્તે યહ દશહજાર અશરફી લેકે વજીરકે વહાં જાતાહું. જો કુચ્છ છૂટકારા હોવેતો.

વિદુષક—કાકા ! હમણાં લાંચ આપશોમાં એ કુડું કામ કરવાવાળો ગામમાંથી ટળેછે. બીહારી, તુંએ સમજ્યોના ?

માણેકચંદ—હાં ! દયાળશા. સુનાહૈકે જોધપૂરકે રાઠોડકી બેટી કેશરબા ઈધર જનાનેમેંહે. ઉસ્કી છોટી બેહેનસંગ જબરજસ્તીસેં નીકા પઢને જાતાહે. સો સબ રૂશવતખોરે સંગ જાયગેં.

કેવળચંદ—ઐસે રજપૂતકી બેટીકૂં જબરજસ્તીસેં લાયગા તબ અપની ક્યા તાકાત !

વિદુષક—સામાછે તો કરડા રજપૂત ! ફિકર રાખોમાં, ઈ રજપૂતાણી લાવતાં ઘણીવાર લાગશે. માથાં એક કોરે મૂકીને જવુંછે.

દયાળદાસ—ઉધર ભગવત કરે વ ઉસ્કા નીકંદન હો જાવે તો યહ જુલમમેંસે તો મુક્ત હોવે !

કેવળચંદ—યારો યહ બાત છોડદો. કભી બાતમીદાર યહ બાત સુન જાયગા તો મારે જાયેંગે.

દયાળદાસ—હાં ! ઈસ્કે છૂપે બાતમીદારભી બહોત ફિરતેહૈ.

માણેકચંદ—અપને અપને ઘરૂં જાઓ. યહ બાત સારાદીન કરેગે તોભી પાર નહીં આયગા.

કેવળપુરી—બીખર જાઓ. સબ બીખર જાઓ. એક જગે ઠેરના નહીં.

બિહારીલાલ—ચલો ભાઈ ! ચલો. ઐસેં બાત કરનેસેં ક્યા ફાયદા હે ! !

(સૌ ચાલ્યા જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રૂપનગઢ, વિમળદેવીનો ખાનગી મેહેલ.

પાત્ર—વિમળદેવી, જયા, કાન્તા, વિજયા, લવિંગી.

વિમળદેવી—જયા ! એક તરફથી લગનની તૈયારી થઈ રહી છે. અને બીજી તરફથી મુગલ બાદશાહના મૂકામે મૂકામથી જાસુસપર જાસુસ આવ્યા કરેછે. હવે ઔરંગજેબની સવારી બે મજલ દુર રહી છે. વળી એમ પણ ખબર આવ્યા છે, કે કેશરબા પણ સાથેજ છે. આહીં કાકા જશવંતજી તો મુંને એક પણ વાત પૂછ્યા

વિના વિવાના કામકાજમાં લાગ્યાછે. માતાએ મુંને તે દિવસે દિલાસો આપ્યો હતો, પણ મારા કાકાના દ્રઢ વિચાર આગળ તે પણ હવે કશું બોલતાં નથી. જયા! ઘણો બારીક સમય અવ્યો; આમાં ઉગરવાનો હવે કશો ઉપાય નથી. હે શંભુનાથ! હે ભોળાનાથ! મહેશ્વર! મારી પ્રતિજ્ઞા સાચી કરવી તમારા હાથમાં છે!!

જયા—બા! આમ આખો દિવસ સોચ કલ્પાંત કર્યાથી શું થવાનું હતું. શંભુનાથ આપણી મદદમાં છે, તો સૌ સારાં વાનાં થઈ રહેશે. તમારાં પવિત્ર હૃદયને એ ત્રિપુરારી નહીં ભૂલે!

કાન્તા—(પ્રવેશ કરીને.) બેન! આમ વિચારમાંને વિચારમાં બેસવાથી જોને! તારૂં શરીર કેવું દુબળું થઈ ગયું છે. જે લલાટમાં લખ્યું હશે, તે થશે.

વિમળદેવી—સખી! ફિકર કરવાનોજ હવે વખત છે. કેમકે આપણે એવો મહાપરાક્રમિ પુરૂષ જાણીને કાગળ લખ્યો છે; છતાં હજુ સુધી કંઇપણ જવાબ આવ્યો નહીં. તો શું! એ શૂરવીર રાણો આપણી અરજ નાકબૂલ કરશે?

કાન્તા—બેન! એવો વિચાર તારે કરવોજ નહીં. અવશ્ય એ આવશે. આજ નહી તો કાલ; અને જવાબ બધું સાથે આવવું જોઇએ.

વિમળદેવી—સખી! મુંને જરા પણ ચેન પડતું નથી. કેમકે ચારે તરફથી મારો ધર્મ જવાનો બનાવ થઈ રહ્યો છે. પુરંધરી પણ કંઈ ગડબડમાં હોય એવું જણાય છે.

કાન્તા—સખી! આ રાણાજીની વાત આપણે એનાથી ગુપ્ત રાખી, એ સારૂં કર્યું.

વિમળદેવી—હા! એને અહીંથી દૂર કરી એ ઠીક કર્યું કેમકે નીચના પેટની ખબર ન પડે.

લવિંગી—(પ્રવેશ કરીને.) વિમળાબા! મહારાજ જશવંતસિંહજીએ આંહી પધારી સર્વે તૈયારી કરી રાખીછે. મુંને આપને ખબર આપવા મોકલીછે જે દિલ્લી શાહની સવારી રૂપનગઢને પાદર આવી પહોંચી છે. આપ વસ્ત્રાલંકાર સજીને તૈયાર થાઓ! કેમકે કેશરબા પણ સાથેજ આવ્યાંછે. તો એને મળવામાં આ વખતે પણ

કાંઈ જૂદાઈ રાખશો નહીં. કેમકે હવે એની સાથેજ તમારો વેહેવાર રેહેવાનો છે.

કાન્તા—ત્યારે! આ કોળાહળ જે થાયછે, તે એના આવવાનોજ હશે!

લવિંગી—હા! તળાવને કાંઠેજ તંબુ ડેરા ખડા કર્યાછે.

વિમળદેવી—(સ્વગત) દુષ્ટ કાકો આંહીં પણ આવ્યો?(પ્રકાશ) જા. એને કહેકે બહુ સારૂં, (દાસીના ગયા પછી.)

(લાવણી દક્ષિણી ચાલની.)

(ચેન નાં પડે એ રાહ.)

કાન્તા કેમ થશે, નાથ હજુએ નાવ્યારે. ટેક.
પડતી ફાળ, જો નિહાલ, અલ્પકાળ મુગલ.
જાળમાં નકી ફસાયારે કાન્તા૦
ક્ષત્રિ ગણી લખ્યો, પત્ર પ્રીતથી મેંરે;
શુણશે કરણ, દેશે શરણ, ધર્માચરણ,
કષ્ટ હરણ, પરાક્રમનિ ગવાયારે. કાન્તા૦
ચોતરફ બળે, દાહ અગની લાગ્યો રે,
વેરી મા બાપ, દિલમાં તાપ, દુઃખ અમાપ,
પૂરવ પાપ, ભાવિએ ભમાવ્યાં રે. કાન્તા૦

કાન્તા—ફિકર નાં કરો, પ્રીય એના મારી રે. ટેક.
આવે સુધિર, ક્ષત્રિ વિર, રાખ ધીર,
પેર ચીર, સજ થઇને કર તૈયારી રે. ફિકર.
કિર્તિ નહીં તજે, પણ પોતાનું હારી રે;
વાંચી પત્ર, આવે અત્ર, ક્ષત્રિ છત્ર,
તું કલત્ર, નહીં મૂકે વિસારી રે. ફિકર.
પત્રિકા ગઈ, વિનતિ તેં કરીછે રે,
ધારશે ઉર, એછે શૂર, જગ મશુર,
વાટ દુર, છે તું જો વિચારીરે. ફિકર.

વિમળદેવી—સખી! હવે ધિરજ રહે તેમ છે નહીં. હવે તો

મહાદેવજી કરે તે ખરૂં, બાકી અત્યાર સુધી રાણાજીના કંઈ પણ ખબર આવ્યા નહીં! પછી ગમે તેમ હોય!!

રાગ માઢ.

નથી અબળાનો, અવર ઉપાય રે, સહાય કરજો શંભુનાથ. ટેક.
આરે વખત શિવ આકરો છે, સાચવજો શુલપાણ;
નહીં તો મસ્તક કમલ અરપશું, ખારા નહીં ગણીએ પ્રાણ. સહાય.
રાણા કૂળના રાજસિંહના, અંતરમાં વસી આપ;
મોકલજો શિવ અમારી વારે, પ્રગટ્યો તનમાં તાપ. સહાય.

વિજયા—(પ્રવેશ કરીને.) બા! દયારામ ભટ્ટ આવી પહોંચ્યા, અને આ પત્ર રાણાજીના જવાબનો લઇને આવ્યા. લીઓ! વાંચો. (કાગળ આપેછે.)

વિમળદેવી—શાહાબાશરે વિજયા! લે. આ વધામણીમાં તુને આ હાર આપુંછું. (ગળામાંથી કાઢીને આપેછે.)

કાન્તા—સખી લાવ, વાંચું શું લખ્યું છે?

વિમળદેવી—લે! વાંચ.

કાન્તા—જોઇએ. રાણાજીનું તેજ કેવુંછે. એ કાગળ ઉપરથી જણાઈ રહેશે. (કાગળ વાંચેછે.)

રાગ સોરઠ.

(તેંતો ઘટમાં ઘર કીધું.) એ ચાલ.

વિમળા નવ કરશો ઉચાટ, વેહેલા આવશું રે. ટેક.
પત્ર તમારો પહોંચ્યો પ્રીતે, લખ્યો તમે ક્ષત્રિની રીતે;
બિરદ હમારૂં ખોઈ, કૂળ નહીં લજાવશુંરે. વિમળા.
પ્રીય પ્રધાનને સાથે લઇને, સદ્ય અમે અશ્વારૂઢ થઇને;
વસંતપંચમી વેળા, નહીં વિતાડશુંરે વિમળા.
જરાએ ચિંતા કરશો નહીં મન, મેવાડગાદી હજી સજીવન;
શિશોદીઆના સોગન, નહીં વણસાડશુંરે. વિમળા.
ધન્ય ક્ષત્રિવટ તારી સાચી, પ્રસન્ન થયોછું પત્રજ વાંચી;
રંભરૂપ તું બાળા, ક્યેં નીહાળશુંરે. વિમળા.
કાન્ત કક્ષ તમે જાણો મુજને, રમા રૂક્ષ્મણી જાણું તુજને;

પ્રતિજ્ઞા જે તુજ પ્યારી, નહીં વિસારશુંરે. વિમળા.
વાંચી શાંત તમે મન રેજો, રાયસીંગને ખબરજ દેજો;
ધન્ય ક્ષત્રીવટ દીઠી રાઠોડ આપશુંરે. વિમળા.
પત્ર આપનો વાંચ્યો જ્યારે, અંકુર ઉપજ્યો અધિકો ત્યારે;
ચંદાવતની સાથે હાજર અમો થશુંરે. વિમળા.

વિમળદેવી—સખી ! કેવો નિર્મળ સ્નેહથી લખ્યો છે, શાહબાશ છે ! વિરપુત્ર ! ધન્ય છે ! તમારી જનુનીને ! બેન ! આવું લખવાવાળો હવે આવ્યા વગર કેમ રહેશે ?

કાન્તા—હું તો, પ્રથમથીજ તુંને કહેતી હતી જે એ મેવાડ ભૂમિના પુત્ર તારો પત્ર વાંચી પલ પણ રોકાશે નહીં.

વિમળદેવી—બેન ! હવે કાલે વસંતપંચમી છે. રાણાજી આજ આવવા જોઇએ. તો એમને હાલ ક્યાં રાખશું ? એ ગોઠવણ કરવી જોઇએ. પછી રાત્રે સમય જોઇ અહીં લાવવા.

કાન્તા—બેન ! મારે ત્યાં રાખત. પણ મારા પિતાજીને કદી ખબર પડે તોય સારૂં નહિ !

વિજયા—બા ! કશી ફિકર રાખશો નહીં. હું તમારી દાસી હાજરછું. મેં ઘણા દિવસ તમારૂં રજક ખાધુંછે, તો આવે વખતે કામ નહીં આવું, ત્યારે ક્યારે આવીશ. એમને કોઈ રીતે મારે ત્યાં અડચણ આવવા નહીં દઊં અને પછી અનુકુળ વખત જોઈ, તમારી પાસે લાવશું.

વિમળદેવી—કાન્તા ! ઠીક ! ત્યારે વિજયાને ત્યાંજ રાખશું. અહીંથી જમવાને માટે બધું પહોંચડાવશું.

કાન્તા—હા ! એના વિના બીજી કોઇ પણ વિશ્વાસુ જગ્યા નથી.

વિમળદેવી—ત્યારે તું હવે બહાર જઈ, તજવીજ કર, કેમકે તે કદી આવ્યા હશે, તો મુંઝાશે.

કાન્તા—બહુ સારૂં ત્યારે હું જાઊંછું.

વિમળદેવી—જા, બેન ! અને હું પણ હવે વસ્ત્રાલંકાર સજી તૈયાર થાઊંછું.

કાન્તા—બેન પીયુને મળવાને તૈયાર થઇ રહે !

વિમળદેવી—એ તારા હાથમાં છે (કાન્તા જાયછે.)

વિજયા—બા ! ચાલો ત્યારે અંઘોળ સુગંધી તમામ હાજર છે તો નહાઈ લીયો.

વિમળદેવી—ચાલ, હવે મારા મનને કાંઈ નિરાંત થઇછે.

(બંને જાયછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—રૂપનગઢનું પાદર.

પાત્ર—રાજસિંહ, દયાળશાહ, ચંદ્રસેન, વૈરીસિંહ કાન્તા, કનકસેન.

રાજ૦—કેમ પ્રધાનજી, આપણે અંત્રે આવી પહોંચ્યા, પણ મુગલ તો આપણાં પહેલાં આવી પહોંચ્યા જણાયછે. સામે જે ડેરા તંબુ છે તે મુગલના હશે એમ જણાય છે ! વાજીંત્રો વાગેછે તેથી લગ્નની પણ તૈયારી થતી હશે.

દયાળશા—મહારાજ, આપણે હલદીઘાટ આગળ પેલા વિપ્રના રક્ષણ માટે રોકાવું પડ્યું એ અરસામાં મુગલો આહીં આવી પહોંચ્યા, નહી તો આપણે વહેલા પહોંચત.

રાજસિંહ—શું કરવું ! ધર્મસંકટ જ્યાં આવે ત્યાં રોકાવું પડે.

દયાળશા—ધર્માચરણી મહીપાલોને ડગલે ડગલે સાચવવાનુંછે.

રાજ૦—પણ મારા બહાદુર પટાવત ચંદાવતનું શું થયું ! તેના ખબર હજુ કાંઈ જાણ્યા નહીં આપણાથી જુદાં પડ્યાં તેને દીવસ આઠ થઈ ગયા.

દયાળશા—મહારાજ, એ જે પ્રતિજ્ઞા કરીને નોખા પડ્યાછે તે એણે પુર્ણ કરીજ હશે તેમાં પણ અંદેશાં જેવું નથી.

(તેના માણસો પ્રવેશ કરેછે).

કનકસેન—મહારાજ, પ્રણામ કરૂંછું.

રાજ૦—ઓહો ! કનકસેનજી તમે એકલા કેમ ! મારા બહાદુર ચંદાવત ક્યાં છે ?

કનકસેન—મહારાણા આપના પટાવતે તેની પ્રતિજ્ઞા પુર્ણ કરી

છે, અપાર મુગલ દળનો સંહાર કરી નાંખ્યો છે તથા બાદશાહને તોબા પોકરાવી સાત દીવસ સુધી રોકી રાખ્યો. છેવટ હાથીના હોદાપર તેનાપર ઘોડો કુદાવી ચોટ કરી કુરાનના સોગન ખવરાવ્યા છે કે દશ વર્ષ સુધી ઉદેપુરનું નામ ન લેવું. આપણું લશ્કર પણ ઘણું ખરૂં કપાઈ ગયું. થોડા માણસ રહ્યાં તે લઈ હું આપના કદમમાં સેવા બજાવવા હાજર થયો છું પણ આપ વહેલા આવી પહોંચવા જોઇએ ને આટલીવાર કેમ થઈ!

રાજ૦—કનકસેનજી, મારા રસ્તામાં હલદીઘાટ પાસે એક વિપ્રનું ધર્મસંકટ આવી પડ્યું તેમાં વાર લાગી તોપણ લગ્નના દીવસ પહેલાં તો આવી પહોંચ્યા છીએ, પણ મારા પરાવતનાં ચરિત્ર તું મુંને સંભળાવ.

દયાળશા--મહારાજ એ ચરિત્ર પછી નિરાંતે સાંભળજો. અત્યારે એ વખત નથી, હાલ જે કામને માટે આવ્યા છીએ તે બજાવો ને પછી ઉદેપૂરમાં જઈ ચરિત્ર આપ શ્રવણ કરજો.

કનકસેન—હા, મહારાજ હાલ તો આ કામ બજાવવું જોઇએ, કેમકે આપણો તથા મુગલ બંનેનો ભેટો થયો છે તેમાંથી આ કામ સિદ્ધ કરવું છે.

રાજ૦—એતો મહાદેવજીની ઇચ્છા હશે તેમ થઈ રહેશે પણ આપણે હવે અહીયાં વિના આમંત્રણ આવ્યા છીએ. ક્ષત્રિ ધર્મને અનુસરવું છે. સાંજપણ થઈ ગઈ છે; માટે રાત થાય ત્યારે આપણે અહિંથી ખસવું. જેથી કોઈ ઓળખે નહીં. તેમ વૈરીસિંહને મોઢા આગળ મોકલ્યા છે. તો તે તજવીજ કરીને આવે, ત્યાં સુધી આપણે અહીં રોકાવું. નહીંતર જૂદા પડી જશું. વળી એ પણ તમામ બાતમી લઇને આવશે. અગર તમારી સૌની મરજી હોયતો, હું ગુપ્તરીતે તપાસ કરી આવું.

દયાળશા—મહારાજ! તમારાથી એમ જવાય નહીં. કેમકે આ દુશ્મનની જગ્યા છે. વળી મુગલના છૂપા બાતમીદાર પણ ફરતા હશે. તો કદાપિ આપ ઓળખાઈ જાઓ તો પછી મોટી મુસીબત પડે, મરજી હોય તો હું તપાસ કરવા જાઉં.

ચંદ્રસેન—હા ! મહારાજ, પ્રધાનજી જાય અથવા હું જાઉં. પણ આપે એવા જોખમમાં શા માટે ઉતરવું જોઇએ.

રાજ૦—જોખમમાં ઉતરવા તો આહીં આવ્યા છીએ. મોતનો ડર રાખશું તો આ કાર્ય પણ નહીં થાય. એટલા માટે એવો સંકલ્પજ નહીં કરવો. મુગલ સઘળા સુસ્ત થઈ ગયા છે. વળી આ વખત સાદીની ગમતમાં અને મોજશોખમાં પડ્યા હશે.

દયાળશા—ત્યારેજ એની કમબખ્તી થવી છે; વળી એ લોકોના દિલમાં એમ પણ રહેછે, કે આપણા કાર્યની વચમાં કોણ આવવાનું છે. તેમ જશવંતસિંહે તો શાદી કબૂલ કરીછે. એટલે હવે કશી હરકત એને રહી નથી. નિષ્ફિકરથી લગનની ધામધુમમાં લાગ્યા હશે.

રાજ૦—હાજતો !

ચંદ્રસેન—મહારાજ આપણે જે કામછે, તે માત્ર વિમળદેવીથી છે. તો એનો તપાસ કરવાની જરૂર છે.

દયાળશા—તો અંતઃપૂર ક્યાંછે, વિમળદેવીનો મેહેલ તેમાં કઈ જગ્યોએ છે, ત્યાં શી રીતે દાખલ થવાશે. ઈત્યાદિ તમામ હકીકત જાણવાની છે.

વૈરીસિંહ—(નેપથ્યમાં) કાન્તા જુઓ સામે ઉભા એજરાણાજી.

દયાળશા—મહારાજ! વૈરીસિંહ આવી પહોંચ્યા.

ચંદ્રસેન—સાથે સ્ત્રીછે, તે વિમળદેવીની દાસી હશે. એમ જણાયછે.

રાજસિંહ—હા ! તે વિના બીજી સ્ત્રીને એની સાથે આવવાનો સંભવ રહેતો નથી.

વૈરીસિંહ—(કાન્તા સહિત પ્રવેશ કરેછે.) રાણાજી ! આ વિમળદેવીની સખી કાન્તા છે, એ બપોરની આપણી તજવીજ કરેછે. મેં એને અજાણ્યા થઈ ઘણી રીતે તદબિરથી વાત પૂછી. જેમાં બીલકૂલ દગાની વાત જણાતી નથી.

કાન્તા—રાણાજી ! આપની અમે વર્ષાની માફક રાહ જોઇએ છીએ. કેમકે મુગલ બાદશાહ આવી પહોંચ્યો છે. આ સામે જે તંબુ જણાય છે, ત્યાં એનું મૂકામ છે. અત્યારે તળાવના કિનારા ઉપર નાચ તમાશા થઈ રહ્યા છે. લગનની ધામધુમમાં સૌ લાગ્યા

છે. માત્ર મારી સખી એક શિવ આરાધના, તથા તમારા નામનું સ્મરણ કર્યા કરેછે. એને ક્ષણ પણ ચેન પડતું નથી.

રાજ૦—કેમ પ્રધાનજી ! ત્યારે આ વખતેજ તેની સાથે જશું કે કેમ ?

દયાળશા—મહારાજ ! આનું વૃત્તાંત નિરસંદેહ નિષ્કપટ સાચું હોય એમ જણાય છે. માટે જવામાં અંદેશો રાખવા જેવું નથી.

કાન્તા—તમે ફિકર નહીં રાખો. આ વાતની અમે કોઇને ખબર પડવા દીધી નથી. તેમ અત્યારે તમને ક્યાં ઉતારવા તે પણ બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો છે. જેથી કોઈ રીતની અડચણ નહીં આવે. પછી રાત્રે સમય જોઈ આપને હું અંતઃપુરમાં તેડી જઇશ. ત્યાં શી રીતે જવું, વિગેરે તમામ બંદોબસ્ત અમે કરી રાખ્યોછે.

દયાળશા—હા મહારાજ ! તે વખતે આપે તેની સાથે જવું. અને અમે સૌ મુગલાઈ લિબાસ પેહેરી તેના મેહેલની આસપાસ ફરશું. રાત હશે, તેથી અમને કોઈ પણ ઓળખશે નહીં. અને સૌ લોકો એમ જાણશે કે મુગલના સવાર હશે ! આજ તે લોકોની એટલી બધી સત્તા છે કે, ગમે ત્યાં ફરે તોપણ કોઈ અટકાવનાર નથી. માટે અમે આ તદબીરથી મેહેલની નીચે રહેશું. કેમકે કદી આપને ત્યાં કાંઈ વિઘ્ન થાય તો પછી આપ એકલાને ઝુઝવું ન પડે !

રાજ૦—શાહબાશ છે, દયાળશા તમારી યુક્તિને !

કાન્તા—એ વિચાર પણ ઉત્તમ છે. કેમકે પાણી પેહેલાં પાજ બાંધવી જોઇએ. હવે હું મોઢા આગળ ચાલી જાઉંછું.. આપ મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો. કેમકે સાથે જઇએ તો કોઇને વહેમ પડે.

રાજ૦—હા ! ખરી વાત છે.

દયાળશા—તમે આગળ જાઓ, અમે પણ તમારી વાંસે આવીએ છીએ. તમે વિમળાની સખી છો, એ સૌ જાણતું હશે. માટે અમે તમારી સાથે હોઇએ, તો કોઇને પણ શક લેવાનું કારણ બને.

કાન્તા—આપ ઉદેપૂરના મહારાજને આ વખતે આમ ગુપ્ત તેડી જવાનો વખત આવ્યો છે, તો માફ કરજો. કેમકે ઈશ્વરની મરજી આગળ શું થાય !

રાજા૦—તેની કશી ફિકર નથી. એતો રાજનિતિ છે! તમારી સખીને મળ્યા પછી સૌ સારાં વાનાં થશે.

કાન્તા—બહુ સારૂં! ત્યારે હું જાઉંછું.

રાજા૦—જાઓ.　　　(જાયછે.)

દયાળશા—મહારાજ! આપણે પણ ચાલો, ધીમ ધીમ ચાલતા થઇએ.

રાજા૦—ચાલો.

(સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—રૂપનગઢમાં કેશરબાનુ મુકામ.

પાત્ર—કેશરબા, કનીઝક, અને પુરંધરી.

કેશરબા—ક્યું! કનીઝક શાદીમેં ગમતતો બહોત અચ્છીહોતીહે.

કનીઝક—હાં! બેગમ સાહેબ, આપકે બાવા બરાતકી બરદાશ તો બહોત અચ્છી તરેહસેં રખતેહેં.

કેશરબા—મેરે બાવાતો બિમલાકી શાદી ઈધર હોનેસે, બહોત ખુશ હે. લેકીન મેરી અમાં થોરે બહોત નારાજ હોવે, વૈસા દીખ પડતા હે.

કનીઝક—વો ક્યું નારાજ ન હોવે। ક્યું કે આપકી છોટી બેણ ઉસ્કી પાસ રહેતે હે, વો સમજાયે બીના રહેવે!

કેશરબા—કભી નાખુશ હોવે, તોભી અપને તો ઉસ્કી ઇતીજ પરવા હે, મુજે તો મેરા કસમ સચ્ચા કરનાથા, સો કીયા.

કનીઝક—બેગમસાહેબ, અબ બિમલા આપકું ક્યા મું દિખાયગી. જો સુખન ઉંને કીયાથા, વો સબ ઉસ્કે મુંમે આપને પીછા દીયા.

કેશરબા—હજુ તો ઉસ્કું દિલ્લી જાકે શાહકી રૂબરૂ ફિટકાર દેનાંહે, ઓર જબ મેરી પાસ માફી મંગેગી, તબશાહકી પાસ બેઠ સકેગી.

કનીઝક—હ !। ઐસાઈ કરનાં.

પુરંધરી—(પ્રવેશ કરીને.) કેશરબા સલામ છે.

કેશરબા—આવ ! પુરંધરી.

પુરંધરી—કેશરબા ! તમે બરાતમાં સાથે આવ્યાં, એ બહુ સારૂં કર્યું; અને હું પણ ઘણીજ ખુશી થઇછું. કેમકે વિમળાને તમે સારી રીતે શિક્ષા આપી.

કેશરબા—શું કરવું. તારો કાગળ આવ્યો એટલે આવ્યા વગર ચાલે !

પુરંધરી—એ તો આપની મહેરબાની છે, એટલે મારૂં કહેવું માનોછો.

કેશરબા—જ્યારથી વિમળાએ મુંને વચન કહ્યાંછે, ત્યારથી મારૂં દિલ બળી રહ્યું હતું, કે ક્યારે એને મારા ખાવિંદથી નિકા પઢાવું.

પુરંધરી—કેશરબા મારો પણ એણે બહુજ ધિક્કાર કર્યો, અને કહ્યું કે તું તો નીચ દુશ્મનીછું. માટે તારો વિશ્વાસ નહી. એમ કહી મુંને તમારા ગયા પછી પોતાની પાસેથી દૂર કરીછે.

કેશરબા—પુરંધરી ! તુંને તો હું દિલ્હી લઈ જઇશ, પછી હરકત છે ?

પુરંધરી—ત્યારે પછી બીજું શું જોઇએ !

કેશરબા—પુરંધરી ! મારા ગયા પછી મારા બાવાએ વિમળાને કાંઈ કહ્યું કે નહીં ?

પુરંધરી—કેશરબા ! તમે કફા થઇને દિલ્હી ચાલ્યા ગયાં અને થોડા રોજ પછી શાહનો કાગળ જ્યારે જશવંતસિંહજીપર આવ્યો, ત્યારે ગડબડ બહુ ચાલી. વિમળાએ કહ્યું કે હું એ મ્લેચ્છના ઘરમાં નહીં જાઉં એટલા માટે બે ચાર દિવસ અનાજ પણ ખાધું નહીં. પણ આખર તમારા બાપુએ સમજાવીને કબૂલ કરાવ્યું. કોની તાકાતછે કે દિલ્હીના બાદશાહના નામ આગળ નાકબૂલ થાય.

કેશરબા—વિમળા તો શું ! પણ એના દાદાઓ મોટા મોટા જમામરદ રજપૂતની પુત્રીઓ મુગલના જનાનામાં દાખલ થઈ ગઇયું છે. તો એ બિચારી વિમળાની તે શેખી ક્યાં સુધી રહે !

પુરંધરી—કેશરબા-હમણાં મેં એવું સાભળ્યું છે જે વિમળા

ચામુંડાદેવીની પુજા કરવાને જવાની છે. આ રીવાજ એણે નવો કાઢ્યો છે, તમારા બાપુએ તો ત્યાં જવા ના પાડી. પણ તેણે કહ્યું કે આપણી કૂળદેવીની પૂજા કર્યા પહેલાં હું પરણીશ નહીં. તેથી તમારા બાપુએ હા પાડીછે. હવે એ અને એની સખી કાન્તા તથા પાંચ સાત માણસ સાથે લઈને આજ સાંજરે જશે, હવે મુને મારા મનમાં શક આવેછે, કે કદી તે આવો પ્રપંચ કરી ત્યાંથી નાશી જાય તો પછી શું થાય ! કેમકે એવા દાખલા આગળના ઇતિહાસુંમાં ઘણા બન્યા છે. માટે ત્યાં ચોકી પેહેરો રાખવો જોઇએ, કે જેથી ખોટો વિચાર ધાર્યો હોય તો તે અમલમાં ન આવે.

કેશરબા—ચોકી પેહેરો રાખવાની તો કાંઈ હરકત નથી. પણ આ વાત મારા ખાવિંદને રોશન કરૂં તો તે મારી વાતપર મશ્કરી કરે, અને કહે કે તમે ડરને લીધે આમ બોલોછો, કોની તાકાત છે કે મેં જેને બેગમ કરવા ધારેલ છે, તેની સામો બીજો નજર કરી શકે એમ જરૂર કહેશે. વળી કદી નાશી જાય, તોપણ એક પલમાં પકડી મંગાવવા મારા ખાવિંદ સત્તાવાન છે.

પુરંધરી—પણ પછી કદી હાથ ન લાગે તો શું થાય !

કેશરબા—ચાય ત્યાં જાય, તોપણ જેવું મુગલનું કોઇએ નામ સાંભળ્યું, કે તુરત આવી હજુરમાં હાજર કરે. એટલી હાક એની હિંદુસ્તાનમાં બોલેછે, વળી એમ દરશન કરવા જાય, તેમાં જો અડચણ કરીએ તો મારા બાપુને ખોટું લાગે, કે શાદી કબૂલ કર્યા છતાં પણ નાહક શાહને સાચું ખોટું સમજાવી અંટસ કરાવેછે, માટે એમ કરવું એ મુંને બાજબી નથી લાગતું. તેમ મારા ખાવિંદને પણ નામોશી લાગે,

પુરંધરી—એમ નહીંતો તમે કેટલાંક માણસ લઈ ફરવાને બહાને જાઓ, એટલે કંઈ વિચાર ધાર્યા હશે તો અમલમાં નહીં આવે.

કેશરબા—એ વિચાર સારો છે ત્યારે ઠીક જઇશ.

પુરંધરી—જરૂર જાજો, ભુલશો નહીં. નહીંતર પાછળથી વિમાસવું પડશે. હુંતો તમારા સારા માટે કહુંછું.

કેશરબા—જરૂર જઇશ પુરંધરી ! તારો એહેશાન હું જીંદગી પર્યંત હું નહીં ભુલું.

પુરંધરી—મારેતો આપની મેહેરબાની જોઇએ. હવે હું રજા લઉં છું.

કેશરબા—બહુ સારૂં, જા, અને પાછી સાંજે આવજે.

પુરંધરી—બહુ સારૂં આવીશ. (જાય છે.)

કેશરબા—કનીઝક! આજતો મેં હિંદવી પોશાક પહીરૂંગી ક્યુંકે હિંદુકે દેવલમેં જાનાં હે, સો વૈસા લીબાસ ચહીએ.

કનીઝક—બેગમ સાહેબ! આપને બહોત દિનસે યહ લિબાશ નહીં પહીરા હે.

કેશરબા—બાસ્તે ચલ, વો જરીયનકી સાડી મુજે નીકાલ દે.

કનીઝક—ચલીએ બેગમ સાહિબ.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—અજેપાલનું ઘર.

પાત્ર—અજેપાલ, બિજલ, પુરંધરી, વિદુષક.

અજેપાલ—બીજલ! આખર સુધી સમજી નહીં. તો છેવટ હિંદુના હાથમાંથી છુટી તુરકના હાથમાં જાય છે.

બીજલ—હાં! સાલી. આપણે ભીલ આખર હિંદુતો ખરા! આપણે ઘેરતો રજપૂતથી પણ સારી રીત છે.

વિદુષક—રીત સોનામોહોર જેવી, અન્ન વસ્ત્રને આબરૂ ત્રણ વાનાંની ખોટ છે. બાકી બધુંએ છે.

અજેપાલ—એવું છે. ત્યારે તને કેમ પૈસાદાર કરી દીધો ?

વિદુષક—ઇતો માથાં રખાવુંછું ત્યારે ના ?

બીજલ—સાચુંછે અજેપાલ! આ દોસ્તે આપણા બેયનો જાન બચાવ્યો છે.

વિદુષક—મેં ઇ દોસ્તી સારૂં નથી કર્યું.

બીજલ—ત્યારે શા માટે ?

વિદુષક—મારી ભાભી મો વાળે એ જોયું ન જાય, તે માટે અસ્ત્રીથી તણાઇએ, બાકી તમારૂં તો કાંઈ નહીં.

બીજલ—અજેપાલ! આ તારા ઘરથી નિસબત રાખેછેકે શું?

અજેપાલ—કોણ જાણે! સાળો ઘેર જાવ આવ કરે છે.

વિદુષક—અજેપાલ! આ સન્યાસીની શંકા લે છે? ને વળી અંધારી રાત, વેજલ વહુમાં મોહી જાણે કે?

બીજલ—અજેપાલ! તું પણ વેજલ ભાભીને ક્યાંથી લાવ્યો. બીજી કોઈ મળી નહીં? તે એવા ઠોઠાંને ઉપાડી આવ્યો?

અજેપાલ—વેજલના સારા પગને લીધે તો લૂંટ ખાલી જતી નથી. જ્યાં દા નાંખુંછું ત્યાં પાંસરોજ પડેછે. એટલા માટે રાખીછે.

વિદુષક—અજેપાલ! પોંચેલો તો! શેઠ કેમ તણાણા તો લાભે લોભે.

પુરંધરી--(પ્રવેશ કરીને) સલામ છે. અજેપાલ ઠાકોર.

અજેપાલ—આવો પુરંધરી શું ખબર લાવ્યાં?

પુરંધરી—મારા માલીક, હવે વખત આવ્યો છે.

અજેપાલ—(ખુશી થઇને) કેમ! સમજી! આખર મુસલમાનથી હું ભિલ સારો છું. ઠીક! ક્યાં છે, ચાલો.

પુરંધરી—હાય! હાય! એનુંજ રટણ કર્યા કરે છે. અજેપાલ એતો કદી બનવાનું નથી. બાકી એક ખબર દેવા આવી છું. જો બને તો.

અજેપાલ—શું ખબર છે. બોલતો ખરી?

પુરંધરી—વિમળા આજ આહીંથી બે ગાઉ ઉપર ચામુંડા દેવીનું જે મંદીર છે. ત્યાં સાજે દર્શન કરવાને જવાની છે. માટે તમે તે વખતે ત્યાં જઈ એની સાથે પાંચ પચાસ માણસ હશે, તેને મારી ઉઠાવી જાઓ તો, તમારી મુરાદ હાંસલ થશે. બાકી એ સિવાય બીજો ઈલાજ કોઈ પણ છે નહીં. તેમ ખુશીથી કદી પણ તે કબૂલ કરશે નહીં. હવે જેમ તમારી મરજી.

અજેપાલ—શાહબાશ! પુરંધરી, સારા ખબર લાવી. ઉઠાવી લાવવી એતો મારૂં કામ છે. કદી તેની સાથે સો માણસ હોય તો પણ શી હરકત છે! બસેં ભીલને લઇને જઇશ પછી કોણ મારો દિચરો સામો ઉભો રહેશે—તેં પૈસો હક કર્યો. આ ખબર ન આપ્યા હોત તો હાથથી જવીતી.

પુરંધરી—પણ એક વાત યાદ રાખવાની છે જે, ત્યાં એની

મોટી બેન જે ઓરંગઝેબ બાદશાહની હુરમ તે પણ ત્યાં જવાની છે. માટે તેને બોલાવશો નહીં. નહીતર માર્યા જશો.

અજેપાલ—કેશરબા, અને વિમળાને હું ઓળખું શી રીતે? એની કાંઈ નિશાની બતાવવી જોઇએ. કેમકે મેં કોઇને કદી જોઈ નથી.

પુરંધરી—એને ઓળખવાને મુશ્કેલી નહી પડે, કેમકે વિમળા હીંદવી પોશાક પહેરે છે. અને કેશરબા મુસલમાની બિબીનો પોશાક પેહેરે છે. માટે જેણે હીંદવી પોશાક પહેર્યા હોય, તેને ઉઠાવવી.

અજેપાલ—હવે કશી હરકત નહીં આવે, એકવાર હાથ આવે તો લઇને જંગલમાં ચાલ્યો જાઉં. પછી એનો બાપ આવે તોપણ પત્તો લાગવા ન દઉં.

પુરંધરી—હા! એમજ કરવું. હવે હું રજા લઉંછું.

અજેપાળ—બિજલ! હમણાની લૂંટમાંથી જે જરીયનની સાડી નીકળી છે, એ પુરંધરીને આપ.

બીજલ—બહુ સારૂં. (લાવીને આપેછે.)

પુરંધરી—અજેપાલજી! બીજું પણ કંઈ કામકાજ આ દાસી જેવું હોય તો સોંપજો.

અજેપાળ—તારા જેવાં તો હજાર કામ. (પુરંધરી જાયછે.)

બીજલ—અજેપાલ હું પણ હવે જાઉંછું.

અજેપાળ—દોસ્ત મદદમાં રેહેવું.

બીજલ—આ શિર તારૂં છે. એમાં અંદેશો રાખીશ નહીં.

વિદુષક—અજેપાળ! માથું બીજલનું ને પગ મારા, મોકલ જલદી એટલે જઇને ઉપાડી આવીએ.

અજેપાળ—બીજલ! ત્યારે તું તૈયાર થઇને આવ, અને હું પણ નગારૂં કરી, આપણા મિત્રોને ભેગા કરાવુંછું.

બીજલ—બહુ સારૂં.

વિદુષક—ચાલો, ત્યારે હું પણ તૈયાર થઇને આવુંછું.

(સૌ નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—રૂપનગઢનો રસ્તો.

પાત્ર—પુરંધરી.

પુરંધરી—(રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં સ્વગત.) આખર આપણા મનનું ધાર્યું થયું, વિમળાને તો સારીરીતે નશીયત અપાવી, પણ હવે એક દુઃખ રહ્યું, કે વિમળાના ગયા પછી અજેપાળ પૈસા પાછા માગશે. તથા સુખે રહેવા દેશે નહીં. હજુ સુધી તો લાલચમાંને લાલચમાં, કાંઈ બોલતો નથી. અને ઉલટો આશાઓ આપતો જાયછે. પણ એ મહા લુચ્ચો છે, એનું કામ નહીં થાય તો, આપણી હાજરી લેશે. કેમકે વિમળા તો એના હાથમાં આવવાની નથી એતો નિશ્ચય છે, માટે માતાજી કરેને જે આ ઘાટ ઘડ્યો છે, તેમાં એનું જો કાસળ નીકળી જાય તો પછી તમામ ઉપાધી મટે. કેમકે તે ત્યાં જાશે, અને વિમળાનાં માણસને મારી જેવો એને એ ઉપાડશે, ત્યારે કેશરબા એમ સમજશે કે આ બધો પ્રપંચ વિમળાએ કર્યો હશે. એટલે વિમળાને તે કબજામાં લેવા માટે પોતાનાં માણસોને હુકમ કરશે. તેમાં અજેપાલ માર્યો જશે. અને આથી કેશરબાને જે વાત ખોટી આપણે સમજાવી છે, તે ખરી પડશે. એટલે મારા ઉપર એનો પૂરો વિશ્વાસ બેસશે. અને વચમાં અજેપાલનું સાલ જે છે, તે ટળશે. બધી રીતે આપણને લાભ છે.

(એમ બોલતી બોલતી નીકળી જાયછે.)

ત્રીજો અંક સમાપ્ત.

अंक ४ थो.

पात्रजन.

વિમળદેવી............જશવંતસિંહની ભત્રીજી.

કાન્તા ....વિમળદેવીની સખી.

જયા..................તેની દાસી.

રાજસિંહ ....ઉદેપૂરનો તખ્તનશીન રાણો.

કેશરબા...............ઔરંગજેબની હુરમ ને જશવંતસિંહની દીકરી.

કનીઝક..... .... કેશરબાની દાસી.

અજેપાલ ....લૂંટનો ધંધો કરનાર ભીલનો રાજા.

બીજલ .. ..લૂંટનો ધંધો કરનાર અજેપાલનો સાથી.

બીરસદ..............કેશરબાની દાસી.

ઔરંગજેબ............દિલ્લીનો બાદશાહ.

વજીર..................ઔરંગજેબનો પ્રધાન.

કાજી..................ઔરંગજેબના રાજનો ન્યાયાધિશ.

ટૈબરખાંન. ....ઔરંગજેબનો સેનાપતિ.

દીલીરખાંન............ઔરંગજેબનો એક અમીર.

પુરંધરી..................ભીલની છોકરી.

દયાળશા ....રાજસિંહનો પ્રધાન.

ચંદ્રસેન.............. ..રાણાનો પટાવત.

શુભાનખાં, ઇબ્રાહીમ, કરીમખાં, રહેમાનખાં ....ઔરંગજેબના ખાસ હજુરી સિપાઈ.

આ સિવાય, ચોપદાર, સિપાઈ, ઇત્યાદી પાત્રો આ અંકમાં પ્રવેશ કરેછે.

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—વિમળદેવીનો મહેલ.

પાત્ર—વિમળદેવી, કાન્તા, જયા, રાજસિંહ.

વિમળદેવી—(સ્વગત) કાન્તાને રાણાજીની તજવીજ કરવાને મોકલીછે. પરંતુ હજુ સુધી કાંઈ પણ ખબર લઈ આવી નહીં. વખત પણ હવે થોડો રહ્યોછે. આજની રાતમાં જે બને તે બની શકશે. નહીંતર પછી રાણાજી આવશે, તોપણ મળવું મુશ્કેલ થશે. કેમકે કાલ સવારથી તો લગ્નની ક્રિયા થવાની છે; માટે તે વખતે મરવા સિવાય બીજો ઇલાજ નથી. હે સદાશીવ ! હે ભોળાનાથ ! હે ત્રિનેત્ર ! તમારાપર મારા જીવવાનો આધાર છે. યવનનું મોઢું આ શરીરથી કદી જોવાની નથી. મત્રળા શૃંગાર સજી પ્રાણપતિને મળવા માટે તૈયાર થઈ રહીછું. પણ એ સઘળું પરિપૂર્ણ રીતે પાર ઉતારવું તમારા હાથમાં છે આ પુષ્પહાર, આ વસ્ત્રાલંકાર, આ મેહેલ માંગલીક કરવો, એ તમારા અખત્યારમાં છે. નહીંતર આ શસ્ત્ર લઇનેજ બેઠીછું. કાન્તા આવશે ત્યાં સુધી રાહ જોઇશ. પછી મારી પ્રતિજ્ઞા કદી ભંગ થવા દઇશ નહીં.

કાન્તા—(પ્રવેશ કરીને.) સખી ! વધામણી છે. રાણાજી તેમના બે ચાર સામંતો તથા પ્રધાન સહિત આવી પહોંચ્યા.

વિમળદેવી—(આશ્ચર્ય થઇને) ક્યાં છે ! આહીં કેમ ન લાવી?

કાન્તા—સખી ! એકદમ આહીં એમ લઇ અવાય નહીં. હાલ વિજયાને ત્યાં રાખ્યા છે.

વિમળદેવી—લે આ વધામણીમાં હાર આપુંછું. (હાર આપેછે.) બેન તારો ઉપકાર મુંને જીંદગી સુધી વિસરશે નહીં. કાન્તા ! ત્યારે રાણાજીને હમણાં આહીં તેડી લાવ, કેમકે હાલ સૌ જમવા કરવામાં પડ્યા છે; તો અત્યારેજ આહીં લાવવાનો સમય છે. પછી વખત નહીં મળે.

કાન્તા—બહુ સારૂં. ત્યારે હમણાં તેડી લાવું.

વિમળદેવી—તાકીદથી જા ! હવે મારાથી ધિરજ રહેતી નથી.

કાન્તા—બેન આજનો દિવસ ધિરજ રાખવાનો છે. પછી તારી મરજીમાં આવે તેમ કરજે.

વિમળદેવી—ઠીક! ત્યારે તને ગમે તેમ કર.

કાન્તા—હું વાર નહીં લગાડું. તુરતજ આવીશ. એ પણ રાહ જોઇનેજ બેઠા હશે. લે હું જાઊંછું. (જાયછે,)

વિમળદેવી—(કાન્તાના ગયા પછી) જયા ?

જયા—(પ્રવેશ કરીને.) કેમ, બા શું કામછે ?

વિમળદેવી—થાળી, પીરસી તૈયાર રાખી ?

જયા—હા ! સઘળું તૈયાર છે, પાંચ થાળીઓ પીરશી, વિજયા તેને ઘેર રાણાજીના સામંતો માટે લઈ ગઈ.

વિમળદેવી—ઠીક કર્યું.

જયા—બા આજ તમે અભિસારીકા વેશ ધારણ કર્યોછે. તેથી તમારી કાન્તી કોઈ જૂદાજ પ્રકારની દેખાયછે. આ રૂપનો અંબાર જો બાદશાહની નજરે પડે તો, તે તો આંધળો ભીંતજ થઈ જાય.

વિમળદેવી—જયા ! ગુલાબ ને કમળની સુવાસતો ભ્રમરને માટેજ નિરમાંણ થએલી છે. તે ગરધવને માટે નથી.

જયા—કદી ભ્રમર ન મળે તો શું કરે ?

વિમળદેવી—ભ્રમર ન મળે તો એની મેળે કરમાઈ જાય. પણ કદી પાત્રવિના બીજાને સુવાસ ન આપે.

જયા—બા ! મુકતા મેહેલમાં રોશની વગેરે તમામ તૈયાર કરી રાખેલ છે, તો ત્યાં પધારો.

વિમળદેવી—ચાલ ! ત્યાં જઇએ. (મુકતા મેહેલમાં જઈ બેઠા પછી.) જયા ! જો તો ખરી હજી કેમ કાન્તા ન આવી.

જયા—બા ! એટલાં બધાં અધિરાં શું થાઓછો; એને ગયાં હજુ કંઈ વાર થઈ નથી. તે ક્યાંય કામ વિના રોકાય તેવી છે નહીં. પણ તમે પતિને મળવાને માટે બહુ આતુર થઈ રહ્યાંછો, તેથી વખત ખૂટતો નથી.

વિમળદેવી—અરે ! એમજ છે. રાણાજીનું મુખ જોવા મારૂં

મન એટલું બધું ઉતાવળું થઈ રહ્યુંછે કે એક પળ એક વર્ષ જેવડી અત્યારે થઈ પડીછે.

કાન્તા—(પ્રવેશ કરીને.) સખી ! રાણાજી પધાર્યા.

વિમળદેવી—કેમ ખરે આવ્યાજ ? (રાણો પ્રવેશ કરેછે. ત્યારે ઉભી થઈ નીચું મોઢું રાખી હાથ જોડીને.) ધન્ય ! ક્ષત્રિપુત્ર ! ધન્યછે તમારી જનુનીને શરણાંગત રક્ષક વિરપુરૂષ યોગ્ય સમયે આવી પહોંચ્યા. પ્રાણપતિ અહીં બિરાજો.

રાજ૦—(બેસે છે. તથા રાણીને ઉભી રહેલી જોઇને.) રાજપુત્રિ ! તમે પણ બેસો. બિલકૂલ ફિકર નહીં રાખો. હું આવી પહોંચ્યોછું. તો હવે શી હરકતછે. એ વચનથી જરા પણ ડરશો નહીં. સાચું મોતી કાગને હાથ જવા નહીં દઇએ (હાથ ઝાલી પોતાની પાસે બેસાડે છે.)

વિમળદેવી—પ્રાણપતિ ! હું બેસુંછું. આજ મારે સોનાનો સૂર્ય ઉગ્યોછે. (કાન્તાને જયાને જવાને ઇસારો કરેછે.)

કાન્તા—જયા ! ચાલ ત્યારે આપણે થાળી પીરશી તૈયાર રાખીએ. (એમ બાનું કાઢી બંને નાકળી જાયછે.)

વિમળદેવી— લાવણી.

(મુજ ઉપર ગુજરીની ચાલ.)

ધન્ય વિર પુત્રછે, ધન્ય જનુની તમારી;
આવી યોગ્ય વખતમાં, ખબર લીધીછે હમારી. ૧
અમે પત્ર લખ્યો તો, કૂળ રાણાના જાણી;
તમો આવ્યા રાખ્યું, નિજ પરિયાનું પાણી. ૨
ચહુ દિશા નિરખી પણ, નર કોઈ નજરે નાવ્યા;
શુદ્ધ ક્ષત્રિપુત્ર એક, તમે મુજ મન ભાવ્યા. ૩
હતી દિશા શૂન્ય મારે, આ વખતે સ્વામિ;
હું મહા દરિયામાં, હતી નાવ તવ પામી. ૪
આવ્યું છે મુગલદળ, એક તરફથી મોટું;
વળી બીજી તર્ફે, મા, બાપે ધાર્યું છે ખોટું. ૫
તમે સાથ તણી કરી વાર, શરણ દીધુંછે;

એક ક્ષત્રિ અબળા, તાણું કામ કીધું છે. ૬
ધન્ય જણ્યાં રત્ન, રજપૂત જનુની આવાં;
જે શરણાંગતના પાલ, શરણ સુખ થાવા. ૭
અરે ભરતખંડના રાય, અને સહુ રાણા;
દીધી કન્યાઓ, તુરક ઘેર વટલાણા. ૮
ત્યારે શરણ હમારે, કોનું લેવું કો' પ્યારા;
એક ટેકવંત નર, તમે રહ્યાછો ન્યારા. ૯
આ રૂપનગઢનું, રાજ શાણુંછે નાનું;
મા બાપ થકી આ કામ, કર્યુંછે છાનું. ૧૦
છે હાથ તમારે રાણા, હમારી લાજ;
હવે ઉચિત હોય તેમ, કરો વિચારી કાજ. ૧૧

રાજસિંહ— ગજલ.

(ઇંદ્રસભામાં ગવાતી ઢબની.)

મારા ધર્મથી વિરૂધ, મેં નથી કર્યું;
પ્રિયા ન ઉપકાર માનો, શર્મ પામું હું.
આવાં કામે પગલાં પ્રીયા, બહુ અમે ભર્યાં;
શિશોદીયાએ શિશ વહાલાં, ત્યાં નથી કર્યાં.
શસ્ત્ર મારાં સજ જ્યાં લગી, ધડ ઉપરછે શિશ;
ત્યાં લગી તું ડર પ્રીયા, ન કોઇનો ધરીશ.
ક્ષત્રિના અંકુર ખુનથી, નથી ખર્યા;
કાયર નરના બોલ કોદી, કાને નથી ધર્યા.
ક્ષત્રિનીતિ ક્ષત્રિટેક, ક્ષત્રિનું અભિમાન;
નામ નિર સાચું ગણીએ, શરીરનું શું કામ.
અરે શું આવીયો છે, એહ શાહ ઓરંગજેબ;
હામ ધારી આવ્યો લેવા, ક્ષત્રિઓની એબ.
ધોએ મોઢે કાઢું તો હું, રાણો રાજસિંહ;
રાજહંસણી શું જાશે, તરક હાથ દિન.
વરશે શું એ મરકટોને, ક્ષત્રિ નારીઓ;
મર્દશુંરે ગયારે નાશી, હામ હારીઓ.

વિમળદેવી--રાણાજી! તમારા જેવા શરણાંગત રક્ષક રત્નને જે જનુનીએ જન્મ આપ્યોછે તેને ધન્યછે. પ્રાણપતિ! ભરતખંડના સઘળા રજપૂત રાજાઓ મુગલોને કન્યા આપી, એની સાથે જમી વટલી ગયા; તો હવે અમારે શરણ કોનું લેવું, એ આપજ વિચાર કરો. આજકાલ એક ટેકવંત નર તમે રાણાછો, તેથી તમને પત્ર લખી મેં તસ્દી આપી, જેથી આપે આવી આ અબળાને સહાય કરી. નહીંતર પ્રાણ ત્યાગ કર્યા વગર છુટકો નહોતો. પણ ઇશ્વરે મારી લાજ રાખી. આ બધી ગોઠવણ મેં મારા કાકા જશવંતસિંહજીથી ગુપ્ત કરેલી છે.

રાજ૦—અરે! તમારા જેવી રાજપુત્રી તુરકના હાથમાં જશે! શું ક્ષત્રિ શૂરત્નનો નાશ થઈ ગયોછે, શું નિરવિર ભૂમિ થઈ ગઇછે, કે તમારા જેવી પવિત્ર સ્ત્રીને એક ચાંડાલ અપવિત્ર કરવાને ચાહાશે? એમ કદી બનવાનું નથી, પ્રીયા જ્યારથી તમારો પત્ર મારાપર આવ્યો છે, ત્યારથી મેં સુખ ચેનથી અન્નજળ પણ લીધું નથી. એકીદમ અત્રે આવ્યોછું.

વિમળદેવી—પ્રાણનાથ! આપે જો એટલી સતાબી ન લીધી હોત તો ક્યારનુંએ વિપરિત થઇ ગયું હોત; પરંતુ ઇશ્વરે સઘળું સારૂં કર્યું. હવે આપને માટે ભોજન પાનાદિક તૈયાર કરી રાખ્યાં છે. તો આપ મારી સાથે બેસીને તે જમો અને પછી:—

રાગ ઝીંઝોટી (કલ્યાણ. મિશ્રિત.)

(ગોરી તેરો અંચલ ઉઠ સમારરી એ રાહ.)

પીયા મોરા ધારન, કરૂં શૃંગારરી, અલ્પ કાલ ડેરો પતિ. ટેક.
અમિત હોતુંમ, કરૂં મેં સેવા, પીયા ભોજનકી એહે તૈયારરી. અલ્પ.
પુષ્પ બિવિધકે, ગુંથિત સુંદર, પરિધાન કરે કંઠમેં હારરી. અલ્પ.
ક્ષત્રિ રીતીવત્ અબ ઈહાં રાજા, મેરે મેલમેં કરેંગે વીહારરી. અલ્પ.

રાજ૦— રાગ શીંયાનો કનેરા.

ગ્રહણ કરૂં આપો સ્નેહ નિર્મળથી;
પ્રસન્ન થાઉં આરે હસ્તકમલથી. ટેક.
તમેછો નવોઢા કે, અભિસારીકા;

પ્રાપ્ત થયાં પુરવ પુન્ય ફલથી. પ્રસન૦
હસીતવદના, હે મૃગનયની;
મુંને ડુબાવ્યો મુભાષિત જલથી. પ્રસન૦

વિમળદેવી— **રાગ સોરઠ મલાર.**

(ચમકે બિજલી ડર મોહે લગે એ રાહ).

થરકે ચિતડું કરવું શું પીયા,
મુગલો દળ આવી પડયું રે અહીં. થડકે. ટેક.
સંદેશો આવે નકી, પ્રત્યુત્તર શું દેશું રે પીયા;
હવે તમથી અમે ન થશું અળગાં,
અમે ચાલશું લઇને ચાલોરે જહીં. થડકે.

રાજ— **બરવાની ઠુમરી.**

મુગલોથી ડરો ન પ્રીયારે તમો, જવુંછે અહીંથી એને જાણકરી મુગલો.
શુંરે શૂરાતન ત્યારે હમારૂં, ગુપ્ત જઇએ અબળાને હરી. મુગલો.
ધૈર્ય રાખો તમે ચિન્તા વિસારો, જેમ તેડાવ્યાછે હામ ધરી મુગલો.

વિમળદેવી—બહુ સારૂં પ્રાણનાથ દીગવિજયી રાણાના આશ્રય નીચે આ અબળાને શી ફિકર છે. રાણાનો હસ્તકમલ જેણે ગ્રહણ કર્યોછે, એની પત્નીપર દ્રષ્ટી કરવા કોની તાકાતછે? એ મારા મનમાં નિશ્ચય છે. તોપણ ભોજન પાનાદિક કરી અહીંથી પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરીએ.

રાજ૦—બહુ સારૂં ત્યારે તમારે પણ પુરૂષનો પોશાક ધારણ કરવો પડશે. કેમકે અહીંથી અશ્વારૂઢ થઈને જવાનું છે.

વિમળદેવી—બહુ સારૂં, હું પણ પુરૂષનો પોશાક ધારણ કરીશ. તથા મારે ચડવા માટે અશ્વ પણ તૈયારજ રાખેલ છે.

કાન્તા—(પ્રવેશ કરીને.) સખી! મધરાત થઇ ગઇછે. વળી રાણાજી ભુખ્યાછે, તો ભોજન પાનાદિક કરી લીઓ. કેમકે પ્રભાત પેહલાં અહીંથી નીકળી જવાનું છે.

વિમળદેવી—બહુ સારૂં ત્યારે ચાલ જમી લઇએ. પ્રાણપતિ ભોજન ગ્રહમાં પધારો.

રાજ—બહુ સારૂં ચાલો.

કાન્તા—બેન! ત્યારે હું હવે રજા લઊંછું.

વિમળદેવી— રાગભેરવી.

અહો મારી પ્યારી સખી, વિયોગ તારો થશે દુઃખકારી. ટેક.
બાળસ્નેહી મારી સુખ દુઃખ સહભાગી,
વિરહઅગ્નિ બહુ બાળશે કાન્તા મુજ પ્યારી. અહો.
આભારી તારી બહુરે થઇછું, પીયુને મિલાવ્યા;
તે શ્રમ તારો ન જશે વિસારી. અહો.

કાન્તા— ભેરવી.

(ચંદ્રમુખીને એકલી એ રાહ.)

હા બેની તું તો જાયછે, તારા પીયુને તું મળી. ટેક.
સંતોષ એછે મુજને, સેવા કરજે સ્વામીની;
સાસુ નણદીથી સદા, રહેજે ત્યાં હેતથી ભળી. હા બેની.
વિયોગ તારો સાલશે, આવીશ ત્યાં હું કોકદી;
રાણાજી પાય હું નમું, શરણે આછે મારી અલી. હા બેની.

રાજા—પ્રીયા! તમે દિલગીર નહીં થાઓ, કેમકે ઉદેપૂર ગયા પછી આપણે વિધિપૂર્વક લગ્ન કરશું, એ ઉત્સવપર કાન્તાને એના પિતાપર પત્ર મોકલી ત્યાં બોલાવશું.

કાન્તા—બેન! આ માંગલીક વખતે દીલગીર ન થવું, અને હું તારો પત્ર આવશે તે વખતે અવશ્ય આવીશ.

વિમળદેવી—બહુ સારૂં! ત્યારે તું પણ ભોજન કર્યા પછી જા.

કાન્તા—ઠીક ત્યારે ચાલો. જમી લઇએ.

વિમળદેવી—બેન! જયાને તો મારી સાથેજ લઇ જવાધારૂંછું.

કાન્તા—હા! એમજ કરવું.

વીમળદેવી—જયા! ભોજન ગ્રહનો રસ્તો બતાવ.

જયા—રાણાજી! આમની તરફ પધારો.

(સૌ નીકળી જાયછે.)

- ❦ -

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ચામુંડાદેવીનું મંદીર.

પાત્ર—કેશરબા, કનીઝક, અજેપાલ, બીજલ, અને બિરસદ, વિદુષક.

કેશરબા—ક્યું કનીઝક, અબ થોરા વક્તમેં બિમલા ઈધર આયગી. અપને તાકીદસેં ઈધર આયેહેં, યે દેવીકા મંદીર તો અચ્છાહે ?

કનીઝક—તુમારે હિંદુમેંભી બડી તારીફ કરને જેસી ધર્મકી જગે હે હે !

કેશરબા—હાં, બહોતહે, લેકીન જો અચ્છે અચ્છે નામાંકીત આલેશાન મકાનથે, વો સબ બાવિંદને જમીદોસ્ત કરદીયે.

કનીઝક—હાં, કાફરેકે બુતખાને ક્યા કામકેહે, ઉસ સબબસ તોડ ડાલે હોગે.

કેશરબા—ક્યું કનીઝક યહ હિંદવી લીબાસ મુજે કૈસા લગતાહે ?

કનીઝક—આપકું યહ બહોત અચ્છી બહાર કરતાહે, કભી શાહકે દીખનેમેં યહ લીબાસ આવેગા તો ફિર આપકું દુસરા પહિરનેભી નહી દયેગે.

કેશરબા—મેરેકુંભી ઐસા લગતાહે કે યહ લીબાસ ખુબસુરતીમે બઢારા કરતાહે. તેસે અપના બીબીઓંકાભી લિબાસ કુચ્છ થોરી બહાર નહીં કરતા.

કનીઝક—વાહ ! ઉસ્કી ક્યા તારીફી કરનાં ! જનાનેકે લાયક તો વોઇજહે.

કેશરબા—અભીતલક બિમલા ક્યું નહી આઈ.

કનીઝક—અભી આવેગે, કેશરબા, તુમ ઉસ્કે મુંપર કુચ્છકહોગે!

કેશરબા—દેખતો સઈ, ઉસ્કું કેસા કેસા ફિટકાર દેનાંહે, જો જો સુખન ઉને મુજકું કહાહે, વો સબ ઉસ્કે મુંમે પીછા ડાલુંગી. તબ ઉસ્કું ખબર પડેગી; કે મેંને સચ્ચા કસમ ખાયાથા.

કનીઝક—ફેર શાહકી દીલ લગી ઉસપર હો જાયગી તો ક્યા કરોગે ?

કેશરબા—ઉસ્કી બીલકુલ મુજે ફિકર નહીહે, મગર કીસતરેહભી મેરા કસમ સચ્ચા હોવે તો બસહે. જબ વો મેરી સંગ જનાનેમેં બેઠે, ઓર મેં ઉસ્કું કલમા પઢાઉં, ઓર વો રજપૂતકી તુકબરી છોડકે લાચાર હોજાવે તબ સબ હોચુકા. ફેર મુજે દુસરા કુચ્છ નાં ચાહીએ.

કનીઝક—વો જબ શાહસ્ત્ર નીકા પેઢેગી, તબ આપેંઈ આપકી પાસ જનાનેમેં આકર બેઠેગી. ફીર દિલ ચાયસો ઉસ્કા મુંપર કહનાં.

કેશરબા—ઉમેદવારીભી વૈસા વક્ત દેખનેકીહે.

કનીઝક—તબ થોરા વક્તમેં વો સબ મોજુદ હોવેગા.

નેપથ્યમાં—મારો સાલેકું!

કેશરબા—કનીઝક! કીસકું મારનેકા બોલતાહે?

બિરસદ—(પ્રવેશ કરીને.) હુરમ સાહેબ બડી જુલમકી બાત હોગઇ. અપને સબ આદમીકું કિતેક ઘોડે સવારને આકર કતલ કરદીયા. અબ આપકૂં ઢુંઢતેહે, બાસ્તે આપ કીધરભી છૂપ જાઓ. કનીઝક, તુમભી જાતે રહો! નહીંતો મારે જાઓગે (એમ કહી નાશી જાય છે.)

કેશરબા—(ગભરાઇને.) અરે! યહ ક્યા, અપનેપર કોન આતાહે? ક્યા કુચ્છ બિમલાને તો દગા નહી કીયા હોગા કનીઝક! અબ ક્યા કરનાં?

કનીઝક—મેં તો જાનતીહું કે ઉસ્કાઈ દગા હોગા, ઓર સાલી પુરંધરીને અપનેકુ ભૂલ ખીલાઈ.

બીજલ—(પ્રવેશ કરીને) અજેપાલ, દેખ યહ દોનું ખડી હે, ઉસ્મે જીસને સાડી પહેરીહે વો તેરી માશુક.

વિદુષક—તબ ઉસ્કી પાસ ખડીહે! વો ક્યા કેશરબા? વાહ! ખુબસુરતી તો અચ્છીહે.

કનીઝક—બેગમ સાહેબ યહ લોક અપની તરફ તાકતે હે, ઉસ્કા કુચ્છ ખરાબ ઇરાદા હોવે, વૈસા લગતાહે.

કેશરબા—અપને ઇધર આયે, વો બડી ભૂલકી.

અજેપાલ—(કેશરબાની નજીક જઇને.) ક્યું, પ્યારી ચાલો.

કનીઝક—કમજાત તેં પ્યારી કિસકું કહતાહિ.

અજેપાલ—(તેને ધકો મારીને) સાલી તેરેકુ કોન પ્યારી બોલતાહે. (ધકો લાગવાથી કનીઝક પડી જાયછે.)

વિદુષક—લીઓ, ઈ તો તમારાથી રીસાણું.

કેશરબા—તુંમ મેરેકું લે જાનેમેં અચ્છા ફલ નહીં નીકાલોગે.

અજેપાલ—મેરેસેં તુરક અછાહે કયું? (એમ કહી ઉપાડીલેછે)

કેશરબા—(રોતાં રોતાં) અરે! મુજે કોન ઉઠાકે લે જાતાહે, કોઉ શાહકું ખબર ભેજો.

બીજલ—બરાબર પકડલેની! નહીંતો સાલી છીટક જાયગી.

અજેપાલ—અબ છટકકે કહાં જાયગી?

કેશરબા—યા, પરવર દિગાર, પરવસ્તી કર. યહ મિસકીન ઓરતકી આબરૂ રખની. વો અબ તેરે અખત્યારમેહે, પલક દરિઆવ, પલમેં ખુદા ચાયસો કરે.

વિદુષક—ખોદે તે પડે. (અજેપાલ વિગેરે કેશરબાને લઈ ચાલ્યા જાયછે.)

કનીઝક—(સાવધ થઈને) અરે! ઈધરસેં બેગમ સાહેબ કહાં ગયે. ઈધર કોઉભી હે નહી. બેશક ઉસકું લૂંટારા ઉઠા ગયે. અબ મેરા બુરા હાલ હોવેગા; અબ મેં કયા કરૂં! ઓર કીધર જાઉં! બાત છુપા દઉં તોભી સલામતી નહીહે. ઓર ઉનસ તો મેંજ ગુનેગાર હોઉંગી; બાસ્તે ચલ શાહકું જાકર યે સબ અહેવાલ રોશન કરૂં. કમજાત પુરંધરીનેજ દગા દીયા.

(એમ કહીને નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રૂપનગઢને પાદર ઔરંગજેબની છાવણી.

પાત્ર—ઔરંગજેબ, વજીર, કાજી, ટેબરખાન, દિલીરખાં, વિદુષક, પુરંધરી, કનીઝક, સિપાઈ, ચોપદાર.

ઔરંગજેબ—કયું વજીર રૂપનગઢમેં અપને આયેહેં, ઓર પીછે કામ બક્ષકું દિલ્હીમેં રખાહે. વો ઉધર બંદોબસ્ત રખેગા.

વજીર—હાં. ખુદાવિંદ વો રાજકું અચ્છી તરેહસેં સમાલેંગે.

કાજી—શાદીકી બાતમેં દિલ્લીકી બાત છોડદો.

વિદુષક—શું કહ્યું કાજીસાબ ? ફરીને બોલો.

કાજી—અબ સાદીમેં મોજ શોખ કરનેકું આયેહે, ઉસકે બિચમેં દિલ્લીકી રાજ ખટપટ ઔર દુસરી તિસરી બાત બોલનેકી ક્યા જરૂરહે !

વિદુષક—કાજી સાહેબને તો લેરજ કરવી. વરસ એંસી થયાં, પણ વાત બીજી ન ગમે.

વજીર—ઉસ બાસ્તે તો જીદકરેકે સંગ આયેહેં.

કાજી—વજીર, મેં તો જીદકરેકે આયાહું, મગર તેને તો આનેકા મુંસેં કહાભી નહીંથા. ઔર સરકાર આપેય તેરેકું સંગ લાયેહે, ક્યું ?

વિદુષક—ભાઈ, માંઈ આશકનાં ઠોઠીયાંએ જોઇયે તો, શાદીનાં કામછે, ભાઈ હાંણે માણે કોણ !

કાજી—ક્યું, વજીર નાચ કબ શીરૂ હોવેગા.

વિદુષક—થાયછે, કાજી સાહેબ, લાલ લૂગડાં હમણાં આવે છે. ડાઢી બાઢી વિંખાઈ ગઇછે, તે ઓળી રાખો.

વજીર—આજકે નાચ તમાશાકા ખર્ચ કાજીસાહેબકે શિરપરહે.

વિદુષક—એમાં કાંઈ પાડ ! રાગનાં પારખાં પણ કાજીસાહેબ કરેછેનાં.

ગુણિકા—(પ્રવેશ કરેછે, અને નાચ કરી ગાયછે, તેથી બાદશાહ વિગેરે ખુશ થાયછે.)

ઔરંગજેબ—વજીર, યહ તાયફા અચ્છા નાચ કરને હારાહે.

વિદુષક—ક્યું કાજીસાહેબ, આજકી લીજત કૈસી હે !

કાજી—સુરતો જાને બપૈયા પોકારતે હે.

ઔરંગજેબ—વજીર યહ તાયફાકું કુચ્છ બક્ષીસદો.

વજીર—હુકમ માફીક દેતાહું. (આપેછે, તે લઈ નાયકા જાયછે.)

ઔરંગજેબ—વજીર, જશવંતસિંહ ઐસી બહોત દેર ક્યું કરતાહે?

વજીર—ખુદાવિંદ શાદીકા કામહે, દેરભી લગે, આપ મોજમેં

રહો. તૈયારી સબ હોતીહે. આપ બાદશાહુકી શાદીહે, કુચ્છ એસી તેસી બાત નહીં હે, કે જીસે સટર પટર કર દેવે.

વિદુષક—ખુદાવિંદ, જશવંતસિંહ રાઠોડને કુરનસ બજાકે અર્જ કીહે કે યહ મારવાડ દેશમેં શાદીકે પ્રસંગમેં બહોત મશ્કરી કરનેકા રીવાજ હે. તો કભી કીસીકી મશ્કરી હોવે તો, ઉનિ કફા નહીં હોનાં ઇતની અરજ કબૂલ રખોગે.

ઓરંગજેબ—મજેસેં મશ્કરી કરે. ઉસમેં ક્યા હરેકત હે.

વિદુષક—કાજીસાહેબ એક બાત પૂછતા હું.

કાજી—ક્યા હે ?

વિદુષક—આપકું નિકા પઢનાં હોવે તો એક અચ્છી ગુલબદન પરી હાજર હે.

ઓરંગજેબ—બહોત અચ્છા, એસી હોવે તો કાજીસાહેબકે બાસ્તે લાઓ.

વજીર—હાંહાં, એસીકું તો ઢુંઢતેઇ હે, ખુદા કરે ને મિલજાવે તો બડી અચ્છી બાત હે.

કાજી—ખુદાવિંદ આપભી ક્યા મશ્કરી કરતે હો, યહ તો દિવાના હે !

વિદુષક—નામદાર મેરે બાપદાદેકી કસમ, તંબુકી બહાર ખડી હે, બહોત દેરસેં હુકમ હોવે તો અભિ કદમમેં હાજર કરૂં. નાચ ગાનમેં બહોત હુશિયાર હે.

ઓરંગજેબ—જા, બુલાલા, એસી હોવે તો, (જાયછે.)

કાજી—સાહેબ યહ મશ્કરીકી બાત છોડદો તો અચ્છા હે. આપકું યહ આદત બડી ખરાબ હે.

વજીર—ખાવિંદ, કાજી સાહેબકું ખુશ રખનાં.

ઓરંગજેબ—ઇધર કુચ્છ નારાજ કરને બાસ્તે તો નહીં લાયેંહે.

વિદુષક—(નેપથ્યમાં) ચાલો બીબીસાબ, મીયાં ગોતી કાઢ્યાંછે.

વજીર—ખાવિંદ, બીબી, આ પહુંચે.

ઓરંગજેબ—ક્યાં એસાઈ લગતા હે. ઘુઘરીકે અવાજ બડે જોરસેં સુનત હે.

વિદુષક—(નેપથ્યમાં) બોલો ? કાજી સાહેબને શી રીતે રંજન કરશો? પ્રથમ જઇને કહો.

વિદુષક—(બીબીના રૂપમાં પ્રવેશ કરીને) કાજી સાહેબ સલામ હે.

કાજી—(ઔરંગજેબ સામો હાથ કરીને) તેરે દાદેકું સલામ કર. (સૌ સભા મોઢા આડો રૂચો રાખી હસેછે. તથા કાજી આકુ જોઈ જાયછે.)

બીબી—(ગાયછે) રાગ છાજીયાંનો.

આશક હુવાં અમે. ટેક.

આ અંખીયાંથી રંજન કરશું, આ દેખાડશું પગ;
લટકાં મટકાં એવાં કરશું, જાણશે આખો જગ. આશક.
ડાઢી ઝાલી ઉભા રાખશું, ચશ્માં નાંખશું ફોડી;
કાજી સાહેબ ઓરા આવશે, ત્યારે જાશું દોડી. આશક.
સોળ શણગાર આટાંણે સજ્યાછે, એકે નથીરે બાકી;
એમ ઘડીમાં નહીં માનીએ, શું કાજી રહ્યાછો તાકી. આશક.
જુઓ આ માથું તળીયાઝાટક, વાળનું ન મળે તરણું;
કાજીની આગળ ઉભી રહું તો, જાણે નાજુક હરણું. આશક.

કાજી—(ગુસ્સે થઇને) મેરે જઈફકી હાંસી ? લખ લાનત હે યહ શાદીકી મીજલસકું થુ ! યે મજલશપે. ચલ કુતુબ ! ચલ દિલ્લી. હે કૂહે તેરી રયાશતકું ! ઔરંગજેબ એસે ગધે આદમીકું કચેરીમેં રખતાહિ, વો ક્યા મુનાસબ હે !

ઔરંગજેબ—(કાજીનો હાથ ઝાલીને) બેઠો કાજી સાહેબ, બેઠો ખફા નહી હોનાં. યહ તો જશવંતસિંહકે આદમી હે. હમ કબ મશ્કરી કરતેહે.

વજીર—(કાજીનો હાથ ઝાલીને.) બૈઠીયે કાજી સાહેબ બૈઠીયે. દેખો શાદીમેં એસી મશ્કરીકા ઈધર રીવાજ હે. (કાજી બેસેછે.)

વિદુષક—ગુસ્સે થાઓછો, ત્યારે નહોતું આવવું.

કાજી—તેરા મું જલા.

ઔરંગજેબ—(વિદુષક આંખનો ઈસારો કરીને) વિદુષક, સ-

ખકી મશ્કરી કરનાં લેકીન કાજીકી મશ્કરી નહીં કરનાં.

વિદુષક—બહુ સારૂં સાહિબ. (ગાયછે.)

દીવા વાંસેં અંધારૂં મારા કાજી સાહિબ. ટેક.

કાજી—(ઔરંગજેબ ઉપર અર્થ લાગુ કરીને) ઐસાહિ તખત તે કચેરીકે બિચમેં હમારી મશ્કરી કરવાતાહૈ; નહીંતો ચમડા ફુટ જાવે નાંહીં.

વિદુષક—એમકે પાછા ચડ્યા. ઠીક ત્યારે કાયદો કાઢજો (ગાયછે.)

નાના ગુન્હાનું નામ ન લેવું, મોટા ગુના તો માફ;
ભીભડાના ચોરને ફાંસીની શિક્ષા, એવા કાજીના ઇનસાફ. મારા કાજી.
કાજી સાહેબછે શોખીન જીવડા, વચન બોલેછે ગાજી;
કાજીની સુરત નિરખી ત્યારે, બિબીનૂરી લાજી. મારા કાજી.
આંખે ચશ્માં ચડાવ્યાંછેને, વજીરને કહે પાજી;
કાજીસાહિબ એક ભેટ હું લાવ્યો, લીઓ આ ભાજીતાજી. મારા કાજી.
બાદશાહ સલામત પૂછે ત્યારે, કહેછે હાજી હાજી;
કાજી કામા એવા જોયા ત્યાં, ધોળી ડાઢી લાજી. મારા કાજી.
કાજી બેઠા કુરાન વાંચે, ફકરે ગામની ઝાઝી;
ધણીધણીયાણી રાજી ત્યારે ક્યા કરે મિયાં કાજી. મારા કાજી.
ફૂલા ફૂલા પગ નાખે કાજી, ચડવા જોઇએ વાજી;
કાજી સાહિબ ઉઠે ત્યારે, ઉઠ્યાં જાણે માજી. મારા કાજી.

કાજી—યહ કમજાતકું અબ ક્યા કરનાં મેરે બિના તેરેકું દુસરા કોઉભી મશ્કરી કરને લાયક મિલતા નાંહી ?

નેપથ્યમાં—કચેરીકે આદમીકું સલામહે.

વજીર ને કાજી—વાલેકમ સલામ વાલેકમ સલામ. આઇયે આઇયે કોનહે ?

ઔરંગજેબ—ક્યું નહીં આવે ? વજીર, તલાશ કરો ? કોન પરદેશી જાતેહે ?

વજીર—અચ્છા સરકાર.

સિપાઈ—(પ્રવેશ કરીને.) ખુદાવિંદ દો ઘોડેસવારયે. સલામ

કરકે ચલ ગયે. ખડા રહેનેકું પુકારે લેકીન પૂર પટીસેં ઘોડા છોડ દીયાહે ! ઓર બહોત દુર નીકલ ગયે.

ઓરંગજેબ—કેસે કમજાત, સુસ્ત આદમીહે. પીછાડી ક્યું નહી ગયે ?

સિપાઈ—સાહેબ હમ ક્યા કરે ? હમ તો સબ શાદીકી ધુમમેં બેઠેથે.

વિદુષક—કસુંબાના ઘેનમાં ચાલ્યા ગયા હશે. ઓણ વિવાડોય ઘણો ઉલટ્યો છે. હિંદુને મુસલમાન સૌ ઉપડ્યું છે.

સિપાઈ—(પ્રવેશ કરીને) ખુદાવિંદ જશવંતસિંહ રાઠોડકી એક બાની હજુરમે આને મંગતીહે.

વજીર—આને દો.

પુરંધરી—(પ્રવેશ કરીને.) ખુદાવિંદ કુરનસ બજાતીહું.

ઓરંગજેબ—કિતની દેરહે નિક્રાકું ?

પુરંધરી—ખાવિંદ મેં તો દુસરા ખબર દેને આઈ હું.

કાજી—દુસરા ક્યા ખબરહે બોલ ?

પુરંધરી—તુંમ જીસ વિમલદેવીકી સાથ નિકા પઢનેકું ઈધર આયેહો, ઉસ્કું ઉદેપૂરકા રાણા રાજસિંહ હરન કર લે ગયા.

વિદુષક—હાય હાય, ત્યારે ઘોડાસવાર આહીં થઈને ગયા એ એજ ! પણ ભૂલ્યા. હવે શું થાય. નહીંતર મારી દોડમાંથી જાવા નદેત.

પુરંધરી—અભી સલામ કરકે ગયે, વો ખુદ રાજસિંહરાણા !

ઓરંગજેબ—(ક્રોધાતુર થઇને.) ક્યું, મુગલકી ઓરત વો રાણા લે જાયગા ? અરે વજીર લશ્કર તૈયાર કરદો. સારી દુનિયાં નક્ષત્રિ કરદુંગા, તબ મેરા નાંઉ ઔરંગજેબ સચ્ચા. એસેં મેરી નજરૂંસે ઉઠાકે લે જાયગા ? લખ્ખલાનતહે, તબ મેરી જાતકું.

કાજી—(પોતાની આગળ મશ્કરી થએલ, માટે હવે પ્રસંગ આવ્યો જાણીને) ખાવિંદ ઈહાંકા રીવાજ મૂજબ વોતો મશ્કરી કીહોગી.

પુરંધરી—ખાવીંદ મશ્કરી નહીં હે સચ્ચી બાત હે.

વિદુષક—લઈ જાય સાહેબ રાણાનાં ઘરછે. અમારા પ્રતાપદાદાના રાજસિંહ હશે.

ઔરંગઝેબ—ઉસ્કું સિંહ સિંહ ક્યા કરતાહે, ઉસ્કુ તો ગધા બનાઉંગા.

વજીર—યા ! સુભાન અલા ગજબકી બાતહે ! બાદશાહકું કી ઓરત રજપૂત લે જાવે.

કાજી—સાલેને બુરા કિયા. નાચ તમાશાકું તો તાલા દેદીયા.

વિદુષક—ખાવીંદ સાંભળો. કાજી,સાહેબને તો હજુ નાચ તમાશાનું જાયછે.

કનીઝક—(પ્રવેશ કરીને.) ખાવિંદ બહોત દિલગીરીકી બાત હુઇહે, મેં જીબાનસેં નહીં નિકાલ શકતી

કાજી—અબ કાયકે બાસ્તે ડર ખાતી. વો તો અવલસેં ખબર રોશન હો ગયાહે.

કનીઝક—ક્યા ખબર ?

કાજી—બિમલાકા હરનકી બાત કે દુસરી ?

કનીઝક—(અજાએબ થઇને.) યા ! ખુદાતાલા, યે ક્યાબાત !

કાજી—તબ તેં ક્યા ખબર લાઇહે ?

કનીઝક—ખાવિંદ બેગમ સાહેબ દેવીકે દેવલમેં બિમલા ઉધર જાનેવાલીથી ઉસ્કે તપાસમેં ગયેથે વહાં કિતેક ઘોડેસવારને આકર અપના આદમીકુ મારકે હુરમ સાહેબકુ ઉઠા ગયે.

વિદુષક—ભૂલછ. બેન, ભૂલછ, એ તો વિમળા હશે. વળી જનાનાનું તે હરણ હોય !

કનીઝક—મેંને આંખુસેં દેખા. મેં ઉસ્કી પાસથી.

ઔરંગઝેબ—(કોપાયમાન થઇને.) વજીર ક્યા બંદોબસ્ત તુંમને કીયાહે !

કાજી—ખાવિંદ, ગલત બાતહે, હુરમ સાહેબકુ ઉઠા જાનેકી કિનકી તાકાતહે !

કનીઝક—મેં ભેલીથી સો જૂઠ, દેખો મેરેકુભી ચાબુખ લગાયાહે. (વાંસો દેખાડે છે.)

વિદુષક—આહોહોહો ! ! વાંસો તો ફાડી નાંખ્યોછે ને શું ?

ઔરંગઝેબ—ઇસકુ કોન લે ગયા હોગા ? વોભી રાજસિંહહોગા?

પુરંધરી—(જે એકબાજુ ઉભી હતી તે વચમાં) નહીં ખાવિંદ વોતો અજેપાલ ભીલ ઉઠા ગયા હોગા.

કનીઝક—(જેણે અત્યાર સુધી પુરંધરીને જોઈ નહોતી, તેને વચમાં બોલતાં જોઇને.) યહ રંડી ઇધરભી આ પુહુંચીહે. ખાવિંદ, યહ લુંડીનેજ સબ સત્યાનાશ નીકાલાહે. હમકુભી વહાં જાનેકા ખબર ઇન્નેજ દીયાથા. ઓર હરવખ્ત બાતમી દેનેકુ આતીથી. ઉસપરસે હમ સચા માનકે વહાં ગયે, લેકીન ઉસમેસે એસા પરિણામ હુવા ઓર અભી યહ બોલતી હેકે અજેપાલ હોગા. સો ઉસ્કાજ તરકટ હે ! નહીંતો, અજેપાલ હોયગા વેસા ઉને કિસતરેસે જાનાં !

કાજી—ખાવિંદ સચ બાતહે. બિના ઇસ્કે કહાંસે માલુમ હોવે.

ઓરંગજેબ—(પુરંધરીને કોરડા મારીને.) સચ બોલદે. ક્યા હકીકતહે ?

પુરંધરી—ખાવિંદ ઉસ્મે મેરા કુચ્છ ગુન્હા નહીંહે.

વજીર—તબ કિસકાહે, સચ બોલ.

પુરંધરી—ખાવિંદ બિમલા વહાં જાનેવાલેથે, વો બાતતો સચથી. ઓર ઉસપરસેંજ મેને કેશરબાકું ખબર દીયાથા. કે વહાંસે બીમલા નિકલ ન જાવે એસા બંદોબસ્ત રખનાં સો ઇસ્મેં મેરી ક્યા કસુર ?

ઓરંગજેબ—અજેપાલ કોનહે વો બોલ.

પુરંધરી—ખાવિંદ વો ભિલહે, ઓર લુંટકા ધંધા કરતાહે. વો બિમલાપર આશક હુવાથા. સો ઉસ્કું કબજેમે લેને બાસ્તે મેરી મારફત બાત ચલાતાથા. સો મેંને એક દફે બિમલાકી પાસ ઉસ્કી બાત નિકાલી. તબ ઉંને ગુસ્સે હોકર ઉસ્કા બહોત ધિક્કાર કીયા. ઓર મેરેકું એસા નહીં બોલનેકું શિખદી. ઉસ અવલ અજેપાલને મુજકું બહોત પેસા ખીલાયાથા. વો જબ મેંને જાકે કહા કે બિમલા તેરે હાથમેં નહીં આયગી. તબ વો ઉસ્કા પેસા પીછા મંગને લગા. તબ મેંને ઉસ્કું કહાકે તેં ધિરજ રખ. એસા વખ્ત જબ આયગા, તબ મેં તુજકુ મિલા દઉંગી. ઉસ બાસ્તે યહ બિમલા અકેલી દેવીકે મંદીરપેં જાનેવાલીથી, વેસા ખબર જાનનેસે ઉસ્કુ વહાં

જાકે બિમલાકુ લેજાનેકા કહા. ઉસપરસેં વો વહાં ગયા હોગા.

કાજી—દેખો સાલીને કૈસી ખટપટ લગાઇહે, રંડી મકરજના ઐસા કરનાથા, તબ હુરમ સાહેબકુ ઉધર કાયકુ ભેજે.

પુરંધરી—ખાવિંદ, મેરે દિલમેં ફિકરથી કે જો અજેપાલ જીતા રહેગા તો, બિમલા બિના મેરેકુ ચેન પડને નહીં દેયગા, બાસ્તે ઉસ્કુ સમજાકે મૈંને વહાં ભેજાથા, ઓર, દિલમેં નિશ્ચયથા કે વો જબ બિમલાકુ ઉઠાલેગા તબ કેશરબા ઉસ્કુ અપના આદમીસેં કતલ કરવાવેગે. મગર વો તો કુચ્છ હુવા નહીં. ઓર આખીર મેરીજ કમબખ્તીકા વક્ત આયા. વો કમજાતકુ મૈંને કહાથા કે વહાં કેશરબા જાનેવાલેહે સો ઉસ્કુ મત બુલાનાં,તોભી સાલા ઉસ્કુંજ ઉઠા લેગયા..

વિદુષક—ભૂલથી લઈ ગયો હશે. નહીંતર કંઈ હિંદુને મુસલમાન ઓળખાયા વિના રહે ?

પુરંધરી—વો પીછાન પડનેકે બાસ્તે તો મૈંને અવલસેં કહાથા કે કેશરબા બીબીકા પોશાક પહીરતેહે. બાસ્તે જીને હિન્દવી લીબાશ પહીરા હોવે ઉસ્કુ ઉઠાના, દુસરેકું મત બુલાનાં.

કનીઝક—ખાવિંદ, બેગમ સાહેબને આજ હિન્દવી લિબાશ પહીરાથા.

વિદુષક—ત્યારે તો તમેજ ઘર ઘાલ્યું છે. અત્યાર સુધી બોલતી શું નથી ?

ઔરંગજેબ—વજીર, યહ કમજાત લૂંડીને સબ પ્રપંચકરે અપનેકુ તકલીફ દીહે, બાસ્તે ઉસ્કુ દુસરી સજા તો નહીં કરતાહું મગર લશ્કરમેંસેં હલકેમેં હલકા સિપાઇસેં ઉસ્કી શાદી કરેદો. ઇસ્કુ હીંદુમેંસે મુસલમીન કરની ઇતની સજા બસહે.

વિદુષક—લીયો, તમે જો આટલી મેહેનત કરી, અને આંહી ખબર દેવા તરત આવ્યાં, તો સૌથી પેહેલાં તમારી સાદી થઈ.

વજીર—સિપાઈ ઇસ્કુ અભિ કેદમે રખો. પીછે બાત.

કનીઝક—ખાવિંદ તબ મૈંભી રૂકશત લેતીહું (જાયછે.)

ઔરંગજેબ—વજીર કુરાનકી કસમસેં કહેતાહું કે, જબ મેં

સબ રજપૂતકુ મારકે જેરકર ઉસ્કા બીજ નિકાલુંગા, તબ આરામ કરૂંગા. વહાં તલગ નિંદ ઓર સોનાં હરામહે.

વજીર—ખાવિંદ, અપને ઈધર આકે ઈજત ગુમાઈ.

કાજી—હમકું તો જીતેઈ ઈધર દફનાઓ. અબ દિલ્લીમે કયા મું દીખાનાં!!

વિદુષક—ઈ બિચારે સારોછે. જઈફ થયાછો. સમાતલો તોય ઠીકછે. પણ ખાવિંદ આ તો હવેલી લેતાં ગુજરાત ખોઈ. લેને ગઈ પૂત ને ખોઆઈ ખસમ. ઉસ માફીક હુવા.

ઓરંગજેબ—અબ તેં મત બોલ. તેરાભી કમનશીબ સમજ.

વિદુષક—ચાલો બાઈ હવે છેલશીયાં થઈ જાય તો ખબર ન પડે. સિંહ આગળ રમત છોડીછે.　　(જાયછે.)

ઓરંગજેબ—યા! અલ્લા! હિંદુકે મગજમે એસા પવન આયાહે કે મેરી નજરૂંસે મેરી દોનું હુરમકું ઉઠા લેગયે. બસ બસ કસમ લેતાહું કે જબ મેં ન હીંદવી પૃથ્વી કરૂંગા. ઓર રાણા રાજસિંહકુ યહ હાથસે જેબે કરૂંગા. તબ આરામકર બેઠુંગા, ઓર ઈસ્મે જશવંતસિંહ રાઠોડકીભી છુપી મસલત હોગી યું માલુમ હોતાહે, ઉસ બિના યહ બાત કભી હોવે નહીં. વજીર, રૂપનગઢ કબજકર પાયમાલ કરડાલો. જોધપૂરકુ જમીદોસ્ત કરનાં. ઓર સારા શહર લુંટ લેનાં. જશવંતસિંહકુ કેદ કર પાઊંમે જંજીર ડાલકર ઈધર લાઓ ઓર દિલ્લીમે જો કુચ્છ લશ્કર રહાહે, સો મંગવાઓ. ઓર ઈહાંસે મેવાડપર એકીદમ હલ્લાં કરનીહે. યે નામોશિસે મરનાં બહેતર હે. મુગલ બાદશાહીકા સબ નૂર વો લે ગયા, વજીર, તુંમને કેસી ગફલતકી. દુશ્મન એસે નજીક આય ખરાબી કરકે ચલે ગયે (વજીર નીચું મોઢું રાખી હાથ જોડી ઉભો રહેછે.) ટેબરખાન.

ટેબરખાંન—હુકુમ!

ઓરંગજેબ—તુમારા બંદોબસ્ત કેસા, નોકરીકે કાંઊં મેં નાલાયકહો. કાજીકું (બીકનો માર્યો કાજી જમીન ઉપર પડી જાય છે. ને ધ્રુજેછે.) બીલકૂલ ઈજતકી ગમ નહીંહે સબ આદમી સુસ્ત ઓર નિકમહરામ હો ગયેહે ચલો અબ બિલકૂલ ઈધર ઠેરનાં નહીંહે.

કાજી—(ઉભો થઇને.) હમ ક્યા કરે ઉસ્સે, ચલો અભિ પકડ લેયેંગે. કીતેક દુર ગયે હોંગે.

દૈબરખાંન—ગયે હોગે તોભી ક્યા?

વજીર—કુચ્છ મુશ્કેલ નહીંહે.

(એમ બોલતા બોલતા સૌ નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—રૂપનગઢની સીમ.

પાત્ર—દયાળશા, ચંદ્રસેન.

દયાળશા—કેમ ચંદ્રસેનજી. રાજા અને રાણીએ ઘોડા બહુ જોરથી મારી મૂક્યા છે. આપણાથી આશરે પાંચ કોશ આગળ નીકળી ગયાં હશે.

ચંદ્રસેન—હા, એના ઘોડા છે સારા તો આજ આપણી સરહદમાં જઇ પહોંચશે. એમાં કશો શક નથી.

દયાળશા—આપણી સરહદમાં જાય,તોપછી કોઇનો મગદુરનથી.

ચંદ્રસેન—આપણે પણ તાકીદથી ચાલવું જોઇએ. કેમકે મુસલમાન પાછળ હાય પોકારતા આવેછે. માટે ગફલતમાં રહેવાનો આ વખત નથી.

દયાળશા—ચંદ્રસેનજી, મુંને એક વિચાર આવેછે. તેમાં તમારો શું મત છે?

ચંદ્રસેન—બોલો શું છે?

દયાળશા—રાજા અને રાણી આગળ જાયછે. એના ઘોડા બહુ દોડવાથી કદી થાકી જાય, અગર એમાંથી એકાદ જાનવર મરી જાય, તો તે આગળ જઈ શકે નહીં. અને પાછળ મુસલમાન પણ દોડતા આવેછે તો એવો ઇત્તેફાક બનવાથી એ પલમાં પકડાઈ જાય, માટે, હુંતો જાણુંછું કે આ રસ્તો ભૂલાવી મુગલોને બીજે રસ્તે આપણે ચડાવી દઇએ તો પછી રાજા રાણીને કાંઈ પણ અડચણ ન આવે. અને બિન હરેકતથી આપણી સરહદમાં જઈ પહોંચે.

ચંદ્રસેન—હા, એમ કરવું મુંને પણ વાજબી લાગેછે. એના ઘોડા થાકે એવા તો નથી. તોપણ કદાચ એવું થાય તો પછી આપણે શું કરીએ, માટે પ્રથમથીજ આમ કરવું ઉત્તમ છે.

દયાળશા—ત્યારે આપણે ઉભા રહો. અને મુસલમાનોને નજીક આવવા દીઓ ત્યારે એ આપણને દેખી જાણશે કે રાજસિંહ અને વિમળદેવી છે. પછી આપણે શું કરવું. આ ઉદેપૂરનો રસ્તો છોડી આ ડાબી બાજુનો ઉજાડ રસ્તો પકડી લેવો. ત્યારે તે આપણી પાછળ પડશે. તો આજ એને આપણે ઓછામાં ઓછો પચીશ ગાઉનો ભૂલાવો દઈ શકશું. અને એટલે દુર ગયા પછી પર્વતની ખીણમાં થઈ, આપણે ક્યાંય ગુમ થઈ જવું એટલે આપણને નહીં દેખે, તેથી ત્યાં અટકશે, એટલામાં આપણે શું કરવું કે ત્યાંના ભીલોનો આશ્રય લઈ એના ઉપર હુમલો કરવો જેથી એની દુરદશા થશે ! તે દરમ્યાનમાં રાણાજી મજેથી આપણી સરહદમાં જઈ પહોંચશે.

ચંદ્રસેન—મુંને પણ આ વિચાર ઉત્તમ લાગેછે. નહીં તો હાથ આવી બાજી હારી જશું. વળી આ રસ્તો પણ મેં જોયેલો છે. તેમ એમની તરફના ભીલો પણ આપણી પિછાનવાળા છે જેથી કરી કશી અડચણ નહીં આવે.

દયાળશા—ત્યારે તો આ વિચારમાં આપણને ફત્તેહમંદ થવાને કશી પણ હરકત નહીં આવે.

ચંદ્રસેન—બહુસારૂં, ત્યારે રોકાઓ.મુગલસ્વારોને આવવાદીઓ.

નેપથ્યમાં—અબી પકડ લેયેંગે, કિતેક દુર ગયે હોગે, બહોત દુર હે નાંહીં.

દયાળશા—ચંદ્રસેન, તેઓ આવી પહોંચ્યા.હવે પકડો આ રસ્તો.

ચંદ્રસેન—હા, ચાલો.

નેપથ્યમાં—કરીમખાં મેરે બેટેને ઉદેપૂરકા રસ્તા છોડ દીયા, ઓર યહ ખરાબ રસ્તા પકડ લીયા. લેકીન ફિકર નાંહીં. કોઈબરમ તો પકડ લેયેંગે.

ચંદ્રસેન—મીયાં પડે, તોપણ ટંગડી નીચી ન કરે.

દયાળશા—એવા છે, ત્યારેજ આપણે જેમ ધાર્યું હતું તેમજ થયું. હવે ફિકર નથી આવવા દીયો.

નેપથ્યમાં—ચલે આઓ, સબ ચલે આઓ. બહોત દુર નહીં હે. (બંને નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—જંગલ.

પાત્ર—શુભાનખાં, ઈબ્રાહિમખાં, કરીમખાં, રેહેમાનખાં, પુરંધરી.

શુભાનખાં—મીયાં ઈબ્રાહીમખાં, અલા તુમકું સલામત રખે! લેકીન ઓરંગજેબકા તો નાક કટા ગયા. દુનિયાંમેં ઉસ્કા મુર્ત્તબા ગયા. બરાત લેકે બડી ધામધુંમસેં શાદી કરનેકું નીકલ આયે, ઓર અબ ફીકે વતાંમોશ મુંસેં પીછા જાનાં પરેગા.

ઈબ્રાહીમખાં—બાતાં તો સચહે, રંડી હાથમેંસે છીટક ગઈ. ઉસ્મે મીયાં સચ કહવે તો બાદશાહકી કસુર હે. અપની ઉંજે મસલત લી હોતી તો કેશરબા જો જનાનેકી બેગમ ઉસ્કું તો કભી જાને નહીં દેતે.

કરીમખાં—મીયાં કુચ્છ બાત કરનેકી નહીં હે. સાલે કાફરને તો કરનેમેં કુચ્છ બાકી નહીં રખીહે. જીસ્કી સંગ શાદી કરનેકું આયેહે, ઉસ્કું તો લે ગયે. મગર પહીલે જો શાદીથી; જો અબ બેગમકા હક ઉઠાતીથી ઉસ્કું ભી લે ગયે. અબ દુનિયાંમેં મું ક્યા બતાનાં!

રેહેમાનખાં—હાં સાલે, બાદશાહકે દુષ્મકી દો તીન તો બેટે બેટી હો ગયે હે. ઉસ્કું ભી ઉઠા ગયે હે. અબ ઔરંગજેબ બડા શરમિંદા હો ગયા હે. લેકીન ક્યા કરે! સાલે હથ આવે તો તો ટુકડે ટુકડા કર દેવે.

કરીમખાં—મિયાં હથ આવે તબ લે ક્યું જાવે?

ઈબ્રાહીમખાં—અબ સબ કાફરપર બાદશાહ બડા ગુસ્સે હો રહા હે. સબકું મારકે જેર કરેગા.

રેહેમનખાં—મીયાં જેર તો કરેગા, મગર બાદશાહ આપેઈ ગેર

ઈનિસાફસેં ચલતા હે. ઉસ્કી ખુદાને સજા કીહે. વો ઉસ્કું માલુમ નહીં હે!

કરીમખાં—મીયાં, ક્યા ગેરઈનિસાફકી બાત કરતે હો તુંમકું માલુમ હે?

રેહેમાનખાં—હાં, દેખો જીતને જીતને કાફરમેં અચ્છી અચ્છી ઓરતાંહે, ઉસ્કુ તો વો જબરજસ્તીસેં અપના જનાને દાખલ કરતાહે. મગર એકભિ અપનેજેસેં સિપાઈ બચ્ચેકુ સુપ્રદ કરતેહે! વો કુચ્છ થોરા જુલમહે? ઓર લડાઈમેં શિર અપને દેતેહે. મગર જબ ઉસ્કું પકડકે હાજર કરેંગે, તબ મોજમજા આપેઈ અકેલા ઉડાવેગા. વો ખુદા ક્યું રહેમ નજરસેં દેખે! અપની નોકરીપરભી બાદશાહને દરિયાફ કરનાં ચહીએ. કે યહ સિપાઈ કે બચ્ચે કેસી કેસી તકલીફ ઉઠાતેહે. ઉસપર તો નજરભી નહીં કરતા. તેરી સોગન યહ શાદીકી પંચાતમેં તો નુરમામદકી માકા મુંભી તિન માસસેં દેખા નહીં હે.

કરીમખાં—મીયાં ક્યા બાત કરે, કેશરમા જો થી, ક્યા ઉસ્કી ખુબસુરતીથી ખુદા જાને હમારે હાથમેં જો વો આઈ, તો હમ તો બાદશાહકુ સુપ્રદ નકરે, ઓર આપેય ઉઠાકે રાણાકે મુલકમેં ચલે જાવે. એ કદરદાનકી નોકરીમેં ક્યા ફાયદા?

રેહેમાનખાં—મીયાં, તબ દુસરા કોન કમબખ્ત હોગા કે એસી મિલે તો બાદશાહકુ જાકે સુપ્રદ કરેગા. કેશરબાપર તો યહ જી કુરબાન હે.

કરીમખાં—તો સચ કહું, જબસેં શાદીકી બાત ચલતીથી તબસેં ખતીજાકા મું નહીં દેખાહે. ઓર તેરી કસમ ઉસ્કી સાથ રોટી ખાએ છે માસ હો ગયા. અબ તો ઈધરસેં કબ છુટેકે ઘરૂ જાકે બાલબચ્ચેકે સંગ બેઠે.

ઈબ્રાહીમખાં—મીયાં બોલનેમેં બહોત ફાયદા હો ગયા. કુચ્છ અક્કલ ઠીકાને હે કે નહીં, એસી બાત કરતે હો તો કબરમેં જાનેકી ઉમેદવારી હો ગઈહે. બાદશાહકે કાનપર યહ બાત જાયગી તો નાહક મારે જાઓગે.

શુભાનખાં—સચ બાત કહેતેહો. ઓરંગજેબકે બાતમીદાર

બહોત ફિરતેહે, કભી કીસીને સુના તો માલુમ હો જાયગા, સમાલકે બોલીએ મીયાં !

કરીમખાં—મીયાં, હમ ક્યા જૂઠ કહતેહે ? યહ પર્વતમેં રંડી-યાંકુ પકડને બાસ્તે સારા લશ્કર ભેજાહે. ઉસ્મે બહોત મુસલમીન બચે વો બીલુંકે હુમલેસેં મારે ગયે. ઔર ખુદા જાને અબ ક્યા હોગા. ઔર મીયાં તુંમ કાયકુ હમકુ શિખ ન દેને લગો ! (પુરંધરી બાદશાહે તને સોંપીછે ને સાથેછે તેથી) તુમકુ બાદશાહને રંડી સુપ્રદ કરદી. ઔર મજેસે મોજ લુંટો, દુસરી તિસરી બાત બોલનેકી અબ ક્યા જરૂર હોવે ?

ઈબ્રાહીમખાં—બાદશાહને સુપ્રદ ઐસેઈ નહીં કીહે. દુસરા કોન હમારેસેં હલકા સિપાઈથા, કે ઉસ્કું દેવે ?

કરીમખાં—તુમારેસેં તો હમ હલકે સિપાઈ હે. લેકીન ઉસ વક્ત હાજર નહીંથા. નહીંતો બેશક હમકું સુપ્રત કરતે.

ઈબ્રાહીમખાં—મીયાં હમસે તુમ કમ નીચહો. હમારે બા-પુને તો કેસે કેસે નીચે કામ કીયેથે, વો તુમકુ માલુમહે ? ઉસ સ-બબસેં હલકે ગિને જાતેહે.

કરીમખાં—તુમસે હમ જ્યાદે હલકેહે યહ બાત દૈબરખાનકું હમ બોલેંગે, બાદશાહકા હુકમ હલકેમે હલકે સિપાઈકુ દેનેકા હે. કુચ્છ તુમારે જેસેં બડેકુ દેનેકા નહીંહે.

ઈબ્રાહીમખાં—મીયાં ઈસ્મેં સાર નહીં નીકાલોગે, હમારે બાપુ જેસા તુમારા બાપુને હલકા કાઊં કીયા નહીંહે.

કરીમખાં—ક્યા તુમારા બાપુને હલકા કાઊં કીયાહે.

ઈબ્રાહીમખાં—દેખો હમારે બાપુ તો અવલ અકબર બાદશાહકે વક્તમેં ગુન્હેગાર આદમીકું ગરદન મારનેકે કામપરથે. બોલો અબ ઈસેં દુસરા કોનસા હલકા કામ હોગા ?

કરીમખાં—તબ હમારે બુજરગ તો ઉસ વક્તમેં ભીખ માંગકે ખાતેથે. બોલો ઈસ્સે કીસકા કામ હલકાહે.

ઈબ્રાહીમખાં—હમારા કામ હલકાહે.

શુભાનખાં—મીયાં, આપસ આપસમેં ટંટા કીયા કરતે હો.

કરીમખાં—કાયકું ટંટા ન કરે. સબ બાંટકે ખાવે તો ટંટા પત જાવે. નહીંતર બેશક હમ ટેબરખાનકે પાસ જીકર લેયેંગે. આખીર હમારે હાથમેં તો નહીં આવે તો એર. મગર તુમારે હાથમેં તો નહીં રેહેને દેયેંગે.

ઈબ્રાહીમખાં—મીયાં ચલો તુમારી મરજી માફીક કરેંગે ફીર ક્યા. અપને કબ જૂદેહે.

પુરંધરી—(અત્યાર સુધી ઉભી ઉભી સાંભળતી હતી, તે સ્વગત) હા! દૈવ હવે મારૂં શું થશે! આ તરકડાના હાથમાંથી શી રીતે છૂટું, વિમળાને વટલાવવાનો પ્રપંચ કર્યો, ત્યાંતો હુંજ વટલાણી. આ પીટીયાઓ પાસે આખો દિવસ કામ કરી કરી, મારો અંત જાયછે. તે છતાં પાછો માર પડેછે ઈ જૂદો. આ લજામણા મોઢા-વાળાને જોઈ મારૂં અંતઃકરણ કંપ્યા કરેછે. અરે! હું કેવી સ્થી-તિમાં હતી; મારી દુર બુદ્ધિને લીધે સઘળાને સંતાપમાં નાંખી, આ-ખર હું પણ આ દશાને પામી. જેનું જેવું કૃત્ય તેવું તેને ફળ મળ્યા વગર રેહેજ નહીં. જેનું મેં રજક ખાધું હતું, તેનુંજ ખોદવા તૈયાર થઈ તો આખર મારા પગમાંજ કુવાડા લાગ્યા. આ નીચ સિપાઈ મારે માટે એક બીજા લડી મરેછે. તો હજી પણ મારી શી વલે થ-વાની હશે. તે ઇશ્વર જાણે!

રહેમાનખાં—મીયાં સાલે વો દો સવારને અપનેકું ભૂલ ખીલાઈ, નહિ તો પલકમેં રાણાકું પકડ લેતે. મગર યહ જૂદી રાહપર લાકર કીધર ભી સાલે યહ પર્વતુંમેં ગુંમ હો ગયે.

શુભાનખાં—મીયાં, વો દો સ્વારને કીયા ભૂલ ખીલાઈ હે, વોજ રાણા વ વિમલા થે. ઉસ્કુંજ પકડને બાસ્તે ઈતની તકલીફ લીહે.

કરીમખાં—મીયાં, તબ કેશરબાકા કુચ્છ પત્તા લગા?

શુભાનખાં—ઉસ્કી તપાસમેં તો બાદશાહ આપેઈ ગયા હે હાથ આઈકે નહીં આઈ વો ખુદા જાને.

રહેમાનખાં—અબ ઈધર છાવણી ડાલકે દો દીનસે પડે હે, તો ક્યા ઈરાદા હે? ઇધરતો યહ પર્વતોમેં ઉસ્કા પત્તા લગનાં મુસ્કે-લહે. નાહક સિપાઈ બચેકા જાન કાયકે બાસ્તે લેતેહે!

ઈબ્રાહીમખાં—મીયાં આજ એક નયા ઠરાવ હુવા હે, ઉસ્કી તુમકું માલુમ નહીં હે.

રહેમાનખાં—ક્યા ઠેરાવ હુવા હે ?

ઈબ્રાહીમખાં—દશ દશ આદમીકી ટુકડીયાં કરકે સારા પર્વત ઢુંઢનાં હે.

કરીમખાં—અચ્છી તદબીર નીકાલી. દશકું કબરમેં દાખલ હોનાં મુશ્કેલ ન હોવે. લડનાંતો સબકું સંગ લડનાં, ઓર ભગજાનાં તોભી સંગ.

રહેમાનખાં—લડનાં કાયકું, ભગજાના અચ્છા હે. !

ઈબ્રાહીમખાં—મીયાં એસી બાત ટેબરખાનકે મુંપર બોલીઓ. તબ તુમકુંતો યહ દુનિયાંસેં તુરત દૂર કરેંગે.

કરીમખાં—મુંપર કાયકે બાસ્તે બોલેં !

ઈબ્રાહીમખાં—તબ ક્યા કરનાં ?

કરીમખાં—અપની ટુકડીકુંતો લેકે દુસરે રસ્તે હોકર દિલ્લિકા રસ્તા પકડ લેનાં. ઇધર કોન ભાવ પૂછતા હે, કે કોન આયે ઓર કોન ગયે. ઓર કભી માલુમ હોગા તો, બોલ દેયેંગે કે હમતો ખોજ કરતે કરતે ઈહાં તલક નીકલ આયે. લેકીન કહાંભી પત્તા નહીં લગા.

રહેમાનખાં—વો યુક્તિ અચ્છી નીકાલી.

કરીમખાં—ચલો તબ ખુદાકા નામ લેકે !

ઈબ્રાહીમખાં—(પુરંધરીને) ચલો પુરંધરી, યહ મશક ઉઠાલો.

કરીમખાં—જીનાબ, અબ દિલકું ચેન રખનાં, દિલ્લી જાકે તુંમકું બહોત મજે કરાયગેં.

પુરંધરી—ચાલો સાહેબ.

(સૌ નીકળી જાય છે.)

अंक ४ थो समाप्त.

अंक ५ मो.

पात्रजन.

રાજસિંહ........ઉદેપૂરનો તખ્તનશીન રાણો.

વિમળદેવી.......રાજસિંહની રાણી.

જયા............વિમળદેવીની દાસી.

ઇબ્રાહિમખાં } ...ઔરંગ જેબના સિપાઈ.
કરીમખાં }

પુરંધરી ....ભીલની છોકરી.

અજેપાલ.........લૂટારૂ ભીલનો સરદાર.

કેશરબા..........ઔરંગ જેબની હુરમ.

દયાળશાહ ... .રાજસિંહનો પ્રધાન.

જેમલ............રાણાનો દશાંદી બારોટ.

ચંદ્રસેન...........રાણાનો પટાવત.

ઔરંગજેબ.......દિલ્લીનો બાદશાહ.

વજીર............તેનો પ્રધાન.

કાજી..............તેનો ન્યાયાધીશ.

કેશરબા...........તેની હુરમ.

કનીઝક...........કેશરબાની દાસી.

સુરસિંહ...........રાણા રાજસિંહનો અમીર.

નરહરભટ.........ઉદેપૂરના પ્રતિષ્ઠિત રાજગોર.

ફતેહખાં...........મુગલ સિપાઈ.

જશવંતસિંહ.......જોધપૂરનો રાઠોડ રાજા.

(સારબાદ સૂત્રધાર વિદુષક વિગેરે પ્રવેશ કરે છે.)

अंक ५ मो.

प्रवेश १ लो.

સ્થળ—મેવાડની સરહદ.

પાત્ર-રાજસિંહ, વિમળદેવી, જયા, પુરંધરી, ઇબ્રાહીમખાં, કરીમખાં.

રાજ૦—કેમ પ્રિયા, આપણે આંહી રોકાઈ થોડો વખત વિશ્રાંતિ લઈએ તો સારૂં. કેમકે મુસાફરીનો પરિશ્રમ ઘણો પડ્યો છે. વળી તમારાં સકોમળ અંગને પણ ઘોડાપર સ્વારી કરવાથી શ્રમ લાગ્યો હશે. માટે આ પર્વતની તલેટી આનંદ યુક્ત થઈ રહી છે. જેના વૃક્ષોની ઘટા કે જેની અંદરથી શિતલતા યુક્ત સુગંધમય પવનોના લહેરો આવે છે, તેમાં થોડા વખત પણ વિશ્રાંતિ લેવાથી, તમારા શરીરને આરામ મળશે. તથા આ રમુજી અને કુદરતી દેખાવ જોઈ તમે જે મુસાફરીથી કંટાળી ગયાંછો. તે સઘળું વિસરી જશો.

વિમળદેવી— **રાસડો.**

તમે પ્રાણાધારછો પાસ, શ્રમ શેનો લાગેરે.—ટેક.
વદન નીહાળું પ્રેમથી, હર્ષ તણો નહીં પાર;
ઉત્કંઠા દિલમાં હતી, તેનો મળીયા હૈયાના હાર;
મારા સુભાગ્યેરે—તમે પ્રાણા૦
પ્રીય એ ઇચ્છા માહરી, ઉદેપૂર મોઝાર;
જઇને તમ સેવા કરૂં, રાખી પતિવ્રતનો આચાર;
અંતર મારૂં માગેરે—તમે પ્રાણા૦
સિતાને જેમ રઘુપતિ, પ્રહ્‌લાદને નરસિંહ;
એ રીતિ રક્ષણ કર્યું, તમે મારૂં રાણા રાજસિંહ;
આવ્યા મારી આગેરે—તમે પ્રાણા૦

રાજ૦— **શિખરણીછંદ.**

અરે હે વામાંગી, કુલીન વધુછો ઉત્તમ પ્રીયા;
મળ્યાં છો સૂભાગ્યે, સરલ પ્રીય વાદી સુખમયા.
નહીં ઇચ્છું ક્યારે, વદન શશિ આતો દુર થવા;

સુધા પ્યારૂં શ્યામા, અધર થકિ પામું પ્રીયરમા.
ખરે છોરે રંભા, વિર રસ વપૂ ધારી વનિતા;
ખરે આવ્યાં છોરે, સુરજ કુળ શોભાય સરિતા.
વદો વાણી પ્યારી, રૂતુ રૂતુ વિશે હંસ વરણી;
અહો મુગ્ધા બાળા, ચરણ ધન્ય મેવાડ ધરણી.

વિમળ૦—તમો જાણો રીતી, શુર વિર સવીતા કુળ તણી;
તમે જાણો નીતી, અતુલીત વનિતા દુ:ખ તણી.
તમો આવ્યા વેગે, હિતકર હમારી વિનતિથી;
દિસો પૂરા પ્રેમી, વિલસિત સર્વદા સુખ મઈ.

પ્રાણનાથ જુઓ આપણી નજર આગળ પેલો મૃગ જે આંહીં એના પ્રિયા સાથે ક્રીડા કરતો હતો તે જ્યારે સરોવરની પાસે ગયો ત્યારે ઘણી મૃગલીયોના વૃંદમાં મળવાથી પેહેલી મૃગલીને વિસરી ગયો અહા હા ! ! કેવી સંસારી પ્રેમની અજબ રીતી છે.

રાજા૦—પ્રિયા સ્ત્રી વર્ગનું આકર્ષણ એવુંજ છે, તથાપી હું તો જાણુંછું કે એ પેહેલી મૃગલીને વિસરી ગયો નહીં હોય ! પરંતુ આ અન્યોક્તિથી તમારા મનનો જે અભિપ્રાય છે તે હું અંત:કરણમાં સમજી ગયો છું.

વિમળદેવી—આપ વિચિક્ષણ સ્વામિનાથના સમજવામાં ન આવે, એવી કઈ વસ્તુ છે? પરંતુ આપે જે હમણાં પ્રત્યુત્તર આપ્યો તે હું પણ સમજી ગઈછું. તોપણ મારા મનમાં મારા જેવી બીજી મૃગલીયોની ધાસ્તી રેહે છે. માટે—

મારવાડી લાવણી.

(અચ્છા મેરી જાન સંગ ન છુટે એ રાહ.)

પીયુ આવો સ્નેહ નિભાવશો નિત્યે,
હાલ ચાહો જેવી પ્રીતે—પીયું—ટેક.
આપ જનાનામાં મારા જેવી, અનેક દેખી વિસરૂં ચિત્તે.
નીભાવશો નિત્યે—પીયુ.
તન મન મારૂં આપ સરવછો, રાખશો પ્રીત રૂડી રીતે—નિભાવ.
અળગી રાણીજી કરશો નહીં કદી, રાખશો સંગ સદા પ્રીતે.
નિભાવશો નિત્તે—પીયુ.

પ્રાણનાથ તોપણ મારા મનનો જે રહસ્ય છે તે આપની આગળ સ્પષ્ટ કહુંછું, તો તે ઉપર આપ લક્ષ આપશો.

રાજ૦—કાંઈ ફિકર નહીં. બેલાશક બોલો શું છે ?

વિમળદેવી— રાગ સોરઠ.

(પીયુ મારા વચને પલજોરે એરાહ.)

છે રાણા કુળની રીતીરે, અમને પીયુ પૂર્ણ પ્રતિતીરે.—ટેક.
અવર રાણીયો અનેક આપની, પ્યારી ન વિસારશો
પ્રીતિરે—અમને પીયુ.
વિશ્રામ સ્થાન એક અગાડ ભૂમિ, તમે જાણો રસીક નર
નીતીરે—અમને પીયું.

રાજ૦— રાગ ઉપરનો.

મેં શુણ્યાં આ વચન તમારાંરે, પ્રીયા છો તમે સૌથી પ્યારાં—ટેક.
ગુણ શિલ રૂપને વિર વનિતા, ગણીએ ભાગ્ય હમારાંરે. પ્રીયા છો.
દેખીને તમને નેત્રો વિલસે, નહીં કરીએ કદી ન્યારાંરે. પ્રીયા છો.

વિમળદેવી—પ્રાણનાથ, એતો મુંને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તોપણ હું એકજ આપની પાસે છું, ત્યાં સુધીતો એકના સમાગમની પ્રીતિ મહા સુખ દાયક અને એક રંગી દ્રઢ રહે છે. પણ એ પ્રીતિ જ્યારે મારા જેવી અનેક આપના અંતઃપુરમાં જોવામાં આવશે, ત્યારે આપનો હમણાં અપૂર્વ પ્રેમ જે હું દેખુંછું તે કમી થઈ જશે !

રાજ૦—પ્રિયા, તમે અચલથીજ મુંને બંધનમાં લેવા ધારોછો, પરંતુ મેં તમને પ્રત્યુત્તર દીધો છે કે તમારા જેવાં રત્ન ઠામ ઠામ નથી હોતાં. તેથી તમારાપર મારો જે નિર્મળ સ્નેહ છે, તે કદી પણ ન્યુન થવાનો નથી. (રાણીના મોઢા તરફ હાથ કરીને) આ કમળ વદન હમારૂં વિશ્રામ સ્થાન છે. (ભ્રકુટી તરફ હાથ કરીને) આ મેઘધનુષધારી ભ્રગુટી એ અમારો વિગ્રહ વિલાસ છે (શરીર તરફ હાથ કરીને) આ સકોમલ ગૌર બદન એ અમારો વૈભવ છે. (હોઠ તરફ હાથ કરીને) આ અધરામૃત અમારે સૌથી અધિક રસ છે. અને આ તમારી મધુર વાણિ વિનોદ એ અમારો વાગ્વિલાસ છે.

વિમળદેવી—પ્રાણનાથ, નેકટેક શૂરવિર પુરૂષની પ્રીતિ સદા ઉજ્વળ ને સુખદાયક રહે છે !

રાજ૦—પ્રીયા, તમારા સઘળા મનોરથ હું ઉદેપૂર ગયા પછી સિદ્ધ કરીશ.

વિમળદેવી—પ્રાણનાથ, આંહીંથી મેવાડ કેટલેક દુર હશે. ?

રાજ૦—આહીંથીજ મેવાડ શરૂ થયો. આપણા રાજની સરહદમાં આપણે આવી પહોંચ્યાં છીએ. આ ભૂમિ દેવરના મેદાનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. હવે આંહીંથી ઉદેપૂર બહુ દૂરે નથી.

વિમળદેવી—પ્રાણનાથ, મુને હવે દિલમાં એમ થાય છે કે ક્યારે ઉદેપૂર જઈ આપણા મેહેલમાં સ્વસ્થ ચિત્તે પ્રાણપતિની સેવામાં તતપર થાઉં.

રાજસિંહ—પ્રીયા, ઉદેપૂરમાં આપણે અમર મેહેલમાં રહેશું કેમકે તે સરોવરપર હોવાથી ત્યાંની હવા સદા સુખકારી રહેછે.

નેપથ્યમાં—અરે ! કોઈ મુંને બચાવો, કોઈ શરણ આપો!

રાજસિંહ—(નેપથ્યના શબ્દો સાંભળીને) પ્રિયા આ કોણ શરણ માગેછે. તમે અને દાસી હુંશિઆરીથી આહીં રહો. એટલામાં હું આસપાસ તજવીજ કરી હમણાં આવુંછું. જ્યારે કોઇએ શરણનો ઉચ્ચાર કર્યો, અને આપણે સાંભળીને બેશી રહીએ તો ક્ષત્રિનો ધર્મ જાય!

વિમળદેવી—પ્રાણનાથ, મરજી હોય તો હું પણ સાથે આવું.

રાજ૦—પ્રીયા, તમારૂં ત્યાં કામ નથી. તમે આહીં હુંશિઆરીથી રહો, તોજ બસ છે. હું ત્યાં વાર નહીં લગાડું.

વિમળ૦—બહુ સારૂં પ્રાણનાથ! તમે સત્વર જઈ એનું રક્ષણ કરો. અમારી કશીપણ ચિંતા રાખશો નહીં. આપ આવશો ત્યાંસુધી હું સ્વસ્થ થઇને બેસુંછું.

રાજ૦—બહુ સારૂં,　　　　(જાયછે.)

જયા—બાઈ સાહેબ, રાણાજી આપણને એકલાં મૂકીને ગયા એ સારૂં ન કર્યું.

વિમળ૦—દાસી, ક્ષત્રિ ધર્મ સાચવવો કઠણ છે. એની વિ-

રનરને ખબર છે. આવો જો ક્ષત્રિ શૂરાતનનો અંકુર એમનામાં ન હોત તો મારી સહાય કરવાને આટલું સંકટ સહન કરી ન આવત!

જયા—હુંતો જાણુંછું કે કાળનો પણ મેવાડ ગાદીના મહીપાલોને ડર નહીં હોય!!

વિમળ૦—હા, દાસી. આવા ધર્મ સંરક્ષણ પ્રસંગ જ્યારે આવેછે ત્યારે મર્ણનો ભય ક્ષત્રિઓ નથી રાખતા. એવા વખતમાં તો અમે અબળાઓ પણ કાળનો ડર નથી રાખતીયું.

જયા—સ્ત્રીઓને એવા પ્રસંગ ક્યાંથી આવે?

વિમળ૦—સ્ત્રીયુંને એવા પ્રસંગ ઘણી વખત આવેછે. અનેક સતિ ચરિત્ર મેં વાંચ્યાં છે. જેની અંદર શિયળભંગનો પ્રસંગ જ્યારે આવેછે ત્યારે સ્ત્રીપણ પુરૂષની માફક શસ્ત્ર લઈ શત્રુની સામે લડવાને તૈયાર થઈ જાયછે.

નેપથ્યમાં—(ઈબ્રાહીમ) ઇસ્કે અંદર કુચ્છ અવાજ હોતાહે? ઇધર આદમી હે! પહાડુંકે બિચમેં, ઓરતાંકાભી સાદ સુના જાતા હે. ચલો કરીમખાં કોન હે દેખેં દુશ્મન હોવે તો પકડ લેવે સાલેકું.

કરીમખાં—ઇબ્રાહીમખાં, વો રંડીયાં તો ઇધર નહી હોગી.

ઈબ્રાહીમખાં—કેશરબાકુંભી સાલા રંડીયાં બોલતા હે?

કરીમખાં—રંડીયાં ન હોવે તો ભગ ક્યું જાવે.

વિમળ૦—દાસી કોઈ દુસ્મનના આદમી આપણુને શોધેછે. માટે હુંશિઆર થઇજા.

જયા૦—બાઇસાહેબ એતો કોઈ આપણાં માણસ હશે. આ આપણી ભૂમિમાં મુસલમાન પર્વતની અંદર ક્યાંથી આવે!

વિમળ૦—તું એમાં ન સમજે સાવધ થઇજા. તથા મારી સમશેર લાવ. તે પકડી દુસ્મનનો ભેટો લેવા હું તૈયાર થઈ રહું. આ વખત ગફલતમાં રહેવાનો નથી.

જયા—લીઓ બાઈ સાહેબ (તરવાર આપેછે.) બાઇસાહેબ રાણાજી પણ સમયપર હાજર નથી. ઘણો વિકટ સમય આવ્યો. હવે શું કરશું.

વિમળ૦—ધીરજ રાખ, રાણાજી નથી તો રાણાજીનું અરધું

પરાક્રમ અહીં છે એમજ સમજ. (મુસલમાન બે પુરંધરી સહીત પ્રવેશ કરેછે. તેને જોઇને) દાસી આશ્ચર્યની વાતછે કે આ તરકડાઓની સાથ પુરંધરી ક્યાંથી! રએને એ દુશ્મનોને આમની તરફ લાવતી હોયની!

જયા—હા, મુંને પણ એમજ લાગેછે.

ઈબ્રાહીમખાં—(વિમળદેવીને જોઇને) દેખો કરીમખાં કૈસી ખુદાકી મેહેરબાની દોનુ રંડીયાં હાજર હે.

કરીમખાં—એક તેરી ઔર એક મેરી.

ઈબ્રાહીમખાં—યહ છોટીતો બાંદી જૈસી લગતી હે વો તેરી.

કરીમખાં—તેરા મુસારા તો સમાલ! સાલા! એકતો હે, ઔર દુસરીકું તેં ક્યા ખીલાયગા. વોતો મેરે જેસે અમીરકે ઘરમેં ચહીએ.

ઈબ્રાહીમખાં—અરે ક્યા બડાઈ કરતાહે, મેરે બાપુકી આબરૂ કૈસીથી. અરે રંડીયાં તૈયાર હો જાઓ.

કરીમખાં—અરે મીયાં ક્યા તુમારે બાપુકી આબરૂથી? હમારે બુજરૂગ કૈસેથે, વો તુમકું માલુમ હે? મુગલબાદશાહી તો અબ હુઈ હે.

ઈબ્રાહીમખાં—તુમારે બુજરૂગ ચાય તૈસેથા. મગર ઉન્ને ઘેર નહીં મારાથા.

કરીમખાં—તબ તુમારેબુજરગ કુવેકે અંદર ડેડુકસેં ડરકે પાની પીએ બીન નીકલ આયેથે. વોકે દુસરે?

ઈબ્રાહીમખાં—કરીમખાં, રંડી મોજુદ સુનતી હે; ઔર તેં હમેરી નાલાસી કરતા હે. ઉસ્મે તુજે ફાયદા નહિ મીલેગા.

કરીમખાં—તબ મીયાં તુંમ ખાલી ક્યા પતરાજી કરતેહો, ઉસ્કી ખુશી ચાય તો મેરી ડાઢીપર આશક હો જાય, ચાય તો તેરી બાંતાંપર!

ઈબ્રાહીમખાં—બાતાંમેં તો ઐસા ફાયક હું કે બાદશાહી ખડી કર દેઉં.

કરીમખાં—મીયાં દેખતો સઈ, યહ છોટી તેરેપર એક નજરસેં દેખ રહી હે.

ઈબ્રાહીમખાં—દીલ લગતાહે તબ કુચ્છ દેર નહી હોતી. બ્યારીઓ. હથિઆર છોડદો. ઓર ચલો મુગલ જનાનેમેં તુંમકું દાખલ કર દેવગેં.

વિમળ૦—દાસી. જો આ મીયાંભાઇનું મોત મારી સાથે વાતું કરેછે !

જયા—હા બાઇસાહેબ. હવે એ આ દુનિયાંપર થોડો વખત રહેવાના છે. ખુદાને યાદ કરો મુસલાઓ.

ઈબ્રાહીમખાં—મીયાં, સુનો ચૂપચાપ, અપને ડેરેહે તો ઉસ્કે મગજમેં પવન આ ગયા.

વિમળ૦—નીચ, કમજાત, તુરક મુસલાઓ, તમે જંગલના શિઆળીયાં એક સિંહણના મુખમાં જાણીબુજીને આવ્યા છો, તો હવે નહી બચો.

કરીમખાં—રંડીકે હથીઆર ખુંચલો, ડેરે મારનાં નહિ.

ઈબ્રાહીમખાં—ડેરે મારેતો તીજેભી મેં માર ડાલું.

કરીમખાં—તબ ચલો, ઉઠાલેવે દોનુંકું.

વિમળ૦—ઓરા આવો મીયાં, (એક મીયાં સાથે યુદ્ધ કરેછે.)

ઈબ્રાહીમખાં—(જખમી થઈ પડ્યો પડ્યો) ખુદાકે બાસ્તે છોડદે મુજકું તો વો કરીમડાને ભૂલાયા. કરીમડા, મેરી પુરંધરીકી સુરત રખીયો.

કરીમખાં—સાલા હમ ક્યા કરે, પહીલે તો પુરંધરીકી સામનેભી દેખને નહી દેતાથા ! ઓર અબ બોલતાહે કે સૂરત રખીયો. સો ક્યા તેરે કહનેસેં સૂરત રખેંગેં. અબ તો હમારા દિલચાય વૈસાકરેંગે. સાલા ઉસ સબબસેંજ મેંને તેરેકું ઇસવકત મદદ નહીકી. નહી તો રંડીકા ક્યા મગદુરથા. અબ તો તિનુંકું મેં અકેલા રખુંગા.

વિમળ૦—મીયાં હવે શામાટે તમે પણ મરવાને તૈયાર થાઓછો ! ચાલ્યા જાઓને. છોડી દઉંછું.

કરીમખાં—રંડીયાં ફિકર મત રખો, મેં તુંમકું છોડને હારા નહી હું. વોતો સાલા નામરદાથા.

વિમળ૦—ત્યારે તમે પણ લેતા જાઓ. (એકદમ ધસી જખમી કરી પાડેછે.)

કરીમખાં—(મરતાં મરતાં) પુરંધરી, પાનીલા. પાનીલા! સાબીને જુલમ ગુજાર દીયા. અબ તેરી કોન સુરત રખેગા. મેરી માશુકડી!

પુરંધરી—મીયાં, હું તો તમારા મરવાનીજ રાહ જોતી હતી. તો પરમેશ્વરે મેહેરબાની કરી તમારાથી મારો વેલો છૂટકો કરાવ્યો. હવે બકવાદ કરો નહીં. તમે આમજ માગતા હતા.

કરીમખાં—સાલી અબ ઐસા બોલતી હે. મગર ક્યા કરૂં, અબ મેરેમેં ઉઠનેકી તાકાત નહીં હે. નહીંતો તેરેકું તો રમત દીખલાતા. (મરી જાયછે.)

પુરંધરી—(સ્વગત) શી! દૈવની ગતી છે! કે જેનું મેં અત્યાર સુધી બુરૂં કર્યું હતું, તેના હાથથીજ મારો છૂટકો થયો. (વિમળદેવીની પાસે જઇને) બાઈ આ તમારી અપકારી દાસીના સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરી પ્રણામ સ્વીકારશો.

વિમળ૦—પુરંધરી હું અજાએબ થાઉંછું કે તું આ લોકોની સાથે ક્યાંથી! આ માથે પાણીની મશક શી! તારી આવી હાલત શી રીતે થઈ? તથા હજુ પણ કોઈ બાકી પાછળ આવેછે, કે આ બેજ હતા?

પુરંધરી—બાઈ સાહેબ આ બેજ મારા કમનશીબે મુંને મળ્યા હતા.

વિમળ૦—અમારા નીકળ્યા પછી પાછળ રૂપનગઢમાં શું બન્યું તથા તારી આવી હાલત કેમ થઈ તે બોલ.

પુરંધરી—બાઈ, મારી દુષ્ટ બુદ્ધિને લીધે, મેં તમારાથી કાવતરાં કરવામાં બાકી ન રાખી. જ્યારે તમે ચાલ્યાં ગયાં ત્યારે હું બાદશાહને તમારા ખબર આપવા ગઈ, તેટલામાં એવા ખબર આવ્યા કે કેશરબાનું પણ કોઈ હરણ કરી ગયું.

વિમળ૦—શું! આ વાત સાચી છે? દાસી સાંભળ, બોલ પછી શું થયું!

પુરંધરી—પછી હું ભૂલથી ત્યાં બોલી ગઈ કે તેનું હરણ તો અજેપાલ ભીલ કરી ગયો હશે. આથી મારા ઉપર સૌને વેહેમ આવ્યો. અને કેશરબાની દાસીએ પણ કહ્યું કે આ દાસીજ હરવખત અમને બાતમી દેવા આવતી હતી. અને આજપણ અમે આના કહેવાથીજ ચામુંડા દેવીના મંદીરે ગયાં હતાં.

વિમળ૦—ત્યાં જવા તેં શામાટે કહ્યું હતું?

પુરંધરી—બાઈ હવે મુંને ઘણો પસ્તાવો થાયછે. તેથી આપની પાસે ખરેખરૂં કહુંછું. સાંભળો ત્યાં તમે જવાનાંછો, એવી ખબર મુંને મળવાથી મારા દુષ્ટ સ્વભાવને લીધે મનમાં એમ આવ્યું કે તમે ત્યાંથી નાશી જશો. માટે તમારી સંભાળ રાખવાને કેશરખાંને મેં મોકલ્યાં, ત્યાં તો તેજ ફસાણાં.

વિમળ૦—આહાહા! શો બનાવ બન્યોછે! પછી તું આ મીયાંની સાથે ક્યાંથી આવી?

પુરંધરી—બાઈ આ સઘળો પ્રપંચ મારો બાદશાહની નજર આગળ જાહેર થવાથી, તે ઘણો કોપાયમાન થયો. અને મુંને શિક્ષા કરી કે હિંદુમાંથી તુંને મુસલમાન કરવી, એટલુંજ તુંને બસ છે. એમ કહી, આ મીયાંના ઘરમાં મુંને બેસાડી દીધી.

જયા—ત્યારે તો તારી પણ પૂરી કમબખ્તી થઈ.

પુરંધરી—બાઈ તે મીયાં મુંને દિલ્લી લઈ જતા હતા. તે દરમ્યાનમાં તમારો ભેટો થયો. અને અથાગ દુઃખમાંથી મુંને તમે છોડાવી. હવે મુંને ઘણી શરમ લાગેછે. મારાં કૃત્યનો બદલો મુને મળી ચૂક્યોછે. તમે કોઇના બૂરામાં નહોતાં તો આખર તમારો જય થયો. ઇશ્વર તમારૂં કલ્યાણ કરો.

વિમળ૦—પુરંધરી તું દીલગીર થઇશ નહીં. જે કાળે જે બનવાનું હોયછે, તે બની જાયછે. જેનાં જેવાં કૃત્ય તેનાં તેવાં ફળ તેને મળેછે.

પુરંધરી—તમારૂં અદ્દભૂત પરાક્રમ જોઈ હું તો ચકીત થઈ ગઇછું. આવી મુંને તમારી ખબર નહોતી. પરંતુ તમે આહીં એકલાં કેમછો.

વિમળ૦—પુરંધરી રાણાજી કંઈ કામ માટે આંહીં નજીકમાં ગયાછે, તો હમણાં આવશે. માટે ચાલો ત્યાં સુધી આપણે આ વૃક્ષની ઘટામાં બેસીએ.

જયા—ચાલો બાઈ સાહેબ.

(સૌ નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—મેવાડની સરહદ.

પાત્ર—અજેપાલ, કેશરબા, રાજસિંહ.

અજેપાલ—કેમ પ્યારી હવે એ બોલતો મોઢેથી બોલો, બહુ દિવસ થયાં તમારી આપેક્ષા હતી.

કેશરબા—કમજાત, નીચ, લંપટ તું મારી સાથે દુષ્ટ ભાષણ કર નહીં.

અજેપાલ—તમારી મરજી હોય તો મુસલમાનનું પાણી પી લઊં. પછી છે કાંઈ. કહો તો તમારી સાથે કલમા પઢું.

કેશરબા—અરે! તું મુસલમાન થવાનું નામ મારી આગળ ઉચ્ચાર નહીં.

અજેપાલ—ત્યારે હિંદુતો છુંછું. કોલી ઠાકોર ભીલના રાજા કાંઈ જેવા તેવા નથી. તમારા બાદશાહ જેવા પણ અમને કબૂલ કરેછે.

કેશરબા—હવે હું પ્રાણઘાત કરીશ. નહીંતર મને તું સતાવ નહીં.

અજેપાલ—એ કામ નહીં કરવું, તમે મારી બાઈને હું તમારો નોકર થઈને રહીશ, પછી કાંઈ હરકત છે!

કેશરબા—શું કરૂં કે મારી પાસે હથિઆર નથી. નહીંતર તુંને તો રમત બતાવત, કે વગર સમજથી, બાદશાહની હુરમને તું ઉઠાવી લાવ્યોછું.

અજેપાલ—પ્યારી ગડબડ કરો નહીં. હું તો તમને વિમળા સમજી ઉઠાવી લાવ્યોછું. હવે તમનેજ પટરાણી કરીશ. બોલો નહીં. હું પણ આખર હિંદુતોછું.

કેશરબા—કાફર તારૂં હિંદુનું મોઢું બાળ. હવે તું મારી સાથે વાત કર નહીં.

અજેપાલ—પ્યારી તમેં ધીરજ રાખો થોડીવાર પછી તમે આપેંજ મુંને કબૂલ કરશો. મારૂં બદન તો જુઓ કેવો હું તૈયારછું.

કેશરબા—કમજાત, તારૂં ભીલનું બદન જોઈ મારે શું કરવું છે. જહાંનમમાં જાય તારૂં કાફરનું બદન.

અજેપાલ—મુસલ્લાથી બીલ સારોછું. વિચારતો કર. હું તો તુંને વિમળા જેવી હિંદુપર પ્રીતિ રાખવાવાળી જાણતો હતો.

કેશરબા—ત્યારે તારી વિમળા પાસે ચાલ્યો જા. મારી પાસે શામાટે ઉભોછું.

અજેપાલ—હવે તને છોડી વિમળાને ગોતવા જાઉં, એવો બેઅક્કલ નથી. હવે તો તનેજ વિમળા સમજીશ. વિમળા નહીં તો વિમળાની બેન. તારૂં બદન ક્યાં કમછે. પ્યારી બેહેરબાની કરીને એક ચુંબી તો લેવાદે.

કેશરબા—હું મરીશ ખરી, પણ તને તો મારીશ. માટે મારો પીછો છોડી દે.

અજેપાલ--હવે છોડું મહા મેહેનતે હાથ આવીછો ને! તારા પાછળ તો મેં બહુ દામ ખુવાર કર્યાછે. તથા બહુ લુંટું ઉડાવીછે.

કેશરબા—યા, અલ્લા, આ નાપાક તસ્કર મુંને ક્યાંથી ઉઠાવી લાવ્યો. રહેમાન રહીમ! હવે હું શું કરૂં.

અજેપાલ—રહેમાન રહીમ નહીં બોલ, હવે તો મારી મહીમાતા અને રામદે પીરનું સ્મરણ કર!

કેશરબા—રાંડ પુરંધરીએ મુંને કેવી સપડાવી દીધી.

અજેપાલ—પુરંધરીનો તો તારે એહશાન માનવો જોઇએ. કે મારા જેવો પહેલવાન મેળવી દીધો. આવો મારાં કેશરબા. (એમ કહી ગળે વળગી પડેછે.)

કેશરબા—કોઈ મારૂં રક્ષણ કરો, આ દુષ્ટ પાપીના હાથથી મને છોડાવો.

નેપથ્યમાં—ધીરજ રાખ. તારૂં રક્ષણ કરવાવાળો આવી પહોંચ્યો છે.

કેશરબા—અરે કોઈ મદદ આવો. એક ગરીબ ઓરતને આ કાફર બેહુરમત કરેછે. કોઈ ખુદાનો બંદો મીસકીન ઓરત છોડાવાને આવો.

નેપથ્યમાં—અરે સ્ત્રી તું ધીરજ રાખ, તારો બચાવ હું આવીને કરૂંછું.

કેશરબા—મુરખ લે, તારો બાપ આવ્યો! અરે ખુદાએજ મોકલ્યો કે શું!

અજેપાલ—કોણ આવવાવાળો છે. આવવા દે, મગદુર કોનીછે!

રાજ૦—(પ્રવેશ કરીને) અરે સ્ત્રી શું તું મારી મદદ માગેછે!

કેશરબા—એ ખુદાના બંદા, ગરીબની પરવસ્તી કરવાવાળા હું ગરીબ ઓરત છું. નીચ કાફ્‌ર ભીલ મુંને બેહુરમત કરવાને તૈયાર થયોછે. તો ખુદાને માટે આ પાપીના હાથમાંથી મુંને છોડાવ, હું તારા કદમમાં શરણ છું.

રાજ૦—અરે અબળા તું નિશ્ફિકર રહે. તેં મારૂં શરણુ માગ્યું, ત્યારથી તુ નિરભય છે. આ આદમી શી રીતે તુંને ઉપાડી લાવ્યો. તથા તું કોની સ્ત્રી છે.

કેશરબા—હું મુગલ બાદશાહ ઓરંગજેબની ઓરત છું. એની સાથે બરાતમાં રૂપનગઢ આવી હતી. ત્યાંથી આ ભીલ મુંને ઉઠાવી લાવ્યો છે!

અજેપાલ—હા, હું કાંયા ભીલનો દિકરો અજેપાલ ઉઠાવી લાવ્યોછું. હવે કોની તાકાત છે કે એનું નામ લીએ.

રાજ૦—(આશ્ચર્ય થઇને)

ભુજંગી છંદ.

અજેપાલ શાબાશ છે માત તારી,
હરીલાવિયો કેમ તું શાહ નારી;
અરે જાણતો શૂર સર્વે ખજ્યા છે,
નહીં! ભૂમિમાં તુજ જેવા પડ્યા છે.

શાહાબાશ છે, અજેપાલ તુંને! આ બાદશાહની હુરમને તું શી રીતે ઉઠાવી લાવ્યો!

અજેપાલ—ઠાકોર, તું ગડબડથી મુંને પૂછેછે તો તારો શું ઇરાદો છે! યાદ રાખ કે આમાં તારો બીલકૂલ સ્વાર્થ નથી સરવાનો. જે રસ્તેથી આવ્યોછું તે રસ્તે પાછો ચાલ્યોજા. મારા કામની વચમાં પડવા તારે શી જરૂર છે?

રાજ૦—અરે દુષ્ટ, ચાંડાલ તુ શું બકવાદ કરેછે. હું ક્ષત્રિનું

એ ઓરતે શરણ માગ્યું. હવે તારી શી તાકાત છે કે તું આને બેહુ-રમત કરવા હિંમત ચલાવ.

અજેપાલ—અરે, તારા જેવીતો બહુ ઠાકરડીઓને મેં મારીઓ છે. તું મને ઓળખતો નથી. હું દશ હજાર ભીલનો રાજાછું. મારા સપાટાની તુંને ખબર નથી. નહીંતર તું આહીં આવતજ નહીં.

રાજ૦—અરે નીચ, જ્યાંસુધી તારી બહાદુરી ઉપર ખુશી થઈ, દયા લાવી તલવાર ઉપાડતો નથી, ત્યાંસુધી તું બેપરવાઇથી, વધારે બોલેછે. તો યાદ રાખ કે આ સમશેરથી, તારૂં માથું ઉડાવુંછું. તું નથી સમજતો કે હું શરણાંગત પ્રતિપાલક મેવાડનો રાણો રાજ-સિંહ છું. એનું નામ તેં નહીં સાંભળ્યું હોય!

અજેપાલ—માબાપ આપ રાણા રાજસિંહ ખુદ? વિમળાનું હરણ કરનાર આપજ, બાપજી તમારી ખબર નહિ!

રાજ૦—હા, એ હું ખુદ છું. બોલ હવે તારી શી મરજી છે!

અજેપાલ આ હથિઆર આપના કદમમાં છોડી દઉંછું. હવે મારો બચાવ કરવો આપના જેવા શૂરવિર ક્ષત્રિના હાથમાં છે. કેમકે હું પણ મુગલ બાદશાહનો ચોર છું. મારૂં ક્યાંય પણ ઠેકાણું નથી. તથા આ ઓરત આપની પ્યારી વિમળદેવીની મોટી બેન કે-શરબા છે. એનું હું હરણ કરી લાવ્યોછું.

રાજ૦—(આશ્ચર્ય થઇને) આ ખુદ કેશરબા?

અજેપાલ—હા મહારાજ. આ એજ. જેને વિમળદેવી સાથે કજીયો થયો હતો. જેનું આખર શું પરિણામ આવ્યું, તે તમારા જાણવામાંજ છે.

રાજ૦—હા, મારી પ્રીયાની વાતપરથી હું વાકેફ છું. જેના નિમિત્તથી આ સઘળો પ્રપંચ ઉઠ્યો હતો. તે ખુદ કેશરબાના આવા હાલ થયા!! વાહ! દૈવ તારી ગતી!

કેશરબા—(સ્વગત) હે પરવર દિગાર! શી મારી કમબખ્તી! આ ભીલના હાથથી છોડવી તોપછી એક કટ્ટા શત્રુના હાથમાં ફ-સાવી. હવે એ કોણ જાણે મારી શી દશા કરશે. મારી સઘળી મેહેનત બરબાદ થઈ. આખર મારાપરજ મુશીબત આવી પડી.

રાજ૦—કેશરબા તમે મારી તરફનો કાંઈપણ ડર રાખશો નહીં.

કેશરબા— લાવણી.

(જોડી તમે નવ જોઈ માડી. એ રાહ.)

મેંને બિના સમજ (૨) યહ ઉઠાયા બડા ફીસાદ,
મેં અપરાધી હું આપકી, કરનાં રાણાજી માફ. મેંને.
મેં દુશ્મનકે (૨) ઘરકી ઓરત મોજુદ,
મેં શરન પડી હું કદમેંમેં, સુનીયો રાણાજી ખુદ. મેંને.
તુંમ મારો મુજકું (૨) યા જીતી રખો રજપૂત,
મેંને બહોત સતાઈ બિમલાકું, આફત લાઈ કરતુત. મેંને.

રાજ૦— રાગબીહાગની ગજલ.

કેશરબા કાંઇએ, શંકા નહીં ખાશો;
અબળા અંતર, નહીં અકળાશો. કેશરબા. ટેક.
ક્ષત્રિ નરોમાં કેવાંછે પાણી, તે તમે જોયો તમાશો. કેશરબા.
તમે પ્રસિધી કીધી હમારી, ક્ષત્રિનો ધર્મ પ્રકાસ્યો. કેશરબા.
નથી દુશ્મનતા તમશું હમારે, શરણે દુઃખી કેમ થાશો. કેશરબા.
તમારે નિમિત્તે પામ્યો હું વિમળા, આભાર ઉલટો એ ખાસો. કેશરબા.
કસુર નથી એમાં કાંઇએ તમારી, વનિતા કાંઈ ન વિમાસો. કેશરબા.

કેશરબા, આ સામો જે પર્વત દેખાયછે. એની તળેટીમાં તમારી નાની બેન દાસી સહવર્તમાન બેઠેલાં છે. માટે એની પાસે ચાલો. ત્યાં તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે સઘળો બંદોબસ્ત હું કરીશ.

કેશરબા—ચાલો હું મારી નાની બેનને મળું. એને દુઃખ દેવામાં મેં બાકી રાખી નથી!

રાજ૦—એ બાતે જરાપણ અંદેશો રાખશો નહીં.

અજેપાલ—રાણાજી, હું હવે શું કરૂં. હું પણ સાથે આવીશ. નહીંતર મુગલ મુંને જીવતો પણ રેહેવા નહીં દીએ.

રાજ૦—બહુ સારૂં તું પણ સાથે ચાલ.

અજેપાલ—ચાલો.

(સૌ નીકળી જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—જંગલ.

પાત્ર—વિમળદેવી, કેશરબા, જયા, પુરંધરી, રાજસિંહ, અજેપાલ, દયાળશા, ચંદ્રસેન, જેમલ બારોટ.

જયા—બાઈ સાહેબ પરાક્રમતો તમે અપૂર્વ કર્યું.

વિમળદેવી—આવા વખતમાં આપણી ખરી પરીક્ષા થાયછે. રાણાજી આપણને એકલાં છોડીને ગયા, અને પાછળથી જે બનાવ બન્યો, તેમાં જો નામોશી લગાડી હોત તો પછી જે તેને શૂરાતનના વૃત્તાંતનો પત્ર આપણે લખ્યો હતો, તે મિથ્યા થાત.

જયા—જેવી તમારી મહાદેવજીપર આસ્થા છે, તેવુંજ એણે આ વખતે તમારા અંગમાં શૂરાતન બક્ષીશ કર્યું !

વિમળદેવી— દાસી, તેં યુદ્ધ સંગ્રામનાં વૃત્તાંત સાંભળ્યાં નથી. એની આગળતો આ સહેજ ઝટાપટી થઈ છે.

જયા—બાઈ સાહેબ મહાભારતમાં આવી ઘણી યુદ્ધ વિગ્રહની વાતું છે. પણ આ વખતે જો મુસલમાન વધારે આવી પહોંચ્યા હોત તો આપણે શું કરી શકત !

વિમળદેવી—દાસી, હજારનેતો હું એકલીજ બસ હતી, પણ આપણી પાસે બંદુકું નથી એટલી ખામી છે. તેની પાસે જો ભરેલી બંદુકું હોતતો આપણને વધારે તસ્દી પડત.

જયા—બાઈ, કરીમડાને તો મુંને લઈ જવાની મરજી હતી. તેમ આપને પણ બેમર્યાદથી બોલતા હતા.

વિમળદેવી—દાસી, જેનું મોત નજીક આવ્યું હોય એના મોંમાંથી સારાં વચન નીકળતાં એની મતિ ફરી જાય છે. જોને કેશરબાનું ખરાબ થવાનું હતું તો તેણે વગર સબબે આપણાથી તકરાર કરી પણ આખર ધર્મો જય થયો !

પુરંધરી—ખરૂં છે બાઈ સાહેબ, જુઓને મારા એક ભવમાં બે ભવ થવાના હશે. તેથી મુંને પણ એવી મત સુઝી ! નહીંતર બાદશાહને ખબર દેવા ન ગઈ હોત તો કાંઈ થાત નહીં. દૈવેજ ભૂલાવી, અને આખર હિંદુમાંથી મુસલમાન બનાવી.

જયા—પુરંધરી, તું એ મિયાંના ઘરમાં કેટલા દિવસ રહી ?

પુરંધરી—બેન મુંને કેહેતાં શરમ આવે છે, ઝાઝા દિવસતો કાંઈ થયા નથી. ચાર દીવસ થયાછે. હજીસુધી એના ભેગુ મેં ખાધું નથી.

વિમળદેવી—ત્યારેતો હરકત નથી.

જયા—બા, એ મીયાંની પુરંધરીના ઉપર પ્રીતિતો ઘણી હતી. કેમકે મરતી વખતે પણ એના સોબતીને પુરંધરીની ભલામણ કરતો હતો, અને એજ ફિકરમાં છેવટ એણે પ્રાણ ત્યાગ્યા.

પુરંધરી—બેન, હવે તું મુંને એમ બોલી બાળ્ય માં, મુઆ એ પીટ્યાઓને યાદ કરૂંછું, ત્યારે મુંનેતો ધ્રુજારો છુટેછે.

જયા—બાઈ આ દેવરનું મેદાન હલદી ઘાટથી નજીક હશે કેમ ? આમાં સંગ્રામ બહુ થયા છે. !

વિમળદેવી—હા, દાસી આ જગ્યા મેવાડ ભૂમિમાં પ્રસિદ્ધછે. એ હલદી ઘાટમાં મારા પ્રાણપતિના વડવા પ્રતાપસિંહ રાણાએ મુગલોનો ઘણી વખત પરાજય કર્યો છે. તથા એના પુત્ર અમરસિંહે પણ મુગલોનો કચરઘાણ એ ભૂમિમાં વાળ્યો હતો. એ લડાઇમાં રાણાજીના કાકા કાનજીએ જે પરાક્રમ કર્યું છે. તે આખા મેવાડમાં મશહુર છે.

જયા—બાઈ સાહેબ જે ભુમિ સંગ્રામની છે, એમાં યુદ્ધનાજ પ્રસંગ આવે છે.

વિમળદેવી—હા, શ્રી જગદીશ્વરે એવાં ઘણાં સ્થાંન નિરમાણ કર્યાં છે. જ્યાં વિગ્રહનાજ આવેશો આવ્યા કરે, જેવી કુરૂક્ષેત્રની ભૂમિ છે. !

જયા—બાઈ સાહેબ રાણાજી હજીસુધી કેમ આવ્યા નહીં!

વિમળદેવી—દાસી, શૂરવીર નર પોતાનું કાય બજાવ્યા પેહેલાં પાછા ફરતા નથી.

નેપથ્યમાં—(રાજસિંહ.) અજેપાલ ઠાકોર તમે આંહી રહી ખબર રાખો, કોઈ આવતું હોય તો ખબર આપવા.

અજેપાલ—(નેપથ્યમાં) મારા માલિક હુકમ ઉઠાવવા તૈયારછું.

વિમળદેવી—દાસી પ્રાણનાથ આવે છે. સાદ એમનો છે.

જયા—હા, એજ છે. (છેટેથી કેશરબાને જોઇને) બાઈ

સાહેબ સાથે કોઈ ઓરત છે તે કોણ હશે ?

વિમળદેવી—(આશ્ચર્ય થઇને.) દાસી એતો કેશરબા જેવી લાગે છે.

પુરંધરી—હા, એતો એજ છે.

રાજ૦—(કેશરબા સહિત પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા, આ તમારાં બેન કેશરબાને ઓળખ્યાં !

વિમળદેવી—પ્રાણનાથ, જ્યારથી તમારી સાથે મારી મોટી બેન કેશરબાને મેં જોયાં છે ત્યારથી હું અજાએબ થઈ ગઈ છું કે એ અહીં ક્યાંથી ! !

રાજ૦—પ્રિયા, એનું વૃત્તાંત એવું બન્યું છે કે કેશરબા તમારી તપાસ કરવાને ચામુંડા દેવીને મંદીરે ગયાં હતાં. ત્યાંથી ભીલનો સરદાર અજેપાલ એને તમે છો એમ સમજી ઉડાવી લાવ્યો છે.

વિમળદેવી—ત્યારે તો આપણે જે કરૂણા યુક્ત અવાજ સાંભળ્યો હતો. એ મારી બેનનોજ હશે ?

રાજ૦—હા, એ અવાજ એનો હતો, એમને અજેપાલના બળાત્કારથી છોડાવી હું આંહી તમારી પાસે લાવ્યો છું. તે ભીલના રાજાના બાપદાદા આપણા રાજમાં નોકર હતા. તેણે મારૂં નામ સાંભળ્યું, એટલે હથિઆર પગમાં છોડી દીધાં. જેથી તેને પણ શરણે રાખ્યો છે.

વિમળદેવી—શી ! દૈવની ગતિ છે, જે અઘટીત વાત છે, તેને દૈવ ઘટાવે છે. આહાહા ! ! શી, શીવજી તમારી ગતી ! સંસાર ચક્રમાં શું ખેલ તમે કરો છો. !

જયા—રાણાજી આપના ગયા પછી એક ઘણુંજ તાજુબીનું વૃત્તાંત બન્યું છે. તેમાં બાઈ સાહેબે જે પરાક્રમ કર્યું છ, તેનું હું વર્ણન કરવા અશક્ત છું.

રાજ૦—એવો શું બનાવ બન્યો છે, આંહી આવતાં રસ્તામાં બે મુસલમાનની લાસ અમે દેખી ત્યારથી શંકા ઉત્પન્ન થઇ છે, તેમાં વળી આ સ્ત્રીને જોઈ અજાએબ થયો છું કે એ કોણ છે ? તથા આંહી શી રીતે આવી?

જયા—રાણાજી આપના ગયા પછી એ બે મુસલમાન (પુરંધરી તરફ હાથ કરીને) આમને લઈ આહીં આવી ચડ્યા, તે અમને બંનેને જોઈ ઉડાવી લઇ જવાને તૈયાર થયા.

રાજસિંહ—પછી શું થયું?

જયા—પછી આપ શરણાંગતના રક્ષણમાં ગયા હતા, તે પાછા બોલાવવા મારી બાઈને દુરસ્ત લાગ્યું નહીં. તથા આપજ કમરકસી સજ થઈ ઉભાં રહ્યાં. અને એવી સમશેર બજાવી કે મેં આંખથી આગળ નોતું જોયું તેવું પરાક્રમ કરી, તે બંનેના ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ્યા, તે વખતે તો રાણાજી એમનામાં સાક્ષાત ચંડીનો આવેશ મેં જોયો.

રાજસિંહ—શાબાશ છે, વિરપત્ની તમને રાણાકુળમાં લાવ્યોછું, તેને તમે ઘટીતજ છો. તથા પત્રમાં તમે જે જે લખ્યું હતું, તે સાચું કરી દેખાડ્યું. તમારી પરિક્ષા તો જ્યારે આપણે રૂપનગઢથી નીકળ્યાં હતાં, ત્યારેજ થઈ હતી. તોપણ આ પ્રસંગ શંભુનાથજીએ તમને આપીને તમારી ખરી કસોટી અમને બતાવી.

જયા—રાણાજી, હિરાનું કુંદનથી જડીત્ર થયું છે.

રાજસિંહ—જેવી શૂરવિર વનિતાઓને અમે શોધીએ છીએ, તેવીજ મહાદેવજીએ કૃપા કરી એની મેળે મેળવી આપી.

વિમળદેવી—પ્રાણનાથ, મારામાં એવો શું ગુણછે, એ સઘળો આપની કૃપાનો પ્રતાપ છે.

રાજસિંહ—પ્રિયા, ત્યારે આ સ્ત્રીની શી હકીકત છે?

વિમળદેવી—પ્રાણનાથ, એ પણ મારી દાસીજ છે, જેને માટે મ આપને રસ્તામાં વાત કરી હતી, તે આજ.

રાજસિંહ—તે આજ કે, ત્યારે એમનું એ મુસલમાનો સાથે આવવું શા કારણથી બન્યું?

વિમળદેવી—તેણે જે પ્રપંચ અમારી બંને બેનોની વચમાં કર્યો હતો, તે બાદશાહને જાહેર થવાથી આને હિંદુમાંથી વટલાવી મુસલમાન કરી, એની સાથે જે મીયાં હતો, તેના ઘરમાં બેસાડી હતી, તે આને લઈ દિલ્લી જતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં આ બનાવ બન્યો.

રાજસિંહ—આહાહા ! શું બનાવ બન્યોછે, જેણે જેણે બુરૂં કામ કરવા ધારેલ, તેમાં તેજ ફસાણું.

અજેપાલ—(નેપથ્યમાં.) રાણાજી કોઇ બે ત્રણ ઘોડા સ-વાર આવેછે.

રાજસિંહ—પ્રિયા એ કોણ આવેછે, એની હું તજવીજ કરૂં ! આ તમારાં શરણાંગત બેનને સઘળી રીતે સંતોષ પમાડજો.

વિમળાદેવી—પ્રાણનાથ એ શું વાત કરોછો, હું તમારી અ-ર્ધાંગના શું ક્ષત્રિધર્મથી અજાણી હઇશ !

રાજસિંહ—ના એમ હોયજ નહીં ! (જાયછે.)

વિમળાદેવી—પ્યારાં કેશરબા, નિશંક થઈ આહીં પધારો, આ તમારી આજ્ઞાંકિત ભગ્નિ તમારી સેવામાં હાજર છે.

રાગ ગજલ.

(ઇંદ્ર સભામાં ગવાતી ઢબની.)

અરે પ્યારાં કેશરબા, આવો પાસ;
જરાએ શંકાશો ન, થાશો ઉદાસ.
છે દૈવની બેની, ગતી વિપરીત;
અરે આમ ક્યાંથી, બન્યું અઘટીત.
ધિરજ બેની રાખો, ન થવું દિલગીર;
સુખ દુઃખ માટે, ઘડયુંછે શરીર.
છોરે મોટાં બેન, અમારાં તમો;
નહિ દોષ લેશો, ન્હું છોરૂ અમો.
તમારી જે ઇચ્છા, હોયે તે કહો;
અમો તેમ કરશુંજ, સત્ય લહો.
કેશરબા—અરે બેની મુંજકું, યહ હોતી શરમ;
દીલમેં હે મરનાં, તેરી કસમ.
મેંને બોત તુજકું, હો બેની સતાઇ;
દિલ્લી શાહકું સમઝાકર મેંતો લાઈ.
એહી અપરાધ હે, મેરો બડો,
રખે દાગ દિલમેં, તું રાખે ખડો;

કહીદે મુંસે, તેરા ગુના હે માફ;
તો દિલકું આરામ, હોવે જરાક.
સચ્ચી તેરી ટેક, સચાથા શુકન;
તેરા દેવ પાસે, જો બોલી બચન.
એસી નેકી દેખીહે, ક્ષત્રિમેં આજ;
નિભાવી તેરા ખાવિંદ, મેરી લાજ.

વિમળા તારી હું ગુનેગાર છું; એક વખત આ તારી બેનના સર્વ અપરાધ ક્ષમા કર, મેં આ પ્રપંચ ઉઠાવ્યો તે બીન સમજથી ઉઠાવ્યો હતો.

વિમળદેવી—બેન, આમ બોલી તમે મને લજ્જા ઉત્પન્ન કરોછો, આમાં તમારો દોષ કશો નથી, માત પિતાએ તમને નાની વયમાં મુગલોને ત્યાં આપ્યાં, તેથી કરી તેની સોબતમાં રહેવાથી તેની અસર તમારામાં દાખલ થઈ, જેથી તમારા વિચાર હિંદુ રાહથી જુદા થઇ ગયા, એમાં તમારો દોષ શું? હવે તો મુગલ શાહથી સારી રીતે પ્રીત અને નેકી રાખવી એ તમારી ફરજ છે; કેમકે એ તમારા ખાવિંદ છે, માટે આપણો એજ ધર્મ છે કે પતિની સેવામાં અહર્નિશ તત્પર રહેવું.

કેશરબા—હા બેન! ચાય તેવા તોપણ એ મારા ખાવિંદ છે તો એનું બેહેતર ચહાવું એ મારૂં કામ છે. પણ આજ મારા દિલમાં એવી ખાતરી થઈ કે ક્ષત્રિ જાતનું જે અભિમાન છે એ સાચું છે તથા ક્ષત્રિ વીર જે ઉત્પન્ન થાયછે તે ધર્મ પ્રતિ પાલક તથા માઇના પૂત થાયછે. કેમકે રાણાજીએ જ્યારથી મારૂં નામ સાંભળ્યું, ત્યારથી જે તેણે મને દીલાસો આપ્યોછે તેની હું શું તારીફ કરૂં! આખર મુંને કહ્યું કે તમારી મરજી માફક સઘળો બંદોબસ્ત હું કરીશ. આવાં અભય વચન ક્ષત્રિ વિના બીજા કોઇ આપે નહિ, તથા આપે તો પાળે નહિ.

વિમળદેવી—બેન! હવે તમારો શું ઇરાદો છે? જો ઉદેપૂરમાં રેહેવું હોય તો મારી પાસે રહો અથવા મરજી હોય તો માનમરતબાથી દિલ્હી પહોંચાડીએ.

કેશરબા—બેન! મારા એક ભવમાંથી બે ભવ થયા માટે

હવે તો એક ખાવિંદથી નેકી રાખવી એ મુનાસબ છે, એટલા માટે મારો ઇરાદો દીલ્લી જવાનો છે, અને કસમ ખાઇને જાહેર કરૂં છું કે મારા ખાવિંદને ઘણી રીતે સમજાવી મેવાડથી સલાહ સંપ કરાવીશ તથા હિંદુ પર જે જુલમ ગુજારેછે એનું આખર લાવીશ.

વિમળદેવી—બેન! એમ કરવું તમારે ઘટારત છે, તેમ મારી એજ સલાહ છે કે દીલ્લી તમારા ખાવિંદની સેવામાં હાજર રહેવું.

કેશરબા—બેન! તેં મને ખરી સમજ દીધી તથા તારા પર મેં જે ગુજારીછે, એનો દિલમાં બીલકુલ રોષ નહિ રાખીશ.

વિમળદેવી—બેન તમારો તો હું ઉપકાર માનુંછું કે તમારે લીધે આવા પરાક્રમી વીર પુરૂષથી મારો સંબંધ જોડાણો.

કેશરબા—શાબાશ છે વિમળા તારી નેકી અને ટેકીને! આપણા કુળમાં કેવો અંકુર છે, કેવું તેજ રહેલું છે, અને કેવા શૂરવીરો ઉત્પન્ન થાયછે એનો બરાબર ખ્યાલ તારાથી મુને મળ્યો.

વિમળદેવી—બેન! જ્યાં સુધી અંધકાર હતો ત્યાંસુધી આ સઘળું નહોતું દેખાતું, તે અંધારૂં દૂર થવાથી હવે સઘળું અજવાળામાં આવ્યું.

કેશરબા—બેન! તારી અને મારી સાથે વેરનું બીજ રોપાવનાર આ પુરંધરી હતી, એ દરેક વખતે તારી વિરૂદ્ધ બાતમી મુંને આપતી હતી, તેમ દીલ્લી પણ પત્ર તારેને મારે અંટસ ઉત્પન્ન થાય તેવા મુને લખતી હતી. જેથી મેં વગરવિચારે આ નીચના વચનોનો તોલ નહીં કરતાં સાહસ કર્યું તો તેનું આ પરિણામ આવ્યું.

વિમળદેવી—બેન! જેવું બીજ તેવી તેની બુદ્ધિ હોયછે, માટે આપણા પિતાજીનોજ દોષ હતો કે આને વિચાર કર્યાવિના આપણી પાસે રાખી, કેમકે આપણો બધો આધાર આપણા દાસદાસીઓ પર હોયછે તો તે જો નીતિવાન ન હોય તો પછી તે લોકોથી આપણું શું ભલું થાય, જુઓ કે આ નીચ દુશ્મની છોડીને દાસી તરીકે જનાનામાં રાખી આખર આપણા આખા કુટુમ્બને પાયમાલ કરી નાંખ્યું, આપણા પિતાનું રાજ આખું જોખમમાં આવ્યું! તમને એક ભીલના હાથમાં સોંપાવ્યાં, મુને પણ કેટલું સોસવું પડયું, ત-

મારી અને મારી વચ્ચે જે સ્નેહની ગાંઠ હતી તે તોડાવી, ત્યાં ક્લેશ કરાવ્યો તો જ્યાં આવી એક હલકી દાસી હતી તેણે આટલું કર્યું તો વધારે હોય તો શું ન કરે, માટે આપણી પાસે જે દાસીયું રાખવી તેની પુરેપુરી તપાસ કર્યા વગર નહીં રાખવી જોઇએ, નહીંતર તેનું આવું પરિણામ આવે.

કેશરબા—બેન! ખરૂંછે તેણે જો સાચાં ખોટાં ન ભરાવ્યાં હોત તો આમ બનત નહીં પણ એ શું કરે એની જેવી જાત તેવો એનામાં ગુણ હોવો જોઇએ.

વિમળદેવી—બેન! છેવટે સૌ સાસંવાંનાં થઈ ગયાં પણ પિતાજી તથા આપણી માતાની શી હાલત થઈ હશે એને માટે હું પુરેપુરી દીલગીર છું કે તમારા ક્રુર ખાવીંદે આ બધો રોષ એ નિર્દોષીના ઉપર ઉતાર્યો હશે.

કેશરબા—હા મુને પણ એજ ચિંતા છે તેમની હકીકતતો દિલ્લી ગયા પછી જણાય.

વિમળદેવી—બેન ત્યાં જઇને મુને તુરત આ ખબર આપજો.

પુરંધરી—બાઇઓ! હવે મુને ઘણોજ પશ્ચાતાપ થાય છે, તમને સૌને સંતાપમાં નાંખનાર હુંજ છું; પણ હવે તમારી સોબતની અસર મારામાં થઇછે, તો આજથી કદી પણ કોઇને દુઃખ થાય એવી બાબતમાં પગલું નહીં ભરૂં, તેમ મારા કૃત્યનું ફળ મુને પણ સારી રીતે મળ્યું છે.

નેપથ્યમાં—આતો આપણા સવાર હોય એમ જણાય છે.

વિમળદેવી—બેન મારા પ્રાણનાથ પધાર્યા!

રાજ૦--(પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા, આપણા પ્રધાનજી તથા ચંદ્રસેન ઝાલા આવી પહોંચ્યા.

વિમળદેવી—બહુ સારૂં થયું. પ્રાણનાથના દીલમાં જે ચીંતા હતી તે દુર થઈ, પણ હવે હું તથા કેશરબા એક બાજુ બેસીયે, જો આજ્ઞા હોય તો, અને આપ એમને મળો.

રાજ૦—બહુ સારૂં તમે આ વૃક્ષ આડાં બેસો ત્યાં હું એની મુલાખાત લઊં.

વિમળાદેવી—બહુ સારૂં. (જઇને બેસે છે.)

દયાળશા—ચંદ્રસેન (પ્રવેશ કરીને) મહારાજનો જય થાઓ.

રાજ૦—આવો દયાળશા બેસો, કેમ ચંદ્રસેનજી ખુશી મજા-માંછો ? તમને બહુ તકલીફ પડીછે તમેતો પાછળ બહુ રહી ગયા !

દયાળશાહ—મહારાજ અમે બીજે રસ્તેથી આવ્યા.

જેમલ દશાંદી—(પ્રવેશ કરીને) જય જય રાણાજી !

રાજ૦—અહો હો ! દશાંદી તમે ક્યાંથી નીકળી આવ્યા !

જેમલદશાંદી—માજીએ મને ખબર કાઢવા મોકલ્યોછે. મહા-રાજ હુંતો રૂપનગઢ ગયો હતો તો ત્યાંથી જોધપૂર થઇને અહીં આવ્યો.

રાજ૦—અહો હો જેમલદશાંદી તમે પણ બહુ મુસાફરી કીધી. અમને બહુ દિવસ થયા નથી કે જેથી તપાસ કરવા જરૂર પડે.

દયાળશાહ—રાણાજી, જેમલ તમારા રાજબારોટ એ બેસી કેમ રહે !

જેમલદશાંદી—તમેતો સાથે ન લઇ ગયા, પણ આવા યુદ્ધ-સંગ્રામના વખતમાં અમને ઘેર બેઠાં ચેન કેમ પડે ! બાપુ !

કવિત.

પૃથુકે બારોટ ચંદ, સુખ દુખ હુવો સાથી;
ભાથી ભડ નામી એક, રંગીન જેસો યાર હે.
બીયોગ ના સહ્યો જીએ, મોત કિયો ચક્ષુ આગે;
દુશ્મન મરાયો રાજા, હાથ રંગ હજાર હે.
ગયો જોધની બિદેશી, બિગ્રહકો સમો આયો;
રાજ બારોટ છેટે સોતો, ભુમિ પર ભાર હે.
કેતહે કવી જેમલ, શુણો રાણા રાજસિંહ;
ધનીકો નીમક ખાયો, ઘર બેઠો ધિક્કાર હે.

વિદુષક—શાબાશ દશાંદી શાબાશ છે, રાજબારોટતો તમારા જેવાજ જોઇએ !

રાજ૦—કેમ દયાળશા ! તમારી હકીકત શું છે ! તમે જુદી રાહ શા માટે પકડી?

દયાળશા—રાણાજી, જ્યારે આપણે રૂપનગઢથી નીકળ્યા ત્યારે

પાછળ મુગલ દળને આવતુ જોયું, ત્યારે મનમાં વિચાર કર્યો કે આપણે પાંચ સાત માણસ છીએ, તથા મુગલનું આખું લશ્કરછે તો કદી દૈવયોગથી જો ભેટભેટાં થઈ જશે તો વખતે વિપરીત બનાવ બને ! તથા રાણાકુળની કિર્તિ જે નિષ્કલંક છે તેને ડાગ લાગે, માટે એવું સમજી અમે જુદી રાહ પકડી, જેથી કરી દુશ્મનનું લશ્કર અમને જતા જોઈ તમારી ભ્રાંતિપર અમારી પાછળ આવ્યું, તેને અમે પર્વતોની વચમાં લઈ ગયા તથા ત્યાંના ભીલોને મળી થોડી ઘણી ઝટાપટી કરી.

ચંદ્રસેન—મહારાજ દયાળશા બોલતા નથી, બે ત્રણતો એને જખમ પણ થઈ ગયા છે, તથા મોતમાંથી બચ્યા છે.

રાજ૦—શાહબાશ છે પ્રધાનજી, એવા મોટા લશ્કરનો દાવ ચુકાવ્યો તમારી નેકીને ધન્ય છે !

દયાળશા—રાણાજી એમાં શું અમે મોટી ફતેહ મારીછે! રાણાની કીર્તિ અવિછિન્ન શંભુનાથે આજ સુધી રાખીછે એની આગળ કદી અમારા પ્રાણ જાય તોપણ શું વધારે છે;

જેમલ— **કવિત.**

તીજોરીકું તાજી દેખી, લછમીકો પેખી પૂર;
પાંચસે પ્રધાન આઇ, ઉભત જુગ જાન્યોહે.
બીગર્યો જો રાજકાજ, અંતર્ન ઉનકી દાઝ;
પેટકી પ્રથમ પાજ, બાંધત મન માન્યોહે.
આયો બુલિષ્ટારી પાસ, પલાયનકો તપાસ;
આપકી સલામતીરા, અચ્છોજીહીં બખાન્યોહે.
કેત બારોટ જેમલ, શુણો રાણા રાજસિંહ;
અંગ પર ઘાવ લીનો, મંત્રી આજ પીછાન્યોહે.

રાજસિંહ—એવી નેકીનો બદલો મારી પાસે નથી, પરંતુ જ્યાં સુધી દયાળશા અમારા વંશના હાથમાં મેવાડની ગાદી છે ત્યાં સુધી તમારા વંશમાં પ્રધાનજીની જગ્યા કાયમ છે એવું તામ્ર પત્રે લખી આપુંછું.

દયાળશા—રાણાજી આ ચંદ્રસેન ઝાલાએ જેવી નેકીથી અ-

બલથી નોકરી બજાવી છે તેવીજ આ સંગ્રામમાં બતાવી છે, દુશ્મનના સૌ આદમીને ઠેર કર્યા છે.

રાજસિંહ—શાબાશછે મારા શૂરવીર પટાવત આ જે નોકરી તમે બજાવીછે તેના બદલ ત્રણ ગામ પુત્રપુત્રાદિ તમને બક્ષિસ કરૂંછું.

દયાળશા—ધન્યછે રાણાજી સણાકુળમાં એવીજ કદરદાની અવલથી ચાલી આવેછે.

ચંદ્રસેન—કદરદાન રાણાજી, હું પ્રણમ એહેશાનની સાથે આપની બક્ષીશ કબુલ રાખુછું.

જેમલ દશોંદી—સેવા કરવી તો આવાજ નૃપના કરવી !

કવિત.

નોકરી અચ્છી પીછાને, કદર્દાન દેવે માન;
ગુનવંતકી પીછાન, લાત જીનસેં લેવો હે.
દુશ કાલ આવે કાજ, નોકરકી રાખે લાજ;
બાજરીકી ચિંતા તીન, જુગમેં ટારે તેવો હે.
ધર્મ રાજહુકો અંશ, ભૃત્યકો નીબાવે બંશ;
રોજગારી દીની બાલ, બચ્ચે જનક જેવો હે.
કેતહે દશોંદી મુખ, સુણો રાણા રાજસિંહ;
એસો નૃપ સેવ્યો તબ નૃપહી ઉને સેવ્યો હે.

રાજસિંહ—દશોંદી તમે રૂપનગઢ ગયા હતા તો ત્યાં શું વર્તમાન ચાલેછે ?

જેમલ—રાણાજી, રૂપનગઢમાં તો હાહાકાર થઈ રહ્યો છે ! મુગલ શાહની નામોશી જમી આશમાનમાં વ્યાપ્ત થઈ ગઈ છે; એ કાળું મોઢું લઇ પાછો દીલ્લી જવાનો છે! એક તાજુબીની વાત ત્યાં ચાલી રહીછે કે એ વગર પરણેલી સ્ત્રીનું તો સાણી હરણ કરી ગયો પણ જે ઓરત કેઇક વર્ષ થયાં જનાનામાં દાખલ હતી એનુંય કોઇ હરણ કરી ગયું !

રાજસિંહ—બારોટ ઘણોજ દીલગીરીનો એક બનાવ બન્યોછે કે આંહી એનીએ બેગમ કેશરબા મોજુદ છે, તેને આ અંતેપાળ ભીલ ઉઠાવી લાવ્યો છે.

વિદુષક—અરે રંગરે અજેપાલ તેં પણ હામ ભારે નાંખીહો! જાતો બાદશાહથી મારો આખડ્યો!

દયાળબા—રાણાજી, ત્યારે કેશરબા અહિં શી રીતે આવ્યાં?

રાજસિંહ—આ બંનેની રગઝગ આ નજીકમાં ચાલતી હતી તે દરમ્યાનમાં કેશરબાનો રક્ષણને માટે પોકાર સાંભળી હું ત્યાં જઈ પહોંચ્યો, તથા અજેપાલ પાસેથી તેમને છોડાવી અહિં લાવ્યો તથા અજેપાલે પણ મારૂં નામ સાંભળ્યું ત્યારે હથિઆર મારા પગમાં છોડી દીધાં જેથી તેને પાસે રાખ્યો છે.

અજેપાલ—હા ઠાકોર, મારી જનેતા તથા બાપુ સૌ તમેછો હું તો તમારે શરણેછું.

વિદુષક—તારી જનેતા તો જે હોય તે હોય! બાકી તું રાજનું છોકરૂં ખરૂં!

અજેપાલ—રાણાજી, આ ખળ પુરૂષ તો મશ્કરીમાંજ ઉડાવે છે.

રાજસિંહ—આ જંગલીને કોઈ સતાવશો નહીં.

અજેપાલ—બાપજી, તમે પણ જંગલીમાં ગણી કાઢોછો.

વિદુષક—લેતો જા, રાજાનાં છોકરાંમાંથી કાઢી નાંખ્યો! ને જાતો જંગલી ઠરાવ્યો. મારાને હજી કાંઈક લાલચ હોય એમ જણાય છે ખરૂં.

રાજસિંહ—અજેપાલ શું તારા દિલમાં ઉમેદ છે!

અજેપાલ—રાણાજી કાંઈ ઉમેદ નથી. માત્ર—

વિદુષક—ઉમેદ શું મનની મનમાં! એય આંસુનાં તેજ ગયાં ભીલના રાણા ફિકર રાખશોમાં ભગવત સારૂં કરશે.

રાજસિંહ—નહીં એની મરજી હોય એનાથી લગ્ન ઉદેપૂરમાં કરી આપીએ પછી શું!

વિદુષક—હાં હાં કોલા બક્ષની છોડી જે કાળીચૌદશની રાત છે તેને આ દીવો દેખાડીએ તો.

અજેપાલ—માબાપ એ શું બોલોછો, ભરી સભામાં મારી ઈજત જાયછે. મને તો બાપજી પુરંધરીએ દગો દીધો.

જેમલદશાંદી—હા રાણાજી, રૂપનગઢમાં એવી વાત સાંભળી કે એક પુરંધરી બીજાની છોડીને ઓરંગજેબની કચેરીમાં સખત માર પડ્યો. તથા એક હલકા સિપાઇને સુપ્રદ કરી વટલાવી.

અજેપાલ—રાણાજી તમામ જગ્યાએ ચુગલી ખાઈ એણેજ કજીઆ કરાવ્યો હતો.

દયાળશા—તો એને પોતાની બુરાઈનું ફળ માળ્યું.

જેમલદશાંદી— કવિત.

નિમક હરામ અંગ, ક્લેશ કો લાવે પ્રસંગ;
નીચકો સુભાવ દુઃખ, સુલકો લે નીકારેહે;
આપ જાને અંધેરેમેં, કરત હું કામ મેરો;
પાસ બેઠો પ્રભુ ભલી, બુરી સબ નિહારેહે.
દુષ્ટકી દેખી બુરાઈ, દેવ દે તહીં ભૂલાઈ;
ઓરનકી જંજીરમેં, આપ પાઉંન ડારેહે.
કેતહે દશાંદી ખારે, સુનો રાણા રાજસિંહ;
ઓર કાજ ખોદી ખાડ, અપનેકું લે ડારેહે.

રાજસિંહ—દયાળશાહ જે પુરંધરી વિશે બારોટ હકીકત કહે છે, તે દેવ ઇચ્છાથી આહીં આવી ચડીછે.

દયાળશા—એ શી રીતે આહીં આવી?

રાજસિંહ—જે મીયાંને એને સુપ્રદ કરી હતી, તે તેને દિલ્હી લઈ જતોતો ત્યાં રસ્તામાં ભૂલાં પડ્યાં, અને જે વખતે રાણીને એકલાં મૂકી હું કેશરબાના રક્ષણ માટે ગયો તે વખતે તે આહીં આવી ચડ્યાં, તે મીયાંને તો રાણીએ ઠેર કર્યો, તથા પુરંધરીને પોતાના કૃત્યને માટે ઘણોજ પસ્તાવો થયો તથા રાણીની પાસે તેણે માફી માગી. જેથી પાસે રાખીછે.

જેમલ—આહા! શો બનાવ બન્યોછે!

દયાળશા—રાણાજી, હવે કેશરબા તો ઉદેપૂર રહેશેના, કેમકે એ પણ એનુંજ રાજછે!

રાજસિંહ—મારો મત તો એવોછે કે!—

લાવણી.

(ભરથરી આના વિચારીને એ રાહ.)

હું દિલમાં વાત વિચારૂં, દિલ્લી મોકલવા ધારૂં. ટેક.
છે દેવ તણી ગતી ન્યારી, એ શાહ તણીછે નારી;
એને રોકવી એહન સારૂં—દિલ્લી૦
શત્રુતા શાહથી મારે, તે રણભૂમિ હોય જ્યારે;
એ નીતિની રીત નિહાળું—દિલ્લી૦
જે બાલ વૃદ્ધ હોય આગે, જે કાયર રણથી ભાગે;
અબળાપર વેર ન વાળું—દિલ્લી૦

એમને માન મર્યાદાથી રથમાં બેસાડી દિલ્લી મોકલવાં આપણને લાજમ છે.

દયાળશા—ધન્યછે રાણા કૂળ રત્ન ધન્યએ!! નિતિની વાતછે "पंडितोपि वरं शत्रु न मूर्खो हितकारकः" શત્રુ પણ પંડિત હોય તો શ્રેષ્ટછે પણ હિત કર્તા મુર્ખ હોય તો શ્રેષ્ટ નહીં.

જેમલ— કવિત.

મિત્રસેં મિત્રકી પ્રીત, શત્રુસેં શત્રુકી રીત;
ધરમકી ધજા જીને, ધરમ યુદ્ધ ધારીહે.
દાવ લડનાં પ્રસિદ્ધ, કપટનાં પાઉં દેનાં;
શરન આયો ઉગારે, એસી ટેક તિહારીહે.
ધન્યહે કદર તેરી, કીયોહે ઉચિત રાના;
દિલ્લી શાહ જનાનેકી, આબરૂ તો વિચારીહે.
કહત કવિ જેમલ, શુણો રાણા રાજસિંહ;
દુશ્મન તો હુવો તોભી દાનાકી બલહારીહે.

દયાળશા—મહારાજ તોપણ કેશરબાની શું મરજી છે તે જાણવું જોઇએ.

રાજસિંહ—બહુ સારૂં ત્યારે એમને પૂછી જોઇએ (દાસીને બોલાવે છે અને કાનમાં કહેછે)

કેશરબા—(ઝાડને ઓથે રહી બોલેછે.)

ગજલ.

(ઇંદ્રસભામાં ગવાતી ઢબની.)

મેરા ખાવિંદ પાસ, દિલ્હી મેં જાને ચહું
રાણાજી અરજ ઐસી મેરી સચ દીલ કહું;
નેકી ઉસસેં રખની યહ હે નીતિકી રશમ,
રાણાજી દિલ વિચારીએ, મેં કહતી ખા કસમ.
દિલ્હી શાહસે નીકા પંદી મેં નામદાર,
પાક દિલ એક ઉસસે રખનેકા બિચાર;
માન મર્તબા મેરા રખા તુમે રાજન,
એ એહેશાન કબ ન ભૂલું સચ કહું બચન.
રાણાજી યહહે બંદગી મેરી ખુદાકી પાસ.
તુમારે જેસેં હોવે પેદા શૂર જગમેં ખાસ;
વિમળાકી જોડી ક્ષત્રિ બેટીઓ બને,
સચા ધર્મ સો દીખાવે સંકટ નવ ગીને.

જેમલ—ધન્યછે શિશોદીયા શિરછત્ર! ઇક્ષ્વાકુ વિરમણી! તમે જે દિર્ઘ દ્રષ્ટિ વિચાર અવલથી દરશાવ્યો, તેજ કેશરબાનું દિલ ચાહેછે!

રાજસિંહ—સાહાબાશ છે જેમલ બારોટ! તમારી રાજભક્તિ તથા સમયોચિત્ત વાકચાતુરી જોઈ હું ઘણોજ પ્રસન્ન થયોછું (દયાળશાને) દયાળશા! બારોટને એક ગામ ઇનાયત કરૂંછું!

દયાળશા—આ લગ્નના પ્રસંગમાં રાજબારોટનો હકછે ઘણી સારી કદરદાની તમે કરીછે.

જેમલ—રાજસિંહ રાણાના રાજમાં મોજુંછે, બાપજી!

કવિત.

શૂરા નર પૂરા મશહુર જગહુ મેં જાન્યા, બખાન્યા
જશ જીનકા, તાંમ્ર પત્રે જડ્યાહે.
નેક નર ખાસા તમાશાહી તુરકુને દેખ્યા,
પરાક્રમી પેખ્યા લેખ્યા, વિશ્વ કરસેં ઘડ્યાહે.
મેવાડકા રાણા મહારાણા વરતાણા વિશ્વે,
લેખ તો લખાણા એસા, અમળા વારે ચડ્યાહે.

કેતહે દયાંદી પ્યારે સુનો રાણા રાજસિંહ,
સુરજ કૂળ નવીર પંઝા પાછા કનાં પડયાહે.
ભરતખંડકો નાહ, ઔરંજેબ જેસો શાહ;
નગ્ર આયો આશધારી, એસેંહી ઉર છીન્યોહે.
મેવાડમેં મહા વેગ, કરકે આયો મહિપ;
અબળાકો પણ સાચો, કળાવંતને કીનોહે.
તુરકકો ગયો રાજ, હિંદુકો ભયો સુકાજ;
પ્રભુને બઢાઈ લાજ એસોહી દીલ ચીન્યોહે.
કેતહે કવિ જેમલ શુણો રાણા રાજસિંહ;
ક્ષત્રિવટ સ્થાપન અવતાર તેને લીનોહે.

વિદુષક—મહારાજ સૌને ઇનામ આપ્યાં હવે હું તથા અજેપાલ માત્ર ધોયે મોઢે રહ્યા, તેમાં મારૂં તો ઠીક, પણ આ અજેપાલે તો બિચારે મેહેનત કરી વલખાં મારવામાં કાંઈ બાકી રાખી નથી. તોપણ એના સામું કોઇએ જોયું નહી.

રાજસિંહ—એને પણ કાંઈ આપવું જોઇએ પ્રધાનજી!

દયાળશા—મહારાણાની મરજી!

રાજસિંહ—ત્યારે આપણા ભીલની જે સૈન્યાછે તેનો અધિપતિ એને હું બનાવુંછું. તથા તેની જીવાઈ બદલ બે ગામ આપુંછું.

અજેપાલ—ખંમા બાપજી ખંમા! આપના જેવી કદરદાની બીજો કોણ કરનાર છે! આજથી આપની સેવામાં હાજર રહેવા હું બંધાણો છું.

દયાળશા—મહારાજ નિમક હલાલીથી નોકરી બજાવશે તો એને બીજો પણ લાભ થશે!

રાજ૦—દયાળશા, તે સિવાય આ જે પુરંધરી છે તેનાં લગ્ન અજેપાલની સાથે કરવા મારો ઇરાદો છે, માટે અજેપાલે એને કબુલ રાખવી તથા બંને જો સંપસંપી દંપતિનો સ્નેહ જોડશે તો તેની જીવાઇમાં પાછો વધારો કરી આપીશ.

અજેપાલ—મહારાજ આપના હુકમને તાબે છું.

પુરંધરી—રાણાજી, આપનું કલ્યાણ થાઓ.

વિદુષક—(અજેપાલના સામું જોઇને) કેમ તમારૂં પણ વચ-

માં કામ થઈ ગયુ, કરો મજા હવે કાંઇક મોટું હસ્યું !

અજેપાલ—મારા કિસ્મતમાં એજ હતી તો આખર ફરી રખડી રઝળી છેવટ મુંને મળી.

વિદુષક—હવે સંપીને એયજણાં રહેજો. પાછાં ખટપટ ઉઠાવતાં નહીં !

પુરંધરી—હવે શા ભોગ લાગ્યા છે !

જેમલદશાંદી—બાપુ. ખંડાચંદાવતે પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવામાં પ્રાણ ખરચ્યા એવું રૂપનગઢ આવી સાંભળ્યું.

રાજ૦—દશાંદી, એ મારા ટેકદાર પટાવતના પ્રતાપથી હું નિર્ભયપણે આ રાણીનું હરણ કરી આવ્યો છું.

જેમલદશાંદી—બાપુ, સલુમ્બર ગાદીપતીનો મોખરો પાછળ ક્યાંઈ પડ્યો છે !

દયાળશાહ—મહારાજ એવા નરતો વિરલા થાવા છે !

જેમલદશાંદી—વિરલા, દયાળશાહ, મેવાડભૂમિમાં જેને ભગવતે જન્મ આપ્યો છે, તેણે કાયરપણું સ્વપ્ને દીઠું નથી !

દયાળશાહ—હા, દશાંદી રાણાજીના દેશનું ઉગ્ર અન્ન આગળ પડ્યા વગર રહ્યુંજ નથી. !

જેમલ—રાણાજી, માજી આપને મળવાને ઘણાંજ આતુરછે. જગરનાથના દેવળ સુધી સામાં આવ્યાં છે તો હવે આહીંથી સત્વર જવું જોઇએ.

દયાળશા—હા, મહારાજ, હવે રોકાવાની શી જરૂર છે, તાકીદથી જઇએ કેમકે સૌ સામાં આવ્યાં હશે.

રાજ૦—બહુ સારૂં ચાલો. ત્યારે ઘોડા મંગાવો.

અજેપાલ—મહારાજ તૈયારજ છે, પધારો.

રાજ૦—ચાલો (ઉઠે છે).

જેમલદશાંદી—ખંમા શીશોદીયા શિરછત્ર સુરજવંશી શૂરવિર નરકું ખમા, ભલે ભડ ઘોડે પાંઉ દીયો મુગલકો માન અચ્છો લીયો.

(સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—રૂપનગઢને પાદર ઔરંગઝેબની છાવણી.

પાત્ર—ઔરંગઝેબ, વઝીર, કાજી, નરહરભટ, જશવંતસિંહ, સુરસિંહ.

ઔરંગઝેબ—વઝીર, યહ જો અપની નામોશી હુઈ; ઉસમેં કસુર બીલકુલ જસવંતસિંહકી જાન પડતી હે, જીસકે લીયે સબસેં પહિલા ઉસ્કા રાજ પાયમાલ કરનાં ચાહીએ.

વઝીર—ખુદાવીંદ, ઈસ બાતમેં જો અહવાલ અપનેકું માલુમ હુવાહે, વો ફકત પુરંધરીકે મુંસેં જાન પડા હે, વહ બોહોત આફ્રીન રખને જેસા નહીં હે, બાસ્તે કુછ બારીક તીલાસ કરની ચાહીએ.

કાજી—તીલાશ અબ ક્યાદે ક્યા કરની હે ? અબતો દીન જગાઓ ! યા બીસમીલ્લા ! અબ ક્યા રહા, દોનું પરીયાં તો ગેબ હો ગઈ !

ઔરંગઝેબ—બઝીર દીલ્લીસેં સબ લશ્કર ઈકઠા કર ઈધર હી મંગવાઓ, જહાં તલક એક છોટા ગાઉં બી મેવાડ તાબેમેં રહેગા, તબ તલક નીંદ હરામ હે.

વઝીર—જહાંપનાહ, મેં એસા જાનતાહું કે અપને એક વક્ત ઈહાંસે દીલ્લી જાવેં, ઓર ફેર વહાં સબ બાતકા અચ્છા બંદોબસ્ત કર વ લશ્કર લેકર દોનું રાજપર હલ્લાં કરેં.

કાજી—દેખો, યહ શ્યાના બઝીર, મુગલ બાદશાહુંકા ! ક્યા મું લેકર દીલ્લી જાવેં.

વઝીર—તબ ક્યા કરનાં હે, કાજી સાહેબ, તુંમ ફરમાઓ !

કાજી—ક્યા કરનાં ? સારે ક્ષત્રિકું તારાઝ કર દેના ઓર કાફ્રેરકા નાઉં હીંદમેં નાબુદ કર દેનાં.

ફતેહખાં—(પ્રવેશ કરીને) ખુદાવીંદ, મેવાડસેં સુરસિંહ ઠાકોર ઓર નરહર બટ આયે હે.

વઝીર—અચ્છા, કચેરીમેં બુલવાઓ. (તેને બોલાવે છે અને તે આવી પ્રવેશ કરે છે.)

સુરસિંહ (ઔરંગઝેબ પ્રતિ) નામદાર મહારાણા રાજસિંહને

આપ હજૂર કુરનસ બજાનેકે સંગ યહ પત્ર ભેજા હે.

ઔરંગજેબ—અચ્છા લાઓ. (તે લેછે ને પછી વજીર પ્રતિ કહે છે) બજીર બાંચો, ક્યા લીખ્યા હે ? (વજીર કચેરીમાં વાંચેછે.)

નેક નામદાર ઔરંગજેબ શાહકી હજુરમેં કુરનસ બજાનેવાલા મેવાડકા રાણા રાજસિંહ રોશન કરતાહેકે નામદારકે જનાને કેશરબા એક અજેપાલ કરકે ભીલુંકા રાજા થા, ઉસ્કે હાથમેં ફસ ગયે થે, વહ ઉસ્કું જંગલમેં લેકર નીકલ આયા, ઔર બડા સતાને લગાથા અત્તેફાક ઐસા બનાકે હમને ઉસ વક્તકે દરમ્યાન નજીકમેં મુકામ કીયાથા, ઉસી વક્ત એક ઔરત જાતકા શરન આનેકા પુકાર હમને સુનાં, જીસ્કે લીયે દયાકે ખાતર હમને બહોત સતાબીસેં વહાં જાકર ઉસ્કા ખબર લીયા, ઔર વો ભીલ રાજા અજેપાલ મેરા નામ સુનકે પાઉંમે પડા, તબ મેં ઉસ્કું ક્ષમાકર આપકી હુરમકું ઉસ્કે કબજેસેં છુડાકર મેરે હવાલે રખી, ઔર ઉસ્કી મરજી માફીક મુગલ તખ્તકે મુનાસબ જો માનમરતબા હે ઉસ રાહસેં મેને ઉસ્કું રથમેં બીઠાકર આપકી છાવણીમેં ભેજેહેં; ઔર મેરે ઉમરાવ સુરસિંહ ઔર નરહરભટકું સંગ ભેજેહેં. આપકે જનાને કેશરબા યહ દુષ્ટ ભીલકે પંજેમેં ફસ ગયે, એસી બાત જબસેં રોશન હુઈ વહાંસે ઔર આપકી પાસ ભેજે તલક ઉસ્કા માન અચ્છી તરહસેં રખનેમેં બહોત સમાલ લીહે, લેકીન હમસેં કુછ જ્યાદે વ કમતી હુવા હોવે તો આપકી હજૂરમેં માફી મંગતે હે; ક્યુંકે યહ નેક નીતિકી રાહ ઈનિસાનકું અદલ અદા કરની ઐસી ખુદાકે બંદેકી ફરઝહે. દુશ્મની જો હે સો ધર્મ રાહસેં મેદાનમેં હોતી હે, ઈસ બાતમેં ઉસ્કા ઈસારા કરનેકીભી જરૂર નહીં હે, ક્યું કે આપકું સબ રોશન હે.

વજીર—શાબાશ હે રાજસિંહરાણા તેરી ક્ષત્રિવટ ઔર નેકીકું!!

ઔરંગજેબ—અચ્છા એસી નેકી ઈનિસાનકું લાજીમ હે.

કાજી—જહાં પનાહ, એસી નેકી આપને અવલસેં રખી હોતી તો રજપૂતસેં ઇતની દુશ્મની નાંહીં હોતી.

નરહરભટ—દીલ્હીપતિ, એમાં આપનો દોષ નથી એતો ગ્રહનો પ્રતાપ છે.

વિદુષક—હા હા નરહરભટ, ગ્રહ કઠણ તેથી લાભ લેવા જતાં ઉલટું નુકશાન થયું !

નરહરભટ—એલા, તું હમણાં સવારીમાં મોજો કરછ.

વિદુષક—કાકા, આપણુંતો તમે જાણોજછોનાં. મરણે પરણે ઉભાજ હોઇએ. પણ નરહરભટ તમેં ક્યાંથી આવી ચડયા ?

નરહરભટ—હું રાણાનો રાજગોર છું ઈ તને ખબર નથી ? જાણીને શું પૂછતો હઈશ ભુંડા !

વિદુષક—નરહરભટ, હમણાં તમારા રાણાજી વિમળાદેવીનું હરણ કરી ગયા તેનાં લગ્ન તો તમે જોયાં હશે ?

નરહરભટ—ના દીકરા મેંતો પાટલે ધુળે નાંખી નથી, પણ કેછે કે તારા બાપે લગન આહીંથી જોઈ દીધાં હતાં !

વિદુષક—અરે રંગછેરે નરહરભટ ! મેંતો જાણ્યું કે રાજનીતિમાં નરહરભટ કાચા હશે, ત્યાંતો એક પ્રશ્નમાંજ પરિક્ષા થઈ ગઈ કે રાણાના રાજગોર ઓછા હોય નહીં.

કાજી—ક્યું વિદુષક, તેરા બાપને યહ કામ કીયા થા ! (ઓરંગજેબ પ્રતિ) જહાંપનાહ નીગાહ રોશન કીજીયેં.

વિદુષક—કાજી સાહેબ, કેમ મારૂં કામ કાઢી નંખાવવું છે. મારો બાપતો આજ છ મહીના થયાં કાશી ગયા છે.

નરહરભટ—તો દીકરા, તું જેમ રાજદરબારે રહેછે તેમ હું પણ થોડું ઘણું દરબારમાં જાણી આવુંછું માટે વધુ ઘટુ ન બોલીયે, બ્રાહ્મણની ચડતી જોઈને રાજી થઇએ, સમજ્યો નાં ?

વિદુષક—કાકા ઇતો કોક કોક વાર હું રોડબોડને રમતડી રમાડું છું, તેથી જરા લલચાઇ ગયો, બાકી તમારા જેવા પરિપક્વનો પીછો લેવામાં સાર નહીં. (વજીરપ્રતિ) વજીર સાબ, આ નરહરભટ રાણા સાહેબ તરફથી આવ્યા છે અને વળી અમારા સગા અને વડીલ છે માટે હવે જે રાજસન્માન કરવું હોય તે ફરમાવો એટલે હું દોડી જઇને કામ બજાવું.

વજીર—(શાહ પ્રતિ) જહાંપનાહ, યહ રાણાને જો આદમી ભેજેહે ઉસ્કું ક્યા હુકુમ હે ?

ઔરંગજેબ—ઉસ્કી બીજબાની અચ્છી તરહસેં કરનેકા બંદોબસ્ત કરો. (વજીર તે પ્રમાણે બંદોબસ્ત માટે માણસ મોકલેછે.)

કાજી—જહાંપનાહ, ઈસ બાતમેં રાણાકી નેકી બરાબર હે; અગરચે ઉને અપની સાથ દુશ્મની તો કી કે બાદશાહસેં નીકા પટનેવાલી ઔરતકું ઉઠા ગયા, મગર યહ જો કામ ઉને કીયા વો બડી તારીફ કરને લાયક કીયા હે; ક્યું કે દશ હજાર ભીલુંકે નાયક જો અજેપાલીયા ઉસ્કે હાથસેં કેશરબાકું છુડાકર માનમરતબે યુક્ત સુરસિંહ જેસેં ઉમરાવ ઔર નરહરભટ જેસેં લાયક આદમીકે સંગ ભેજનેકા બંદોબસ્ત કીયા વો કુછ છોટી બાત નહિ હે.

સિપાઈ—(પ્રવેશ કરીને) ખુદાવીંદ આપને જો પહીલા પેગામ દીલ્લી ભેજાથા, ઉસપરસેં વહાંસેં લશ્કરને કુચ કીહે. ઔર શાહજાદા અકબરશાહને હુકમ લેનેકું આદમી ભેજાહે કે વહ લશ્કર મેવાડ તરફ ચલાના હે યાને ઇધર લેકર આનાહે.

વજીર—નામદાર યે બાત કુછ દરીયાફ્ત કરને જેસી હે ક્યું કે અંદાવતસેં ભી કુછ ઔર પ્રકારેકા અહવાલ બના હે.

કાજી—ખુદાકી રાહસેં તો મેવાડ પર કુચ મોકુફ રખની ચહીયે.

ઔરંગજેબ—વજીર, બોલો કે વહ લશ્કર અબ એક મંજલ પીછાડી રખનાં, ઔર દુસરા હુકમ ભેજુ વહાં તલક ઉદેપૂર તર્ફ કુચ નહિ કરની. (વજીર તે પ્રમાણે કહી માણસને રવાના કરીદેછે)

બીજો સીપાઈ—(પ્રવેશ કરીને) ખુદાવીંદ જસવંતસિંહ મહારાજ આયે હેં, ઔર હજૂરમેં આકર કુરનસ બજાને મંગતે હે.

ઔરંગજેબ—વજીર, મેં ઉસ્કું નહિ મીલુંગા.

વજીર—જહાંપનાહ, ઐસા હોવે નહિ, ક્યું કે અપની તસલ્લી નહીં હુઇ કે બીમલાકા ઇત્તેફાક કેસેં બના હે.

કાજી—ખાવીંદ, રૂબરૂ બાત અચ્છી તરહસેં જાન પરેગી ઉસ બાસ્તે કચેરીમેં મીલનાં ચહીયે.

વિદુષક—ખુદાવીંદ, હુકમ હોય તો બોલાવું.

ઔરંગજેબ—અચ્છા વજીર, તબ ઉસ્કું બુલાઓ!

જશવંતસિંહ—(પ્રવેશ કરેછે તથા કુરનસ બજાવી બેસેછે) મેં

નામદાર શાહકી હજૂરમેં કુરનસ બજાતાહું, ઔર અર્જરોશન કરતા હું કે આપ મુગલ બાદશાહ બડી તકલીફ ઉઠાકે ઇધર મેરે નગરમેં આયે હો, વહ બડા એહેશાન મેરેપર હુવાહે ઔર યહ શાદીકી બાતમેં જો હકીકત ગુજરીહે, ઉસ્મેં મેં બહોત દીલગીર હું, લેકીન ઇતની બાત હે કે જબ મેં બીવાહકી ધામધુમ કરને લગા તબ મેરી ભત્તીજી બીમલદેવીને રાણાકું ગુપ્ત પત્ર લીખકે બુલાયા. ઉસપરસેં વો આકર ઉસ્કા હરણ કરકે ચલા ગયા. ઇસ્મેં હમેરી બીલકુલ કસુર નહિ હે; ઔર યહ બાત આપકું ઔર મેરે દરબારમેં એકી વકતમેં જાન પડીહે, અબ મેં એસી અર્જ કરતાહું કે મેરી એક બેટી જો બીમલાસેં કુછ છોટી બયમેં હે, ઉસ્કું આપકે કદમમેં હાઝર કરતાહું. આપ ઉસ્કે સંગ અચ્છી તરહસેં લગ્ન કરકે દીલ્લી પધારીયેં.

કાજી—યા ખુદા, તેને કુછ રખી સર્મ, નાહીંતો સબ ઝચાકત ઔર મોજ બરબાદ હુઇથી.

વજીર—નેકનામદાર, જસવતસિંહકી અરઝ કબુલ રખની ચાહીયે, ક્યું કે ઇસ્કા બીલકુલ ઉસ્મેં દોષ નહીંહે, ઔર ચશ્મપોશીભી નઝર નહિ આતી.

ઔરંગજેબ—અચ્છા, સબ અહવાલ મેરે ખ્યાલમે આયા હે, ઇનમેં તુંમારી બીલકુલ કસુર નહીં હે; તુંમ જાઓ ઔર બડી સતાબીસેં લગ્નકી તૈયારી કરો ઔર પીછે રાણાકા મેં અચ્છી તરહસેં ખબર લઊંગા.

વિદુષક—વાહ ભાઈ વાહ! ઘીને ઘડે ઘી થઇ રહ્યું! વિમલા નહીં તો વીમલબાનાં બેન હવે હયેવાળો મેળવવા ખુદ આવ્યા તેપ્રમાણ.

કાજી—અરે ક્યા બાત! યહ તો જસવતસિંહ દુસરી બેટી રજુ કરતા હે નાહીંતો શાહ ઔરંગજેબ રાજસિંહકું જેર કીયે અવલ ઔર બીમલાસેં નીકા પઢે કે અવલ દીલ્લી જાને વાલેથે ક્યા ?

ઔરંગજેબ—એસે કીયે બગર કભી છોડુંભી નહિ.

વિદુષક—જાઓ જાઓ મહારાજ જસવતસિંહજી આપ ત્યાં

લગ્નની તૈયારી કરોને આહીંથી અમે ને કાજી સાહેબ વગેરે સૌ તયારી કરી આવીયે છીએ.

કાજી—હકતાલાકી ફજલસે યહ કામ ફેર અચ્છા બર આયા.

વિદુષક—હવે તો કાજી સાહેબનો હર્ષ છલી જાવો છે.

કાજી—તે બકવાદ મત કર, અબ તો બહોત નાચ તમાસે દેખનાં હે,

ઔરંગજેબ—(વજીર પ્રતિ) વજીર તુંમ સબ બાતકા બંદોબસ્ત કરો ઔર મેં જનાનેકે તંબુમેં જાતાહું. (જસવતસિંહ રાઠોડ ઉઠેછે અને કચેરી ઉત્સાહની સાથે બરખાસ્ત થાયછે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—રૂપનગઢનુ પાદર. ઔરંગઝેબની છાવણી-
માં જનાનાનો તંબુ.

કેશરબા, કનીઝક, ઔરંગજેબ.

કનીઝક—કેશરબા સાબ, બડી કુદરતકી બાત હુઇ, આપકે બાવિદકું બડી બદનામી પેદા હુઇ હે.

કેશરબા—કનીઝક, ખુદાકી મરજી! લેકીન મેં ઇસ બાતમે હકતાલાકી બડી એહશાનમંદ હું. જો ઇને એસા ઇત્તેફાક બનાયા તો મેરે જીગરમેં રજપૂતકી નેકીકી તસલ્લી હુઈ મેં દુશ્મનકી ઔરત ઉસ્કે હાથમેં ફસગઈ, લેકીન ઉન્ને મેરા કેસા માનમરતબા રખાહે સો ક્યા ઉસકી તારીફ કરૂં. હેફ હે મેરે ખાવીંદકું કે એસેં પાક લોગુસેં દુશ્મની રખતે હે.

કનીઝક—હુરમસાબ, કનકસિંહજી વ શાહજાહાંન દોનુંકે બીચ સગે ભાઈ જેસી મહોબતથી લેકીન સરકારને સબ મુરવત છોડકર બેર ખડા કીયા.

ઔરંગજેબ—(પ્રવેશ કરીને) ક્યું દીલજાન, ખુશ મેંઝમેં બડી તકલીફ તુંમને ઉઠાઈ. મેં દીલગીરહું કે તુમારે પર એસી મુસીબત ગુજરી હે.

કેશરબા—તકદીરકી બાત ખાવીંદ, લેકીન રાણા રાજસિંહને જો મેરા માનમુરતબા રખાહે, ઉસ્કી મેં ક્યા જીબાનસેં તારીફ કરૂં!

ઓરંગજેબ—સચ હે ઇસ બાતમેં તો ઉને બહોત નેકી દીખલાઈ હે, જેસા ઇનિસાનકું લાજીમ હે, વેસાઈ કીયા હે.

કેશરબા—ખાવીંદ, બહોત જ્યાદે મેં ક્યા કહું! જો વહ નેક રાણા વહાં હાજર નહોતા તો મેરી બડી ખરાબી હોનેવાલીથી.

ગાયન.

(બીના શીયા રામકે દેખે નહીં દીલકું કરારી. એ રાગ.)

અહો દીલજાન ક્યા નેકી, રાણાકે દીલું નીહારી હે; ટેક.
ફસી મેં બીલકે હાથું, દુખીથી બડી જીનકે સાથું;
હુઇ કમબખ્તી ક્યા મેરી, જંગલમેં જાઈ નીકારી હે. અહો.
ખરાબી કરનીથી મેરી, શરમ તજ હુવા ભીલ બેરી;
ખુદાને મેહેર કી એસી, નજીક રાણાકી સ્વારી હે. અહો.
પુકારા દીન હો જબમે, શરન કોઉ ઓરતકું દેવે;
વહાં ચલ રાજસિંહ આયા, નફટકી ધુર ઉડારી હે. અહો.
સંગમેં મુંકામપેં ચાલી, રાજસિંહ કીની રખવાલી;
એસા દુશ્મન દાના રાણા, તાહસેં ક્યું બીગારી હે. અહો.
મરતબા રખા મેરા એસા, આપકે પાસ રહે જેસા;
જીગરકું જરા તાપ નાહીં, એસી ક્યા રખી હમારી ચેહ. અહો.
ખાવીંદ ઉસ્સેં ન રહો ન્યારે, અર્જહે કરો સુલેહ પ્યારે;
બડા નેકટેકીહે રાણા, શત્રુતા સબી બીસારી કે. અહો.

ઇસ તરહસેં ખાવીંદ મેરી અર્જ હે કે આપને રાણાસેં દુસ્મની છોડકર સુલેહ કરની ચાહયેં.

ઓરંગજેબ—અલબત, મેં યહ તેરી રાસ્ત બાત નિગાહમેં લઉંગા.

કેશરબા—ખાવીંદ, કોલ દીજીએ કે અબ સુલેહ કરેંગે.

ઓરંગજેબ—મહાખુબ, રાણાકી ઇસ નેકીકે બદલ મેં ઇતના તેરી આગે કસમ ખાતાહું કે દશ બરસ તલક મેવાડપર મેં નજર બી નહીં કરૂંગા.

કેશરબા—વાહ ખાવીંદ, બહોત અચ્છા કીયા. આગે દેખા જાયગા. મૈં ફૂર અરજ ગુજારૂંગી.

કનીઝક—(પ્રવેશ કરીને) કેશરબા સાબ, રાઠોડ દરબારસેં આદમી ખબર દેને આયા હે કે લગનકી તૈયારી બરાબર હોગઈ હે.

કેશરબા—ખાવીંદ, અબ લગ્ન કીસકે સંગ કરનાંહે, જો થી ઉસ્કું તો મૈં રાણાકિ પાસ નજરૂં દેખકે આઇ. ક્યા અબ મેરા બાપુ મેરી છોટી બેણકું દેતાહે.!

ઓરંગજેબ—હાં દીલજાન ઉન્ને બહોત લાચારીસેં અરઝ કરકે યહ બાત કબુલ કરાઈ સો મૈં મંજુર રખી હે.

કેશરબા—ખાવીંદ બહોત અચ્છા કીયા. વહ મેરી બેણ મુજસેં ઓર બીમલાસેં ઝયાદે ખુબસુરત હે, ઓર અચ્છે અચ્છે હમારે કિતાબેં પઢીહે, મૈં બહોત ખુશ હોતીહું યહ બાત સુનકે.

ઓરંગજેબ—અચ્છા. (કનીઝક પ્રતિ) તબ કનીઝક જાકર બોલો કે ઇધર ભી સબ બાતકી તૈયારી હે ઓર નઝુમીકું મેરી પાસ ભેજનાં. (કેશરબા પ્રતિ) ચલ અબ ખાના ખા લેવે. મેને તેરે મીલને અવલ ખાના હરામ કીયાથા.

કેશરબા—ખાવીંદ મુજેભી ખાણા વહ નીંદ હરામ હે. આજ દીલમેં ચેન હુવા.

(એમ કહી બન્ને ઉઠેછે ને ત્યારપછી સૂત્રધાર વિદુષક તથા સહુ નાટક ભજવનાર પાત્રો પ્રવેશ કરેછે.)

સૂત્રધાર—(વિદુષક પ્રતિ) કેમ મિત્ર! હવે આં નાટક સમાપ્ત થયું! અને તું મારી મદદમાં રાત્રી આખી રહ્યો તેથી તારો આભાર માનુંછું!

વિદુષક—વાહ મિત્ર ! આવા ખેલ જોવાની હુબ અમારે સાત પેઢી થયાં ચાલી આવતી હતી, તે આજ પૂરી થઇ અને તું મારો આભાર માનેછે, તો મારી પાસે તેનો બદલો વાળવા આ ત્રણ લુગડાં સિવાય બીજુ કાંઈ નથી; પણ—

સૂત્રધાર—એ તારાં ત્રણ લુગડાંમાંથી એક લેવા હું બીલકુલ ઇચ્છા રાખતો નથી કેમકે—

વિદુષક—તેમ હું દેવા પણ ઇચ્છતો નથી, તારાં નાટકમાં રંગ આ મારાં લુગડાં ઉડાવેછે, જેને પ્રતાપે હું આવાં તારાં નાટક જોઉંછું, અને દોઢ હાથની જીભ તો કાંઈ અપાતી નથી!

સૂત્રધાર—તેં રાત આખી સારી મદદ કરી એ બદલો મને તું આપી ચુક્યોછું!

વિદુષક—નહીં, નહીં, એટલું બસ નહિ! ગાયત્રીની માળા રોજ ફેરવુંછું. તેમાં એક દી ખરૂં દિલ લગાડી એક ફેરવીછે, તેના સાત પારાનુ પૂન્ય તારૂં! કેમ એટલું બસ! વધારે દક્ષણ તો તુંથી જીરવાશે નહિ.

સૂત્રધાર—મિત્ર તારી તો કૃપા હોય તો બસછે! ઉલટું તારે તો જે જોઇયે તે હું આપવા હાજરછું. માત્ર આવા નાટકના પ્રસંગમાં તારે મારી સાથે કામમાં સામેલ રેહેવું.

વિદુષક—તે કબુલ, પણ તારી પાસેથી એક આશીર્વચન માગુંછું, અને તું જગદીશ્વરની સ્તુતિ કરીને તે વચન સિદ્ધ કરાવ તો ઘણું છે.

સુત્રધાર—મિત્ર! એવું શું આશીર્વચન તું મારી પાસે માગેછે

વિદુષક—એવું માગુછું કે રાજસિંહ જેવા આપણા બ્રાહ્મણના છોકરા શુરવીર ને ધર્મનિષ્ટ થાય તો કેવું સારૂં! મારો નરમદો, તારો નારણીયો, અને દયારામકાકાનો ભુદીયો—

સૂત્રધાર—મિત્ર! એવો પક્ષપાતી આશિર્વાદ હોય નહિ! આપણે તો સહુ આર્યનું ભલું ઇચ્છવું જોઇએ!

વિદુષક—ત્યારે તો આખા ભરતખંડમાં ચારે વર્ણમાં સદગુણી સ્ત્રી પુરૂષનાં જોડલાં ભગવત કૃપાથી જામે તો સારૂં!

સૂત્રધાર—શાબાશ મિત્ર! એવીજ ચાહના અહરનીશ રાખજે (પછી પાત્રોને આગ્ના કરતાં)

(સહુ પાત્રો સાથે મળીને ગાયછે.)

રાગ કલ્યાણની ગજલ.

(સલામ સલામ સલામ એ રાહ.)

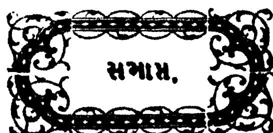
વિજય વિજય વિજય, સદા પામજો વિજય;
દંપતિ આ જેવાં વિશ્વે, પામજો વિજય. વિજય.

મેવાડ ભૂમિનો વિજય, તેના વીરનો વિજય;
વિજય રાણા કૂળનો જે, આપતા આશ્રય. વિજય.
શુદ્ધ સતીઓનો વિજય, વિમળમતીનો વિજય;
શીર સાટે ધર્મ સાચવ્યો, ધરી નિશ્ચય. વિજય.
આવા ક્ષત્રીનો વિજય, જે ધીરવીર ધર્મ રૂપ;
કીર્તિ ઝગમગેછે જેની, શુદ્ધ ને અનૂપ. વિજય.

(પછી સૂત્રધાર સભાનાં માણસો તરફ ભૂલચૂકની ક્ષમા માગી રજા લેછે ત્યારે)

અમે માગીએ ક્ષમારે, સ્થાન પ્રત્યે તો જવા;
ગૃહસ્થો તસ્દી લેશો, અન્ય એલે આવવા. વિજય.

(સહુ જાયછે.)

આ પુસ્તકને જે સાહેબો તરફથી અગાઉથી આશ્રય મળેલો છે તેમનાં મુબારક નામનો પ્રતવાર અનુક્રમ.

નામ.	ગામ.	પ્રત.
મહારાજાધિરાજ ઠાકોરસાહેબ શ્રી૭ માનસિંહજી બહાદુર.	પાલીતાણા.	૨૫૦
મે. મોતીલાલ મૂળજી. માસ્તર હચુ.	ભાવનગર.	૧૦૦
ગૌ. બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ બાઈશ્રી રાણીજીબા તરફથી.	મોરબી.	૫૦
નેકનામદાર બજાણા દરબાર શ્રી નસીબખાનજી દરિયાખાનજી	બજાણા.	૨૦
ગૌ.બ્રા.પ્રતિપાળબાઇ શ્રી ઝાલીવડ સાવલાવાળાં તરફથી.	મોરબી.	૧૫
આ.મે.માહાદેવભાઇ દેવચંદભાઇ મુખ્યકારભારી સાહેબ.	મોરબી.	૧૨
રા. રા. વેનચંદ પોપટભાઈ.		૧૨
ગૌ. બ્રા. પ્રતિપાળ બાઈશ્રી વાઘેલીવડ થરાદવાળાં તરફથી.		૧૦
આ.મે.પ્રેમજીભાઈ રણછોડભાઈ રાજ્યખરચના ઉપરી.	મોરબી.	૧૦
આ. મે. દુરલભજી ધરમશી. સર ન્યાયાધીશ.	,,	૧૦
આ. મે. વિશ્વનાથ શંકરજી. પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ.	,,	૧૦
રા. રા. ત્રીકમજી વી. ભીમજી મેતા.	,,	૧૦
રા. રા. વેનચંદ રાજપાળ દેસાઈ.	,,	૮
આ. મે. અમરચંદ ઝવેરચંદ—નાયબ દીવાન.	,,	૫
આ. મે. શામળદાસ વલભદાસ. મુખ્ય વકીલ	,,	૫
આ. મે. છોટાલાલ દુર્ગારામ સર ન્યાયાધીશ.	પાલીતાણા.	૫
રા. રા. મુળચંદ કાશીદાસ.	જામનગર.	૫
નામદાર શ્રી લાકી દરબાર તરફથી.	લાકી.	૫
આ. મે. વલભદાસ વી. રવજી ફ. કલાસ માજીસ્ત્રેટ.	મોરબી.	૪
આ. મે. ગોકળદાસ રાજપાળ આ. એંજીનીયર.	,,	૪
આ. મે. ગુલાબચંદ દેવચંદ. જુના દફતરના ઉપરી	,,	૪
મે. મોતીલાલ કુશળચંદ આ. મુ. ફોરેસડી.	,,	૪
મે. દામોદર રાઘવજી જામદાનખાનાના ઉપરી.	,,	૪
રા. રા. મોતીચંદ જેઠાણી ઠક્કર.	,,	૪
મે. વાઘજી મંગળજી ટ્રેઝરર.	,,	૩
રા. રા. રેવાશંકર જગજીવન સનંદી વકીલ.	,,	૩
રા. રા. નવલચંદ ડોશા. સનંદી વકીલ.	,,	૩
રા. રા. નથુ જેરામ સોરઠીયા.	જામનગર.	૩
રા. રા. જેઠાલાલ વાઘજી.	મોરબી.	૨
રા. રા. રેવાશંકર સોમચંદ દફતરી.	,,	૨
રા. રા. પ્રાગજી રાઘવજી પ્રેસ મેનેજર.	,,	૨
રા. રા. જશવંતરાય રેવાશંકર પંચકોશી થાણદાર.	,,	૨
રા. રા. નથુરામ પરશોતમ મુનશી.	,,	૨
રા. રા. ગોવિંદજી દાદાભાઇ.	,,	૨

રા. રા. ઓઝા જટાશંકર પુંજા.	જામનગર.	૨
રા. રા. હેમચંદ મકનજી.	મોરબી.	૧
રા. રા. ગીરધરલાલ વી. હરીલાલ.	,,	૧
રા. રા. દુલભજી વી. રાયચંદ	,,	૧
રા. રા. ખીમચંદ પરશોતમ.	,,	૧
રા. રા. પ્રાણજીવન શોભાગચંદ.	,,	૧
રા. રા. હકાભાઈ મઘાભાઈ.	,,	૧
રા. દુલભજી વલમજી.	,,	૧
રા. જગજીવન ત્રીકમજી પંડ્યા.	,,	૧
રા. અંબાશંકર વી. પ્રભાશંકર.	,,	૧
રા. અવચળ દેવચંદ તજવીજદાર.	,,	૧
રા. વલમજી કલ્યાણજી.	,,	૧
રા. પચાણ વી. અણદાભાઈ.	,,	૧
રા. રા. માણેકલાલ ભગવાનજી	જામનગર.	૧
રા. માણેકલાલ શંકરજી.	,,	૧
ઓઝા ગોપટ વાસુનંદ.	,,	૧
મારકીયા ગોપાળજી લાલજી.	,,	૧
પટેલ સવજી ઝીણા.	,,	૧
મેતા ઉદયશંકર દોલતરામ.	,,	૧
ઓઝા લાલજી રેવાશંકર.	,,	૧
રા. રા. નથુરામ મોહોનજી	,,	૧
મનોરંજક પુસ્તકશાળા હા. મુળચંદ કાશીદાસ.	,,	૧
ભાવસાર. જાદવજી જીવા.	,,	૧
રા. રા. જટાશંકર વિશ્વનાથ.	,,	૧
મેતા પ્રીતમલાલ હાથીભાઈ.	,,	૧
મેતા પ્રભુલાલ કાશીદાસ.	,,	૧
સોની નાનજી જીવા.	,,	૧
રા. રા. પ્રભુલાલ ભગવતીદાસ.	,,	૧
રા. રા. કેશવલાલ મંગળજી. હાઈસ્કૂલના વિદ્યાર્થિ.	જામનગર.	૧
રા. રા. નથુ અંબાશંકર.	,,	૧
રા. ત્રીકમલાલ કરૂણાશંકર.	,,	૧
રા. ભગવાનલાલ જેશંકર.	,,	૧
રા. દુલેરાય છોટાલાલ.	,,	૧
રા. જુગતરાય રણછોડ.	,,	૧
રા. મહાશંકર દુર્ગાશંકર.	,,	૧
રા. રંગીલદાસ રેવાશંકર.	,,	૧
રા. રંગીલદાસ કલ્યાણજી.	,,	૧
રા. માણેકલાલ સુંદરજી આચારજ.	,,	૧
શેઠ નવરોજી નસરવાનજી.	,,	૧
શેઠ હોરામજી નસરવાનજી.	,,	૧
રા. હસનભાઈ પીરભાઈ.	,,	૧

રા. અંબાશંકર જીવાભાઈ.	,,	૧
રા. જટાશંકર રેવાસંકર.	,,	૧
રા. વસરામ કરસનજી માપતારા.	,,	૧
રા. અમૃતલાલ નરભેશંકર.	,,	૧
દવે કરસનજી કચરા.	,,	૧
દવે અંબાશંકર ભાણજી.	,,	૧
સોની શામજી બાવા.	,,	૧
સોની અમરશી લાલજી	,,	૧
નાગોરી ગોવિંદજી હંસરાજ	,,	૧
સોની જમનાદાસ જગજીવન.	,,	૧
દવે હરીશંકર કાશીરામ.	,,	૧
સોની હરજીવન ખીમજી.	,,	૧
સોની જુઠા ગીણા.	,,	૧
સોની અમરશી ત્રીકમજી.	,,	૧
સોની ચંદરજી ગોકળ.	,,	૧
સોની હીરા રગનાથ.	,,	૧
મેતા પ્રભાશંકર જટાશંકર.	,,	૧
મેહેતા. વેલજી મદનજી.	જામનગર.	૧
પુરશોતમ વીઠલજી.	,,	૧
મેહેતા. દુલેરાય મુળશંકર.	,,	૧
વોરા. અસમાલ અમીજી.	,,	૧
રા. ગોવીંદજી ઝવેરચંદ.	,,	૧
સોની. ભગવાનજી લાલજી.	,,	૧
શેઠ. નેણશી દેવજી.	,,	૧
રા. છગનલાલ સદાશંકર. સરવેયર	,,	૧
મેઢ. વીકમશી માણેકચંદ.	,,	૧
રા. વાલજી દયારામ. વકીલ.	,,	૧
વદ્ય. મોનજી ગુલાબચંદ.	,,	૧
સોની. જાદવજી લાલજી.	,,	૧
પુનતર નવલચંદ દેવચંદ.	,,	૧
સોની. મદન કાનજી.	,,	૧
ભટ. કેસવલાલ રેવાશંકર.	ધ્રાંગધ્રા.	૧
કોઠારી. કાળા રતનશી.	બીલખા.	૧
સંઘવી. પ્રભુદાસ દ્વારકાદાસ.	ભાવનગર.	૧
શાહ. નેમચંદ લલુભાઈ.	અમદાવાદ.	૧
પાંડે. જેસીંગ રતનચંદ.	,,	૧
ઝવેરી. મહાસુખ ચુનીલાલ.	,,	૧
વ્યાસ. ચુનીલાલ રણછોડ.	મુંબઈ.	૧
શુકલ. કેશવલાલ દુલભરામ.	,,	૧
રા. રાજમલ દેવીચંદ વખારીયા.	અમનગર.	૧
ઠા. પોપટ ધનજી.	સાતુદડવાવડી.	૧

રા. કાલીદાસ પ્રાગજી મેઘાણી.	બગસરા.	૧
રા. રા. લક્ષ્મિચંદ ચતુર શેઠ.	વાંકાનેર.	૧
શાહ. નાગરદાસ કાળીદાસ.	લીંમડી.	૧
ત્રવાડી. ચતુર્ભુજ વિશ્વનાથ.	નેલોરબંદર.	૧
પંડ્યા. કેશવલાલ દુલભજી.	રાજકોટ.	૧
પંડ્યા પ્રાણશંકર વેલજી.	,,	૧
પંડ્યા પ્રભાશંકર મીઠારામ.	,,	૧
ત્રિવેદી. ફુલશંકર વાસણજી.	,,	૧
રા. રાજારામ હરખચંદ છાંયા.	,,	૧
રા. રા. દયાળજી દુલભજી.	,,	૧
રા. સુંદરલાલ વસરામ.	,,	૧
રા. રેવાશંકર કલ્યાણજી.	,,	૧
રા. ખંડુભાઈ વી. અમરજી.	,,	૧
રા. અનંતરાય રણછોડજી.	,,	૧
રા. અમૃતલાલ દયાળજી વોરા.	,,	૧
રા. નારદ મણીશંકર આચાર્ય.	,,	૧
રા. શામજી માધવજી.	,,	૧
રા. છોટાલાલ મંગળજી.	રાજકોટ.	૧
રા. મયાશંકર જટાશંકર.	,,	૧
પંડ્યા. મોહનલાલ મોરારજી.	,,	૧
રા. રાજેશ્રી જીવરામ દેવશંકર તાલુકા સ્કુલ. આ. મા.	ગોંડલ.	૧
રા. રાજેશ્રી પોપટ કશળચંદ.	,,	૧
રા. રા. વનમાળી નરભેરામ.	,,	૧
રા. રા, પરશોતમ હંસરાજ,	,,	૧
રા. રા. ગૌરીશંકર ધનજી.	,,	૧
રા. રા. જગજીવન મકનજી વકીલ.	,,	૧
રા. રા. હાસમ નુરમામદ.	,,	૧
રા. રા. અબદુલ રજાક શેખ હુસેન.	,,	૧
મિ. નાનભા કલ્યાણસિંહજી.	,,	૧
રા. રા. વજેશંકર હેમચંદ.	,,	૧
રા. રા. હરીશંકર મોરારજી.	,,	૧
રા. રા. હરજીવન દયાશંકર.	,,	૧

જાહેર ખબર.

ભાવનગરનાં ગ્રાહકોનું નામવાર લીસ્ટ ખોવાયું છે, માટે તેમણે તેમનાં નામ અમારા એજંટ માસ્તર મોતીલાલ મૂળજી મારફત ફરી મોકલાવવા તસ્દી લેવી.

જાહેર ખબર.

નિચે લખેલાં પુસ્તકો ને આંકેલાં [illegible] જોઈયે હોય તેમણે ભાવનગર, જુનાગઢ, જામનગર, રાજકોટ, ગોંડલ, વઢવાણ, ભુજ, માંડવી, વીરમગામ, અમદાવાદ, ને સુરત વિગેરે શહેરોના બુકસેલરો પાસેથી અથવા મોરબી આર્યસુબોધ નાટકમંડળીનો મુકામ હોય ત્યાં તેના મેનેજર પાસેથી અથવા મોરબી [illegible] સંગ્રહ પાસેથી રોકડી કિંમત મોકલી મંગાવી લેવાં. જથાબંધ મંગાવનારને સારું કમીશનની રકમ મજરે આપવામાં આવશે. કિંમત.

	રૂ. આ. પા.
[illegible] નાટક, મોટું	૧—૦—૦
સદરે ગાયન	૦—૨—૦
હરિશ્ચંદ્ર નાટક, મોટું	૧—૦—૦
સદરે ગાયન	૦—૨—૦
ઉત્તમકુમાર નાટકનાં ગાયન	૦—૩—૦
[illegible] નાટકનાં ગાયન	૦—૨—૦
ચિતુરના રાણા રત્નસિંહ ને પદ્મણીનો નાટક મોટું	૧—૦—૦
સદરે ગાયન	૦—૨—૦
[illegible] નાટકનાં ગાયન	૦—૨—૦

વાઘજી આશારામ ઓઝા,
સંગ્રહી.